

Urbán Péter

**Fejezetek a magyar politikai publicisztika
17. századi történetéből**

Témavezető: Dr. Hargittay Emil DSc. egyetemi tanár

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Textológia és régi irodalom műhely

A Doktori Iskola vezetője:
Dr. Hargittay Emil DSc. egyetemi tanár

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

2017

Tartalom

Előszó	4
I. A politikai publicisztika műfaja	6
I.1. A nyilvános tér	10
I.2. Szövegek szerzők nélkül	16
I.3. Szerzők szövegek nélkül	18
I.4. A magyar nyelvű nemesi publicisztika korszakolása	21
I.5. Néhány szó a magyar politikai publicisztika fogalomkészletéről	24
II. <i>A Tholdalaghy-levélgyűjtemény</i>	26
II.1.1 Kézirata	26
II.1.2 Az irategyüttes tartalma	30
II.1.3. <i>A Tholdalaghy-levélgyűjtemény</i> szakirodalma és születésének körülményei	36
II.1.4. Az levélgyűjtemény célja és szándéka	42
II.2. Történeti háttér: Bethlen István és I. Rákóczi György konfliktusa	44
II.3. A propaganda módszerei az egyes levelek tükrében	49
II.3.1. I. Rákóczi György felelete Bethlen István vádjaira	53
II.3.2. A vita kibontakozása	65
II.4. <i>A Tholdalaghy-levélgyűjtemény</i> , mint elbeszélés	72
II.5. A leveleskönyv bemutatásának összefoglalása	73
III. <i>A Náadori emlékirat</i>	77
III.1. A szakirodalom véleménye	77
III.2. Zrínyi leveleinek kapcsolata a <i>Náadori emlékirattal</i>	81
III.3. II. Rákóczi György levelének kapcsolata a <i>Náadori emlékirattal</i>	86
III.4. Zrínyi latinsága	87

III.5.	Zrínyi nyelve és helyesírása	89
III.6.	Thaly Kálmán kuruc balladái	91
III.7.	A „rossz magyarok”	95
III.8.	A <i>Zrínyi-szótár</i> tanúsága	100
III.9.	Zrínyi titkosírása	103
III.10.	Vitnyédy István és a <i>Nádori emlékirat</i>	105
III.11.	Összegzés	108
IV.	<i>Az Oktatás jó elmélkedésre</i>	111
IV.1.	Írhatta-e az <i>Oktatást</i> Zrínyi Miklós?	112
IV.2.	Az eredmények értékelése	124
IV.2.1.	A <i>Nádori emlékirat</i> és az <i>Oktatás jó elmélkedésre</i> összevetése	126
V.	Vitnyédy István személye és munkássága a politikai publicisztika szemszögéből	128
V.1.	Vitnyédy István élete	129
V.2.	Levelezése	133
V.2.1.	Vitnyédy leveleinek hírértéke	134
V.2.2.	Gúnynevek a levelezésben	141
V.2.3.	Vitnyédy szóhasználata, kedvelt mondásai	147
VI.	Összegzés	152
VII.	Szakirodalom	158

Előszó

A politikai publicisztika témakörében számos kérdés vár megválaszolásra. Dolgozatomban négy problémát vettem vizsgálat alá, ezek mindegyike további témákat is érint. A nyilvános közéleti írásmódok műfajelméletének problémáit röviden tárgyalom, bemutatva a megszületett eredményeket, amelyek kijelölik a tárgyamba tartozó írásművek korszakolását, típusait, működésük mechanizmusát, befogadói és létrehozói attitűdjét.

A Magyar István nevével jelezhető kezdetek után Alvinczi Péter *Querela Hungariae* című művét követően a műfaj hamar virágzásnak indult. Egyfelől a diplomáciai levelezésekből: hatalmi központok nyilvános vitáiból és propaganda célú megszólalásaiból (Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarán folytatott, hivatalos politizálás keretei között) bontakozik ki, másfelől a politikai elmélkedő irodalom, a három részre szakadt nemzet kiűtkereső közéleti beszédeiből (elsősorban Esterházy Miklós, Zrínyi Miklós és a Wesselényi-féle mozgalom írói jellemzik ezt az irányt) alakult ki. Dolgozatomban a teljes politikai publicisztikai termés bemutatására nem térhettem ki, ennek terjedelmi és műfajelméleti problémák szabnak gátat (utóbbinak működő teoretikus alapvetés hiánya az oka). Ezért olyan feladatokra koncentráltam, amelyek egyedi esetek útján mutatnak rá a műfaj jellemzőire, és közelebb vihetnek részproblémák megoldásához is (például a *Nádori emlékirat* és az *Oktatás jó elmélkedésre* című iratok szerzőségi kérdései, Vitnyédy István működése a nemesi publicisztika területén stb.).

A Bethlen Gábor Erdélyében működő diplomáciai jellegű politikai publicisztika folytatójaként I. Rákóczi György kancelláriája elsősorban a fejedelem hatalmi helyzetének megerősítéséért, megszilárdításáért jelentős munkát végzett. Ennek egyik jellegzetes dokumentuma az általam tárgyalt *Tholdalaghy-levélgyűjtemény*, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár kéziratái között találhatunk. Az irategyüttes Bethlen Gábor öccsének, Bethlen Istvánnak 1636-os restaurációs kísérletét kíséri végig, a trónkövetelő és I. Rákóczi György publicisztikai vitáját. A dokumentum összeállítójának kiléte egyelőre kérdéses, a dokumentum 121 levelének több mint fele eddig ismeretlen volt a kutatás előtt. Az 1636-os eseményeket aktív és kiterjedt diplomáciai levelezés jellemzi, számos forrás jelent meg a 19. század folyamán erre

az évre vonatkozóan. Ennek a korszaknak eddig közre nem adott dokumentuma a *Tholdalaghy-levélgyűjtemény*. Az irategyüttes kéziratának, tartalmának bemutatása mellett a diplomáciai nyilvános térrel és a történelmi eseményekkel való kapcsolatát igyekeztem feltárni. Egy hosszabb irat tartalmi elemzését ismertetem, az egész anyag részletes analízise egyelőre még várat magára. Ezen a levél-együttesen kiválóan megfigyelhetőek a követjárások alkalmával születő publicisztikai írások sajátosságai és eszköztáruk.

Zrínyi Miklós politikai publicisztikája jól ismert, körültekintően vizsgált területe a magyar irodalomnak. A kiemelkedő jelentőségű *Áfium* mellett több olyan írást is számon tartunk, amelyek Zrínyi politikai gondolkodásának elmélkedő, illetve a nyilvános teret tematizáló művei. A *Nádori emlékirat* szerzőségének megkérdőjelezésével nem csupán egy irodalmi mű létrehozójának személye vált kérdésessé. Ennél is fontosabb, hogy Zrínyi Miklós politikai gondolkodásának és szándékainak, egyes kortársaihoz való viszonyának megkérdőjelezését is magával hozta a felvetés, amely szerint az *Emlékirat* nem az ő műve, hanem 19. századi fiktív alkotás, hamisítvány. Ehhez kapcsolódóan az is felmerült, hogy a bizonyos szempontból eltérő gondolkodásmódú, ugyanakkor nagyon érett és előremutató elképzelést tartalmazó irat, az *Oktatás jó elmélkedésre* talán mégis Zrínyi munkája, vagy legalábbis szellemi holdudvarában született mű. Összetett mikroelemzés révén, stilisztikai, nyelvtörténeti módszerrel megállapíthatóvá vált, hogy a *Nádori emlékirat* – jelen tudásunk alapján – 17. századi eredetű szöveg, az *Oktatás* pedig nem lehetett Zrínyi munkája (sugalmazója talán igen). Éppen a két publicisztika szerzőségi vizsgálatánál merült fel Vitnyédy István szerepe, akinek szóhasználata kimutatható a *Nádori emlékirat* szövegében.

Vitnyédy szerepét ezért külön vizsgálat tárgyává tettem, levelezésének áttekintésével újabb szempontokkal gazdagodhat a politikai levelezésről és publicisztikáról alkotott képünk. Úgy tűnik, a soproni ügyvivő portréját az utókor nem egészen pontos hangsúlyokkal rajzolta fel, amikor őt hebehurgya ötletek, túlzó elképzelések kiagyalójaként állította elénk. Tevékenységének kiterjedése, diplomáciai összeköttetései, műveltsége (politikai, államelméleti könyvtára például korának legkiválóbbika volt), támogató és szervező szerepe feltételezik, hogy jelentősége nem hanyagolható el, amikor a 17. század közepének évtizedeit a politika szemszögéből vizsgáljuk. Életrajza felvázolásától, leveleiben használt sajátos virágnyelvének rövid bemutatásától azt remélem, hogy sikerül a figyelmet ráirányítani korának e fontos közszereplőjére.

A fenti témaköröket a szerzőség és a nyilvánosság kérdése köti össze. A *Tholdalaghy-*

levélgyűjtemény egyes darabjainak íróit sok esetben nem tudjuk azonosítani, a szövegegyüttes összeállítójának személyét illetően pedig csak találgatásokba bocsátkozhatunk. A *Nádori emlékirat* és az *Oktatás jó elmélkedésre* szerzőinek személyét megkérdőjelezték. Ugyanakkor például Vitnyédy István azért került a dolgozat fókuszába, mert ő többször is szóba került, mint lehetséges lejegyző, közvetítő, sőt alkotó is (illetve fény derült arra, hogy köze van az egyik publicisztikához).

I. A politikai publicisztika műfaja

A politikai publicisztika a 16. század végén megjelenő, 17. században megerősödő irodalmi műfajunk, pontos műfaji meghatározása egyelőre nem történt meg, ezért röviden kísérletet teszek jellemzőinek összefoglalására néhány mondatban.¹ Emellett a nyilvános tér fogalmát és korabeli tulajdonságait is röviden felvázolom, amely térben a politikai publicisztika megszólalhatott.

Péter Katalin *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei* című tanulmányában² nem vállalkozott a politikai publicisztika fogalmának pontos definiálására, de írásából kikövetkeztethető a műfaj meghatározása. A „publico” szóból kiindulva a közzététel, nyilvánosságra hozatal és a meggyőzés, állásfoglalásra készítés fogalmai kerülnek a középpontba. A politikai tartalom mellett ezek a legfontosabb, meghatározó tényezői a műfajnak. A befogadás módja és az érvelés technikája jellemzi e műfajt a tanulmány gondolatmenete alapján. Politikai publicisztika ezek szerint az a szöveg, amely (1) a személyes olvasás határain túllépve eléri a nyilvánosságot, és minden érdeklődő számára elérhető és kommentálható (ami nem azt jelenti, hogy mindenki el is érte, illetve hogy bárki is kommentálta), (2) célja a közönség meggyőzése egy, a közbeszédet érintő eseményről, valamint (3) politikai tartalmú.³

¹ Mindezt a teljesség igénye nélkül teszem, célom a politikai publicisztika jövőben elvégzendő műfajelméleti leírásának elősegítése.

² PÉTER, 1973.

³ Ezen a hármas meghatározáson túl pontosabb definícióját nem találtam a műfajnak. Gondot okoz a három fogalom túl széles értelmezhetősége: a nyilvánosság például minden irodalmi műfajnak sajátja, a meggyőzésre törekvés ugyancsak jellemző mozzanata számos műfajnak. A politikai tartalom pontos definíció nélkül szintén lehetőséget ad különféle művek besorolására a politikai publicisztika műfajába.

A politikai publicisztika műfajának meghatározása számos problémát vet föl. Bene Sándor 2003-as tanulmányában⁴ taglalta a magyar politikai eszmetörténet legfontosabb írásainak kiadását, ennek akadályaként pedig a teoretikus politikaelmélet és az elméleti szövegek hiányát jelölte meg. Megfogalmazása szerint a korabeli szövegek „alig-alig lépnek túl valamiféle szinkretizmuson, ritkán fogalmazznak meg tisztán politikai argumentációt, inkább a vallási vagy morálfilozófiai diskurzusból indulnak a politika kommunikációs terepére, közvetve, a kontextusból rekonstruálható módon jelentenek ott is valamit.” Emellett jelentős műfaji gazdagságot is mutatnak ezért „politikaelméleti kánont alkotni vagy módosítani így igen nehéz, mert ilyen gyakorlatilag nem létezik.”⁵

Tovább idézve a tanulmányból a számunkra fontos részleteket: „A politikai »eszmék« önmagukban, tiszta idea-formában nem léteznek és századokkal ezelőtt sem létezhetek. [...] a politikai »gondolkodás« történetét csak a benne foglalt gondolatok nyelvi kifejezésformáin keresztül vizsgálhatjuk, az ideákhoz csakis a fogalmak, a gondolatmenetekhez csakis az argumentáció beszédmódjainak analízise révén közelíthetünk [...] így kutatásában a retorika- és poétikatörténetnek kitüntetett szerepet kell kapnia. [...] Amennyiben a politikai »eszmék« történetéről kívánunk elmondani valamit a kora újkori Magyarországon, akkor fel kell sorolnunk a szövegemlékekben megjelenő korabeli diskurzusok domináns témáit, összegeznünk kell azokat az elbeszélésformákat, narrációtípusokat, amelyekhez a témák szívesen társultak, és végül meg kell vizsgálnunk, milyen implicit utalásokat és explicit kijelentéseket tettek saját kommunikálhatóságukkal kapcsolatban. [...] Ha tehát valaki a kora újkori magyar(országi) politikai eszméssel foglalkozik, akkor egyszersmind a kora újkori magyar(országi) irodalom műfaji rendszerével foglalkozik.”⁶

E tágabb elméleti áttekintésből és gondolatmenetből vizsgálódásunk szűkebb területére tekintve, a politikai diskurzuson belüli tényleges megnyilvánulásoknak, a különböző politikai véleményformáló csoportok meggyőzésére hivatott publicisztikának a szempontjából is a fenti problémákkal találkozunk. Elméleti megállapítások nem jelennek meg a politikai szövegekben, mindig a kontextusból kiindulva állapíthatunk meg teoretikus következtetéseket. Nehézséget jelent a műfaji gazdagság is, hiszen az egyes írások csupán *tartalom szempontjából* sorolhatóak a politikai publicisztika körébe (visszatérve Péter Katalin megállapítására: nyilvánosság,

⁴ BENE, 2003, 87–117.

⁵ BENE, 2003, 88.

⁶ BENE, 2003, 90.

meggyőzés és politikai érdek a három elengedhetetlen tartalmi eleme ezen írásoknak), *formailag* azonban számos egyéb műfaj által megjeleníthetőek, így pl. levél, körlevél, nyílt levél, röpirat, emlékirat stb. formájában. G. Etényi Nóra Érsekújvár 1663-as ostromáról írt tanulmányában a megjelenő sajtótermékeket formai szempontok szerint csoportosítja.⁷ Megkülönböztet röpiratokat, hírleveleket és újságokat. Ezekkel a meghatározásokkal az idegennyelvű politikai publicisztikát érvényes csoportokba helyezi el, de a műfaj tartalmi meghatározására nem tesz kísérletet.⁸

Miközben Zrínyi Miklós *Nádori emlékiratának* szerzőségével, és az ismeretlen szerzőjű *Oktatás jó elmélkedésre* című irat szerzőségével és nyelvi jellemzőivel foglalkoztam, vagy a *Tholdalaghy-levélgyűjtemény* publicisztikáját elemeztem, azalatt egyebek mellett Bene érvelését is alapul véve igyekeztem az elbeszélés- és narráció típusokat legalább néhány esetben bemutatni, és követni azokat az utalásokat is, amiket a szövegek saját kommunikálhatóságukkal kapcsolatban tesznek. A kora újkori magyar irodalom műfaji rendszerével azonban tágabban nem foglalkozhattam, csupán tárgyamra koncentrálni tettem kijelentéseket. Ezzel a kora újkori magyar(országi) politikai eszmék teóriája továbbra is megrajzolatlan, teljes rendszerén belül egyetlen területen igyekeztem előrébb lépni.⁹

Mi jellemzi tehát ezt a műfajt? Valamilyen nyilvánosság megcélozása, nagyobb számú olvasótábor szükséges a közéleti publicisztika megjelenéséhez (így például az elmélkedések, politikai témájú magánlevelek, naplók minden közéleti mondanivalójuk ellenére is kívül kerülnek a műfaj körén, amennyiben a család olvasóin túlmutató nyilvánosság elé nem kerülnek). Emellett a szövegeknek a meggyőzésre kell törekedniük, valamilyen argumentációt kell tartalmazniuk. Nyilvánvaló nehézséget okoz, hogy első olvasatra nem érvelésnek, hanem tényközlőnek tűnő szövegek is tartalmazhatnak rejtett érvelést, határozott befolyásolási irányt képviselhetnek; a jelenünk médiumaiban előforduló manipuláció, „csúsztatás”, provokáció és egyéb propaganda elemek megtalálhatók a 17. századi szövegekben is. Annak eldöntése tehát, hogy egy adott szövegnek mi a „szándéka”, már az egyes művek alaposabb megismerését igényli.

A politikai érdek vizsgálatánál úgy tűnik, a politikai publicisztikai szövegek törekvése

⁷ G. ETÉNYI, 1995, 95–140.

⁸ A publicisztika fogalma eltérést mutat a 17. század Nyugat- és Kelet-Európájában. A polgárosodás elmaradása keleten, a városi életforma kisebb volumene miatt a nyomtatott röpiratok sokkal ritkábban vettek részt a nemesi közvélemény formálásában. Ez az alapvető oka annak is, hogy a külföldi szakirodalom meghatározásai a magyarországi publicisztikára csekély mértékben, vagy egyáltalán nem alkalmazhatóak.

⁹ A korabeli nyilvánosságmodellek, valamint a publicisztika működésének bemutatására: BENE, 1997. és BENE, 2007.

három irányú lehet: a hatalom megszerzésére, megőrzésére, vagy a róla való gondolkodásra irányulhatnak. Fontos Péter Katalin azon megállapítása is, hogy „a mindennapiság hiányzott a publicisztika fogalmából, e műfajt alkotó művek különösen kiélezett, döntésre kényszerítő helyzetekben jelentek meg.”¹⁰ A hatalmi helyzet változásakor, hatalmi ür keletkezésekor írónak az ilyen típusú szövegek, illetve azokban a helyzetekben, amikor ezek a változások elképzelhető közelségbe kerülnek. Így a *Nádori emlékirat* akkor született, amikor Pálffy Pál nádornak „halála immár az ajtaját kolompozza”.¹¹ A *Tholdalaghy-levélgyűjtemény* pedig I. Rákóczi György és Bethlen István gróf hatalmi harcának kezdetétől végigkíséri a levélváltást a nyilvános kommunikáció terein egészen a két politikai hatalmasság kiegyezéséig. Vagy például az *Egy jámbor keresztény* akkor született, amikor Bethlen Gábor halála után egy időre feleségére, Brandenburgi Katalinra szállt Erdély hatalmi helyzetének meghatározása. Az *Oktatás jó elmélkedésre* a vasvári békekötés utáni időszakban íródott, válaszul a Habsburg Udvar váratlan lépésére, és folytathatnánk a sort. Vagyis történelmileg „kiélezett, döntésre kényszerítő helyzetekben”¹² jelenik meg a műfaj, ami összefügg meggyőző szándékával, vagyis olvasóit (hallgatóit) egy bizonyos vélemény elfogadása felé akarja terelni, saját szempontrendszerét igyekszik meghatározóvá tenni. Erre pedig természetesen akkor van szükség és lehetőség, ha létrejön egy *döntési* helyzet, ha választani kell vagy lehet legalább két lehetséges út között.

Amit tehát összefoglalóan elmondhatunk a politikai publicisztikáról a következő: igényt tart a nyilvánosságra, megjelenik benne a meggyőzés szándéka, valamint politikai érdek érvényesítéséhez fűződik. E három meghatározó elem egyike sem hiányozhat. A politikai szemponton belül háromfajta célt szolgálhat: a hatalom megszerzésére, megtartására, vagy ezeknek a tevékenységeknek a végiggondolására fókuszálhat. Ezek mellett döntésre kényszerítő helyzetben jelenik meg, hiányzik belőle a hétköznapiság.

A nyilvános tér fogalmának vizsgálathoz elsősorban Vitnyédy István levelezését használtam, mivel Zrínyi secretáriusának kiterjedt diplomáciai munkássága jó példákkal szolgál a nyilvános tér „használatának” különböző módozataihoz.

¹⁰ PÉTER, 1973, 6.

¹¹ THALY, 1868, 637.

¹² PÉTER, 1973, 6.

I.1. A nyilvános tér

Bene Sándor megfogalmazása szerint „a »nyilvános tér« mindössze modell, amelyet egy-egy adott politikai beszédmód implikál, saját szólamának ideális akusztikai feltételeiről.”¹³ A szöveget létrehozó megszólaló tehát mindig modellezi saját nyilvánosságát, amelyhez azután a szavait intézi. Amennyiben egy szöveg nem határoz meg ilyen nyilvánosságot, úgy nem nevezhető publicisztikának.¹⁴ A tanulmányíró rámutatott arra is, hogy nem létezett a 17. századi magyar közéletnek egyetlen, homogén nyilvános tere. A teljes nyilvános teret különböző befogadói körök alkották, amelyek létszáma, olvasási képessége és attitűdje, érdekszférája és az események belátását felölelő horizontja is különbözött. Miközben Bene a *public opinion*, a közvélemény definiálására tesz kísérletet, – először bemutatva ennek a kísérletnek a nehézségeit, – meghatároz bizonyos fogalmakat. William A. MacKinnon 1828-as definíciója szerint a közvélemény „mozgásban jelenik meg; nem adott, hanem alakul, formálódik és terjed; genezisében szerepet kap az érzelmi és a morális elem; érvényessége a társadalmi hierarchia függvényében jelentkezik: végső soron tehát hatalmi kérdés, mely csoportok, érdekközösségek képviselik a »hitelesebb« közvéleményt”.¹⁵ Megállapítható, hogy a közvélemény résztvevői magyarországi viszonyok között elsősorban a korabeli nemzet, azaz a nemesi rend képviselői közül kerülnek ki. Mellettük a humanisták, familiárisok, nem nemesi értelmiség valamint egyes politikai súlyt képviselő csoportok (szász polgárság, hajdúkatona stb.) jelennek meg közvéleményként (és ezekből a rétegekből kerülnek ki a véleményformálók is). (Ugyanakkor a 17. századi magyarországi nyilvánosság összetételének pontos meghatározásához részletesebb szociológiai, politikátörténeti felmérés lenne szükséges.) Péter Katalin nagyjából kétszáz-kétszázötven főre teszi a politizáló nemesek számát.¹⁶ Bene Sándor szerint a korabeli Magyarországon a véleményformálók nem panaszkodtak az alsóbb rendűek által folytatott

¹³ BENE, 2003, 87–117.

¹⁴ Ne feledkezzünk el arról, hogy miközben egyes politikai publicisztikai írások csupán egy címzetthez szólnak, mégis egy nagyobb nyilvánosságot tartanak szem előtt. Ebben az esetben artikulációjuk tartalmazza azt a szélesebb kört, amihez szólnak, elsődleges formai jegyeik ellenére is.

¹⁵ BENE, 1999, 35.

¹⁶ PÉTER, 1973, 54.

politikai pletykálásra, utóbbiaknak nem volt befolyásuk az érvényes közvéleményre.¹⁷ A magyarországi politikai nyilvánosság alaprajza a nyugat-európai mintától tehát eltér. Ezt Bene az Udvar-jelenség tekintetében elmaradottságként értékeli. Megállapíthatjuk, hogy ha a kétszáz-kétszázötven politizáló nemes mellett (akiknek létszáma nem feltétlenül marad alul az egyes nyugat-európai államok aktívan politizáló személyeinek számával szemben) kísérletet teszünk a *teljes* magyarországi közvéleményt meghatározó egyének számának megbecsülésére, akkor igen széleskörű nyilvánosságot találunk. Ez a nyilvánosság azonban az alsóbb réteg és az Udvaron kívül politizáló csoportok mellett alig mutatja fel az Udvari embert és viselkedésmódját.¹⁸ A szimuláció és disszimuláció egészen más módon jelentkezik, nem az Udvaron belüli, hanem az Udvarral szembeni magatartás jellemzője lesz.

Fontos tulajdonsága a magyarországi nyilvános térnek, hogy udvari és rendi típusa alakult ki, és ez a két modell egymás konkurenciájának bizonyult, hogy a század utolsó harmadára nyílt összeütközésbe is kerüljön. Az udvari nyilvánosság lényegében alig jelenik meg a magyar nyelvű, illetve magyarországi propaganda szövegekben, a hazai nyilvánosságot így elsősorban és jellemzően a nemesi nyilvánosság határozta meg. Erre a modellt alkotó közösségre jellemző az „egységes nemesség” álláspontja, a klasszikus deákság tudományos ismerete (Cicero, Quintilianus retorikája, római jog), a genealógiai problémákra való nyitottság. Jellemzője a krisztianizált cicerói *respublica*-ideál, és értékrend: önfeláldozó hazaszeretet, harc a pogányság ellen, családszeretet, hűség, becsület, tisztesség, kötelességtudat, stb. Az uralkodóval való kapcsolatot a Család metafora írja le a leghelyesebben. Az uralkodónak családfői jogai és kötelességei vannak. Fontos az ellenállási jog, amennyiben az uralkodó nem teljesíti kötelességét, úgy letehető a trónról. Ezt morális és jogi érvelés is alátámasztja. A domináns szólamot a nemesi, rendi nyilvánosság jelenti, ennek véleménye szivárogtat át és le a familiárisok, a polgárság, a szolgálattevők, a vitézlő rend, az alsópapság és a hajdúk körébe.¹⁹ A *ragion di stato*, vagyis az Udvar politizálása a rendi nyilvánossággal szemben ateista, Istentől elrugaszkodott, machiavellista csalás (legalábbis a rendi nyilvánosság szemszögéből). A színlelést és leplezést

¹⁷ Azt azonban szükséges megjegyezni, hogy nem tudjuk egészen pontosan, mit is takar a gyakran előkerülő „közönséges ítélet” fogalma. Egyelőre nem jelenthető ki bizonyosan, hogy a közrendűek a „közönséges ítéletet” alkotók köréből kizárhatók, de tény, hogy a politikai publicisztikák ritkán utalnak rájuk. Ám szükséges volna ebből a szempontból is pontos kutatást végezni, hiszen ilyen jellegű felmérést – t. i. megvizsgálni a közérdekről vitatkozó borbélyok és kofák emlegetésének gyakoriságát egyes politikai iratokban, – egyelőre nem végzett el a szakirodalom.

¹⁸ Ezt a viselkedésmódot és embertípust elsősorban itáliai minták alapján ismerhetjük meg. VÍGH, 1999.

¹⁹ BENE, 1999, 348. R. VÁRKONYI, 1994, 162.

így a rendi nyilvánosság is alkalmazza, mégpedig éppen az Udvar (és itt most a metafora és az uralkodói helyszín egybevág) ellenében.

A politikai publicisztikának megfelelő műfajú iratokban egyes elemek nem mindig nyíltan jelennek meg. Például ha egy politikai gondolatsor konkrét, megnevezett személyhez írt levélben kap helyet, az még nem jelenti a nyilvánosság hiányát. Sok esetben ugyanis feltételezhető (a címzetten túlmutató) nagyobb nyilvánosság, ilyen esetben tehát a látszat ellenére nem egyetlen személyhez szól a szöveg. A kérdés az, hogy az adott szöveg milyen nyilvánosságot tételez föl a saját megszólalását illetően. Amennyiben ez a tételezett nyilvánosság túlmutat a címzett személyén és családi körén, úgy lehetséges, hogy publicisztikai művel van dolgunk.

A levelek magánjellege eltér a mai gyakorlattól, ezek az üzenetek gyakran a közösségi kommunikáció részei, és nem az egyének közötti párbeszédet szolgálják. Vitnyédy István, Zrínyi Miklós titkára így ír egyik levelében Mednyánszky Jónáshoz, az erdélyi fejedelem tanácsadójához: „Valami írást hirdetnek némelyek, hogy postán vették volna palatinus uram ő Nagyságától. Bán uram ő Nagysága kéreti Kegyelmedet szeretettel való szolgálatja ajánlásával, ha lehet tegye szerét, láthassa, mert ő Nagyságát is inclusalják, mintha ő Nagysága munkája volna, afélében pedig, mint haszontalanságban nem occupálja magát, nagy neven veszi Kegyelmedtül.”²⁰ A fenti levélrészlet magyarázata a következő: Zrínyi Miklós titokmestere, Vitnyédy István megkéri az erdélyi fejedelem tanácsosát, Mednyánszky Jónást, hogy segítsen megszerezni egy olyan iratot, amelyet a nádor, Wesselényi Ferenc terjeszt, és amelyet Zrínyi írásának tartanak „némelyek”. Ezt szeretné látni a horvát bán, és Vitnyédy már siet is jelezni, hogy nem őnagysága szerzeménye az irat, hanem afféle haszontalanság.

A szó szerinti értelmezés mellett azonban a következők derülnek még ki ebből a rövid részletből. Először is Vitnyédy tisztában van azzal, hogy létezik egy levél, amit a nádor postán terjeszt, miközben Vitnyédy ennek a levélnek nem lehetett címzettje. Tehát Zrínyi titkárának rálátása nem csupán a nyílt, világosan látható nyilvánosságra, hanem annak rejtett zugaira is kiterjed. De nem csupán Vitnyédy ismer elsősorban nem neki szánt információkat, hanem Mednyánszky is, hiszen a titkár egy olyan levelet kér a fejedelem tanácsosától, aminek az valószínűleg szintén nem címzettje. Megállapítható továbbá, hogy nem Zrínyi jár utána ennek az eseménynek, – (aki egyébként számos levelet írt, és nem tartózkodott a levelek útján történő kapcsolattartástól) – hanem Vitnyédy István csatornáját választja a tények felderítéséhez.

²⁰ FABÓ, 1871, 50.

Vitnyédy pedig nem az erdélyi fejedelmet célozza meg (akivel Zrínyi ekkor aktív kapcsolatban állt), hanem a társadalmilag egy szinttel lejjebb elhelyezkedő fejedelmi familiárist kéri fel az intézkedésre. Megállapítható tehát, Vitnyédy és Mednyánszky a teljes nyilvános térben több befogadói csoportnak is tagjai, ráadásul több olyan csoport belső információira is rálátásuk van, amelyekkel nem állnak szoros kapcsolatban. Ezeket az információkat nyilvánvalóan az egyes befogadói csoportok olyan tagjaitól szerezték be, akikkel nyíltan, de inkább rejtett módon kapcsolatban álltak.

Fontos tehát figyelembe venni, hogy a levelek tartalmazta üzenetekben folyó párbeszéd kiterjedhet olyan személyekre is, akik eredetileg nem is érintettek a dialógusban, sem címzettként, sem szerzőként nem tűnnek föl. A levél írásakor az írónak figyelembe kellett vennie a címzett saját belső kapcsolatrendszerét, vagyis családjának, familiárisainak és bizalmasainak körét is.

A levélben célzott nyilvánosság tovább nőhet (és közügyeket érintő esetekben tovább is nőtt) a címzett személyes körein. Az információ kiterjedésének külső perifériáján megjelenő olvasók nem feltétlenül illetéktelenek, tehát nem a levéltitok megsértéséről van szó. Sokkal inkább arról, hogy az információtovábbítás, vagy egy adott vélemény kifejtésének határa és hatása szélesebb kapcsolati hálót ért (érhetett) el, mint a konkrét címzett személye önmagában jelezne. Ezzel a korabeli érintkezésben természetesen tisztában voltak, így a megcélzott nyilvános tér kiterjesztése vagy beszűkítése is természetes velejárója az írói akaratnak. Ez alatt azt kell érteni, hogy bizonyos esetekben a szöveg írója nagyobb nyilvánosság elérését tűzte ki feladatul, és továbbküldésre, továbbgondolásra ajánlotta levelét, vagy fordítva, jelezte, hogy más kezébe nem szánja gondolatait, mint a címzett személy(ek). Legegyszerűbb módja a befogadók körének szűkítésére egy egyszerű kérés, amiben a szerző megkéri a címzettet, hogy más kezébe ne adja a levelet. De szintén erre az esetre találták ki a titkos jelek, rejtjelek rendszerét, vagy egyéb, a bennfentességet feltételező megfogalmazásokat is. Például csak az üzenő és a címzett által ismert, „belső használatú” gúnynev, mondás, megjegyzés, eseményre való utalás akkor szerepel, amikor a levelet, iratot továbbolvasásra nem szánták. Ezek az elemek akkor jelennek meg, amikor nem az információ *kiterjesztése* volt a gyakorlati cél, hanem éppen *beszűkítése*, behatárolása, hogy a megszokottabb továbbadási, továbbolvasási módszereket megakadályozzák. Ez az információ határának beszűkítését célzó mozzanat természetesen leggyakrabban konspiratív helyzetekben érhető tetten.

1657 februárjában Zrínyinek írja Vitnyédy: „Minemű új irások akadtanak kezembe, ha eddig Nagyságod nem látta, includalva küldöm Nagyságodnak.”²¹ Egyszerű példa az információ kiterjesztésére, urának tájékoztatására. Ez a legáltalánosabb módja hírek és események terjesztésének, a levelezés korában legkézenfekvőbb megoldás. Itt az említett irások műfajáról nem lehet tudni, hogy publicisztikai szövegek vagy belső használatú iratok, esetleg hagyományos, két fél közötti, címzővel és címzettel rendelkező üzenetek. Látható az is, hogy általában nem is a személy vagy személyek fontosak, akik papírra vetették ezeket, hiszen a soproni titkár nem jelzi, hogy kinek az írásairól van szó. A tartalom, az iratokban található hírek vagy vélemények a fontosak, lehetséges, hogy szerzőjük nem is nevezte meg magát. A hírt és a véleményt tartalmazó szövegeket a mai újságírás szabályainak megfelelően általában külön kezeljük, a 17. században azonban legtöbbször meglehetősen bonyolult különválasztani ezeket tartalom szerint. A legtöbb írás mindkét tartományban mozog, objektivitás és szubjektivitás nem válik el élesen a korabeli szerzők és olvasók gondolkodásában, természetes az értékelés igénye. Tehát akár tényleges címzethez, akár egy kisebb vagy nagyobb nyilvánossághoz íródott a fent említett iratcsoport, itt a *hatás* fontos, nem a hatni kívánó személy.

Ismét egy Vitnyédy levél, a címzett megint Zrínyi: „Ugy értettem igen nagy maga megalázásával való levelet irt Nagyságod az bécsi perspectivának [akit Fabó András meghatározása óta Montecuccolival azonosítunk], mely Sümeghy püspök uramnál²² vagyon, csodával olvasták némelyek, nekem is olvasnom adták volna, de későn jártak, nem tudják mire magyarázzák, kérdették tudom-e okát, mondám specialis okát nem tudom ugyan, de azt tudom, hogy ő irt Nagyságodnak és az mint az ő írási vannak, Nagyságod mint nagy discretus úr ugy ad azokra választ.”²³ Ebben az esetben arról értesíti a secretarius urát, hogy Montecuccoli császári generálisnak írt Zrínyi levél került a *sümegi püspök uram* nevével jelzett csoporthoz, amely levelet ráadásul ismét „némelyek” is olvastak, és csodálkoztak rajta, hogy Zrínyi megalázza magát az osztrák tábornok előtt. A korábbi példában az író arctalan, itt a szerzőt ismerjük (Zrínyi Miklós), ebben a szövegben az olvasók között találunk meg nem nevezett szereplőket. Ugyanakkor az egyes befogadói csoportok esetében általában nem ismeretlenek a kapcsolódó

²¹ FABÓ, 1871, 38.

²² A veszprémi püspökség 1553-tól Sümegen székel. Széchényi György 1648. április 18. – 1658. január 24. között volt veszprémi püspök, tehát Sümegen élt. A levél 1657. április 18-án kelt. Mivel Fabó András átírása sok helyen téves, elképzelhető, hogy a „sümegi püspök” szerkezetet személynévnek olvasta „Sümeghy püspök uram” formában.

²³ FABÓ, 1871, 58.

olvasók sem. Így a sümei püspök körül lévő személyek minden valószínűség szerint nem ismeretlenek Vitnyédy előtt. Tehát gyakran pontosan tudja a szövegformáló, és saját bizalmas köre, hogy *ki* olvasott egy-egy levelet, iratot. És azt is láthatjuk, ahogy ez a „beavatkozó” nyilvános tér még véleményt is alkot a levélről, miközben annak elvileg kívülálló szemlélője csupán. A politizálás velejárója a közösség azon magatartása, hogy a magánmegszólalásokat is közügynek tekinti, és mint *saját* ügyét, a közösség ügyévé teszi, így tárgyalja, és ebben a minőségben kéri számon a leírtakat a szerzőn. A magánlevél visszakerül a szerzőhöz, immár véleményezve. A sümei püspök befogadó csoportja nem megcélzott olvasóközönsége Zrínyinek, amikor Montecuccolinak írt levelet. De ez a csoport mégis természetesnek veszi, hogy megismerhette Zrínyi levelét, és természetesnek veszi az arról való véleményformálást is: Zrínyi „nagy maga megalázásával” szóló levelét „csodával olvasták”.

A konspiratív helyzetben született levélre láthatunk példát az alábbiakban, ismét Vitnyédy István tollából, ezúttal Keczer Ambrusnak²⁴ címezve. „Tartozom megírnia Kegyelmednek, hogy az mi magyarink elveszése korán kaptak el valamely magyar urak leveleiben, kikben az törököknek való behódolásról volt emlékezet, bánám, ha az én gróf uram leveleiben oda akadott volna, volt ezen dologról consilium, de nem hallhattam semmi bizonyost[.] Azt elhigye Kegyelmed ha az mi kegyelmes urunk leszen római császár, az mint nagy reménség vagon felőle, megrontanak bennünket az németek, menjen végére Kegyelmed az fejedelemtül, hadd solvalja jó akarói felől gondolatjokat nem jó akarójoknak.”²⁵ Ez a levét 1657. október 29-ei dátummal rendelkezik, II. Rákóczi György fejedelem tragikus lengyelországi hadjárata után, a rabságba esett magyarok kiváltásáról értekezik a továbbiakban a levélíró.

A szövegrészlet alapján láthatóan attól fél Vitnyédy, hogy Zrínyi levelei olyan, a Habsburg adminisztráció által elfogott levelek közé keveredhettek, amelyekben a töröknek való behódolás témája szerepelt. Ráadásul – állítja – semmilyen pontos, megbízható hírt nem hallott e dolog felől, bár már volt egy tanácskozás, ahol ez témaként felmerült. Ismert tény, hogy Zrínyi kapcsolatban állt az erdélyiekkel,²⁶ de ez a kapcsolat ebben a helyzetben akár bajt is hozhatott volna a horvát bán fejére, ha az elfogott levelek között rá nézve kompromittáló irat akadna. Szempontunkból lényeges, hogy itt a címzetthez el nem jutó levelek olvasói a hatalom emberei, a hordozott üzenet most újfajta módon lép egy olvasói csoport elé, lényegében szerzője és a levél

²⁴ Keczer Ambrus személyéről: SZINNYEI, 1981.

²⁵ FABÓ, 1871, 78.

²⁶ Zrínyi Miklós és az Erdélyi Fejedelemség sokrétű kapcsolatáról bővebben: NAGY, 2003.

szándékának ellenére. Előállt az az érdekes helyzet, hogy már nem csupán a nyilvánosság *el nem érése* a cél, hanem ezen túlmenően az is, hogy lehetőleg Zrínyi levele ne kerüljön illetéktelen kézbe, sőt, a címzetten kívül senkinek a kezébe. A nyilvános térben az egyik csoportnak szánt levél a másik csoport elől eltitkolandó, a nyilvánosság (a korábbiakban megfogalmazottak szerint) nem homogén egység, hanem különféle csoportok, körök nyilvánossága.²⁷ Egy azonos érdekű olvasói csoport kezébe került levél még nem kompromittáló, mivel az előző példában említett sümegi püspök és közössége nem használja azt fel politikai célok érdekében, de véleményezheti és akár rá is kérdezhet Zrínyi általuk furcsának tartott attitűdjére. Ám egy ellenérdekelt csoport kezében már fegyver lehet egyetlen levél is. Még csak nem is feltétlenül annak kompromittáló tartalma, hanem a körülmények, a környezet miatt: hiszen a „bűnös” levelek, amelyek a töröknek való behódolást tartalmazzák, csak körbeveszik Zrínyi levelét, így téve gyanússá azt.

A 17. században megfogalmazott politikai publicisztika érvényesülésének határai, a befogadó olvasói körök, valamint a teljes nyilvános tér meghatározásának feladata még várat magára. A fentiekben láthattuk, hogy már az is nehézséget okoz, hogy hol húzzuk meg a magánlevelek, az egy bizonyos csoportnak szánt levelek, és az ország teljes nyilvánossága elé szánt iratok között a határt. A befogadói szegmens látókörét minden egyes politikai irat esetében vizsgálni kell, hogy kétségtelenül eldönthessük: politikai publicisztikáról van-e szó, vagy sem. A nyilvános teret alkotó 17. századi befogadói csoportok olvasási technikáinak és működési mechanizmusainak vizsgálata pedig olyan feladat, amelynek elvégzésével a befogadás szempontjából tudunk meg többet e művekről, és értjük meg az olvasóközönség szerepét e században.

I.2. Szövegek szerzők nélkül

„A XVII. század derekán keletkezett publicisztikai művek több esetben is komoly, néhol

²⁷ Érdekes kérdés, hogy vajon Zrínyi Miklósnak mely levele kompromittálhatta őt a Habsburgok előtt egy olyan levélköteggben, amelynek témája a török behódolás volt. A horvát bán bizonyára nem a töröknek való behódolás lehetőségét fejtegette, tehát egyéb, Habsburgoknak nem tetsző, vagy esetleg ellenük írott szövegről lehet szó. Az

megoldhatatlannak tűnő feladat elé állítják a kutatókat. A kor gyakorlatában ezek az írárok már nem köthetők egyértelműen egy szerzőhöz: olykor egy egész »munkaközösség« dolgozott rajtuk, s a »szerző« csak nevét, esetleg álnevét adta a vállalkozáshoz, de az is előfordult, hogy időben több egymást követő szerző (szerzőgárda) vett munkába, írt át vagy egészített ki korábban készült iratokat. Az így létrejött kompozíciók azután a Rákóczi-szabadságharc idején szintén módosuláson mentek át, Forgách Simon és Ráday Pál publicisztikai törekvéseinek nyomán, s végül nem egyszer előfordult, hogy a dokumentumok 19. századi kiadói is belenyúltak a szövegekbe, javításaikkal értelmezték (s néhol félreértelmezték) azokat.”²⁸ Ezzel egybecseng Péter Katalin kijelentése is a *Siralmas Könyörgő Levél* szerzőinek keresése kapcsán: véleménye szerint értelmetlen a kétszáz-kétszázötven aktívan politizáló nemes között keresni azokat, akik ezen irat(ok)nak megalkotói (írói, szerzőtársai, szerkesztői és átírói) voltak. Annyit azért megállapít, hogy valószínűleg katolikus köznemesek, és a Habsburg politikával elégedetlen arisztokraták familiárisai közül kerülhetnek ki.²⁹ Hubay Iona a titkosságot, a névtelenségben rejtőzést tartja a szerzőtlenség fő okának: „A kéziratos és nyomtatott alkalmi híradások századokon át, még a periodikus újságok korában is igen olvasottak voltak, mert leginkább névtelenül bujkálva többet vagy másként írhattak, mint az uralkodói vagy városi privilégiumot élvező heti- és napisajtó.”³⁰

A *Siralmas könyörgő levél*, az *Oktatás jó elmélkedésre* és a Brandenburgi Katalin elleni röpirat is ismeretlen író kezétől származik (hogy a *Nádori emlékirat* szerzősége körüli bonyodalmakat most ne is említsük). Kérdéses a szerzősége az *Austriaca Austeritas*, az *Austriacae Austeritatis Continuatio*, valamint az *Austriacae Austeritatis, ejusdemque Continuationis Confirmatio* című röpirat csoportnak is.³¹ De a *Tholdalaghy-levélgyűjtemény*ben fellelt iratok sem Tholdalaghy Mihály keze által születtek meg. Hiszen az I. Rákóczi György kancelláriáján és portai követeként működő főnemes (és társai) ezeket a szövegeket csak

említett szöveg nem csupán Zrínyi által a fejedelemnek vagy körének címzett levél lehetett, elképzelhető, hogy a gróf valamelyik iratát a fogságba esett urak egyike korábban megszerezte, és így került az említett irategyüttesbe.

²⁸ BENE, SZABÓ, 2000, 437. A korábbi címváltozatok (*Ráday-emlékirat, Elmélkedés*) helyett a szövegkiadás által használt *Oktatás jó elmélkedésre* címen hivatkozom én is a továbbiakban e műre.

²⁹ A *Siralmas Könyörgő Levél*ről megállapítható Péter Katalin frappáns elemzése nyomán, hogy több (összesen öt) különböző iratból szerkesztették egybe, és a fejezetkezdő idézetnek megfelelően a kuruc korban alakították át *Siralmas Panasz* címen újabb formájába, hogy azután a XIX. században tévesen ezt a változatot gondolják eredeti és homogén szövegnek. PÉTER, 1973.

³⁰ HUBAY, 1948, V.

³¹ A három röpiratot Bethlen Miklós szerzeményének tulajdonították, levelezéséből valószínűsíthető, hogy csak a második, a *Continuatio* az ő keze munkája. Bethlen szerzőségéről: JANKOVICS, 1999, 150–155.

lejegyezték, de azokat a fejedelem vagy a nemesi rend neve alatt küldték a címzetthez. A névtelenség gyakori a politikai publicisztikánál, a szerzőség kérdése pedig gyakran megoldhatatlan, ami eddigi, nehezen meghatározható tulajdonságait újabb, nehezen tisztázható jellemzővel egészíti ki. A szerzők kilétének felderítése sem feltétlenül feladata a kutatásnak, az anonimitás korabeli jelentősége más, mint kortárs irodalmunkban. Több kutató is rámutatott, hogy nem az iratok megfogalmazóinak személye a döntő tényező, hanem sokkal inkább a szövegek tartalma, a gondolkodásmód stb. A politikai véleményalkotás által létrehozott tartalmaknak máig jellemzőjük, hogy egy társadalmi csoport meggyőzésére született beszédet vagy írást nem a létrehozójának, hanem a politikai erő képviselőjének (képviselőinek) tulajdonítjuk őket.

De hiába bólogatunk azokra az álláspontokra, amelyek a szerző kilétét másodlagosnak ítélik, az önmagukban lebegő, „ember nélküli” szövegek létezésébe mégis nehezen nyugszunk bele. Hiába tekintjük a modern irodalomelmélet eredményeit mérvadónak, ha egyszer a régi magyarországi irodalom meghatározó csúcspontjai mégis nevekhez kötődnek: Janus Pannonius, Balassi Bálint, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István stb. Az életművek feltérképezése, a művek elhelyezése az alkotói életút meghatározó pontjain, a történelmi események és a társadalmi változások hatása az adott személyre, mind olyan tényezők, amiket nehéz (végeredményben lehetetlen) figyelmen kívül hagyni a művek keletkezése vagy azok hatása szempontjából. A pozitívizmus meghaladott alapvetéseit elvethetjük, de nem mondhatunk le a műalkotások és a valóság viszonyának vizsgálatáról. Elfogadva azt, hogy a legtöbb ismeretlen szerzőjű politikai publicisztikánál nem elsődlegesen fontos az alkotó személye, mégiscsak a megoldandó feladatok közé sorolhatjuk a szerzők azonosítását.

I.3. Szerzők szövegek nélkül

„Noha a kor egyetlen nagyobb röpiratáról sem tudjuk, hogy az ő szerzeménye volna, a nemesi politikai publicisztika legjelentősebb képviselője a már többször említett Vitnyédy István (1612–1670) volt.”³² *A magyar irodalom története* állítása persze félrevezető, hiszen ha nem ismerünk

³² KLANICZAY, 1964, 275.

egyetlen politikai iratot sem, amelynek szerzője Vitnyédy István, akkor miképpen lehet ő a nemesi politikai publicisztika legjelentősebb képviselője? Mégis fontos e megállapítás, ugyanis felveti a kérdést, nem lehetséges-e, hogy egyes szövegek szerzőjében Vitnyédyre ismerjünk. Így például már az *Oktatás jó elmékedésre szerzőjének* keresésekor is felmerült Vitnyédy neve.³³ (Hozzá kell tennünk, hogy Pauler rögtön meg is kérdőjelezte Zrínyi titkárának szerzőségét, mivel az irat vallási toleranciája ellentmond a soproni jurátus habitusának.)

De neve szóba került a *Nádori emlékirat* alkotójaként is.³⁴ A magyar irodalom története két címet (*Magyarországnak állapotjáról tanácslás*, *Posonból kirepült bagoly*) ad meg, mint esetleg Vitnyédy tollából származó, de jelenleg lappangó iratot.³⁵ A soproni ügyvéd személye azért is fontos, mert jelentős közéleti tevékenységet fejtett ki, aktívan politizált, rengeteg levelet írt, kapcsolattartó és „machinátor” volt egy személyben. „Levelei részben konspiratív természetűek, részben mennél szélesebb körök tájékoztatására készültek. A publicisztikai levélnek a nemesség körében ő a legtermékenyebb és legszínvonalasabb művelője.”³⁶ De egy – fentebb már vázolt – műfajelméleti problémára is rámutat a kézikönyv, amikor a következőket írja: „Egyes terjedelmesebb levelei valóságos röpiratok, s ezért joggal feltételezhető, hogy írt nagyobb publicisztikai írásokat is.” A terjedelmes, politikai levelek, amelyek tudatosan nagyobb közönséghez szóltak, például a címzettként szereplő főnemes köréhez is, már elérhetik a publicisztika műfaj kritériumait. Mivel azonban nehéz azt bizonyítani, hogy a soproni ügyvéd egyes levelei kilépnek a magánszférából, és elérik a nyilvánosságot, valamint legtöbbjük a levélformát szigorúan megtartja, és nem a röpiratok, beszédek és publicisztikák formáját követi – így egyelőre kijelenthetjük: nincs olyan írása Vitnyédynek, amelyik egyértelműen publicisztika. És így Vitnyédy nem nevezhető a kor legjelentősebb nemesi politikai publicistájának, hanem sokkal inkább e műfaj legjelentősebb *közvetítőjének*. Közvetítőként látjuk őt, amikor egyik levelében azt ajánlja fel Mednyánszkyknak (I. Rákóczi György „bizodalmas” emberének), hogyha egy bizonyos elküldött irat esetleg nincs meg a fejedelemnek, akkor annak nyomtatott változatát szívesen postára adja. (Az iratról sajnos nem tudunk meg többet, így azonosítani sem tudjuk, bár

³³ Például Pauler tanulmányában: PAULER, 1868, 584–586.

³⁴ THALY, 1868, 635. „Ámbátor az emlékirat úgy van tartva, mintha Zrínyinek benne lerakott eszméit a fejedelemhez küldött követe írta volna le...” és 647.: „Ki lett légyen a bánnak ez emlékiratát megadó követje? Nem tudhatni; talán bizodalmas embere: Vitnyédy.” Thaly végül Zrínyi szerzősége mellett foglal állást, azonban ez nem magyarázza azt, hogy kerülhetett katolikus-ellenes kiszólás az iratba: „De nagyságos uram, ezek mind bálványozók és az aranyborjút imádják”, 638.

³⁵ Utóbbi minden valószínűség szerint Pósházi János írta, Janus Philaethus Hydropolitanus álnév alatt. ZOVÁNYI, 1977, 483.

tárgyunk szempontjából nyilván nagyon érdekes lett volna.) Thököly Istvánnak így ír: „és azt az írást, kirül minap is irtam, ha szerét teheti Ngd, küldje meg, igen oblival vele Ngd.”³⁷

További példaként említhetjük a korábban idézett részleteket, amelyek során leveleket kér el Mednyánszky Jónástól, Keczer Ambrustól, illetve tájékozódni igyekszik iratokkal, levelekkel kapcsolatban. Ő maga is számos levelet írt, sok írás továbbküldője, közvetítője, összekötőként szerepel a vele kapcsolatban állók számára. A nemesi politikai publicisztika közvetítőjeként az egyik legfontosabb szereplője a híráramlásnak, a későbbi kutatások hivatottak eldönteni, hogy mely leveleit emelhetjük át a magánlevelezés köréből a nyilvános levelek, így a politikai publicisztika körébe. (Egyes leveleiben csakugyan olyan emelkedett stílusban fogalmaz Vitnyédy, hogy joggal feltételezhetjük, azok nem magánhasználatra íródtak.)

Vitnyédy István tehát a politikai publicisztika körül mint közvetítő, követ, „beszerző” működött, illetőleg szerkesztőként is szerepet vállalt, mint arra a *Nádori emlékirat* eredetiségének tárgyalásánál kitérek. Mivel legalább három, fent említett propagandairatnál is felvetődött a neve, mint szerzőé, így joggal merül fel az igény, hogy megvizsgáljuk a soproni jogász szerepét: lehetséges-e, hogy ő írta valamelyiket. Ezért Vitnyédy stílusát, szóhasználatát, gyakran használt, jellegzetes fordulatait megpróbálom számba venni ahhoz, hogy összevethessük az egyes iratokkal. Ilyen szóba jövő dokumentumok a *Nádori emlékirat*, az *Oktatás jó elmélkedésre*, illetve a *Siralmas Könyörgő Levelet* alkotó szövegek. Ugyanakkor a fenti levélrészletek a kommunikáció korabeli működési mechanizmusát is feltárják, ráadásul Vitnyédy levelei nagyon sok, témánkban hasznos technikai és tartalmi megállapítást tartalmaznak, ezért tárgyalásukra részletesebben is kitérek.

Klobusiczky András személyét *A magyar irodalom története* említi a *Siralmas könyörgő panasz* eredeti szövegének esetleges megfogalmazójaként.³⁸ A művelt nemes, egyben az erdélyi fejedelem magyarországi jószágigazgatója és Comenius híve, a drabiki jóslatok terjesztésének támogatója, ezért az *Oktatás jó elmélkedésre* című irattal is kapcsolatba hozható. Jelen írásban nincs lehetőségem Klobusiczky szerepét felfejteni az *Oktatással* kapcsolatban, de a megoldandó feladatok közé sorolhatjuk ezt a vizsgálatot is.³⁹

³⁶ KLANICZAY, 1964, 276.

³⁷ FABÓ, 1871, 31.

³⁸ *A magyar irodalom története*, 1964, 277.

³⁹ Hozzátéve, hogy Klobusiczky 1655-ben meghalt, így az *Oktatásban* megjelenő időhatárok előtt már nem élt. Ismerve azonban a magyarországi politikai irodalom szerkesztést, átdolgozást kedvelő műfaját, mégsem tehető félre személye ez ügyben. Vagyis esetleg Klobusiczky egy korábbi írását felhasználhatták az *Oktatás* alapjául.

I.4. A magyar nyelvű nemesi publicisztika korszakolása

Korszakhatárokat felállítani a 17. századi közéleti publicisztika történetében szigorú időegységeket szabva nem lehet, és valószínűleg nem is érdemes erőltetni valamiféle kizárólagos rendszerezést. Mégis, szinte magától adódik az a felosztás, ami a történelmi változások és a szellemtörténet fejlődésével a politikai gondolkodásra, a vallási változásokra és ezekkel kapcsolatban a nyilvános írásra is kihatott. A rekatolizáció tematizálta a század első harmadát, Pázmány Pétert lehet ezen időszak emblematikus személyeként említeni.

A magyarországi nyilvánosság a 17. századra három korábbi diskurzustípusból alakult ki. A középkori krónikairódom és oklevéladás gyakorlatából; a humanista irodalmi érintkezési formákból és a hitviták nyilvános diskurzusából. Helyszínei a királyi és főúri udvarok, az egyházi vezetők udvartartásai, a tudóskörök, valamint a hitviták tekintetében a templom, az iskola, a köztér és a vásár is.⁴⁰

Magyari István *Az országokban való sok romlásnak okairól* című⁴¹ hitvitázó irata már hordozza csíráját, hogy majd a bontakozó polémia köpenyegéből előbújjon a politikai publicisztika, nagyjából a század húszas, harmincas éveiben. A jelenlegi álláspont szerint Alvinczi Péter *Querela Hungariae*-jét⁴² tekinthetjük az első magyarországi politikai publicisztikának, ezen belül röpiratnak.⁴³ Viszont a műfaj meghatározásának nehézségei már itt kiütköznek: Debreceni S. János „politikai költészetének nyitánya és kiemelkedő emléke”⁴⁴ az 1604-ben szerzett és a következő évben megjelentetett *Militaris congratulatio comitatus Bihariensis*,⁴⁵ Bocskait üdvözlő szerencsekívánatot a bihari hajdúkatónak nevében. Ez a históriás

⁴⁰ BENE, 1999, 330.

⁴¹ MAGYARI, 1602.

⁴² ALVINCZI, 1619.

⁴³ Érdekes, hogy a *Querela Hungariae*, *Magyarország panasza* toposzá, vagyis inkább toposzrendszeré válik, az ország és a nemzet romlását prognosztizáló toposzrendszer pedig irodalmunk egyik alappillérvé lesz. Ahogy a nemesi publicisztika fejlődik, úgy fejlődik a *Querela* toposz is, Imre Mihály megfogalmazásában: „itt folyamat zajlik, kialakul egy homogenitással rendelkező, formulákat építő »panaszirodalom«.” IMRE, 1995, 49. Ennek a panaszirodalomnak a publicisztikai irodalommal való összefüggését vizsgálni szintén a megoldandó feladatok közé tartozik.

⁴⁴ KLANICZAY, 1964, 96.

⁴⁵ RMKT, 1, 1959.

énekből kialakult propagandavers *tartalmi* szempontból megegyezik a politikai publicisztika más alkotásaival, csupán *formai* szempontból sorolható külön kategóriába. Tehát a *Querela* az első *prózai* politikai publicisztika, míg Debreczeni *Militaris congratulatio*-ja az első *verses* alkotás a műfajon belül.⁴⁶

A hitvitázó irodalom előkészíti a közéleti témájú propagandaszövegek eszköztárát, toposzait, retorikai elemeit és számos gondolatát. Sőt, a vallásos dokumentumok ugyanúgy tartalmazhatnak politikai állásfoglalást, vagy a hatalom megszerzéséről, megtartásáról is folytathatnak diskurzust, ahogy az uralkodók (uralkodó réteg) felelősségéről, feladatairól is elmélkedhetnek, mint a közéleti írások. A korábban megfogalmazott kritériumrendszer alapján a hitvitázó irodalom és a politikai publicisztika megkülönböztetése – tartalmukat és stílusukat, felépítésüket tekintve – nem tűnik egyszerűnek. A hitvitázó írások a nyilvánossághoz szólnak, meggyőzni igyekeznek, és politikai tartalmat is hordozhatnak, műfajilag így nagyon közel esnek a publicisztikákhoz. A két műfaj mégis könnyen szétválasztható, ennek pedig egyszerű oka ezen iratok felsőbb célkitűzéseinek meghatározása. Nevezetesen a felekezeti viták tüzeiben született írások a közvetlen célkitűzés mögött (például Pázmány szempontjából cáfolni Magyar állításait)⁴⁷ ott húzódik egy magasabb cél: a közösség hitbéli megerősítése, az „eltévelyedett” bárányok helyes útra terelése, az igaz hit védelme, azaz a magyar emberek (nemesek és nemtelenek) lelkének kárhozattól való megmentésének, megvédésének feladata.

Ez a magasabb cél (amely kivétel nélkül minden hitvitázó szövegnek jellemzője) nem található meg a politikai publicisztikai írásokban, mivel íróikat más célok vezérik. A közéleti diskurzus iratainak közvetlen célja lehet a hatalomról való gondolkodás (legtöbbször aktuálpolitikai szemszögből), illetve annak megszerzése vagy megtartása érdekében kifejtett propaganda. Magasabb célja viszont mindig hazánk történelmének helyes útra való terelése. Azaz a török vagy éppen a Habsburg uralom alól való megszabadulásnak, a legjobb szövetséges megkeresésének, a megfelelő vezető kiválasztásának szándéka vezérli szerzőinek tollát. A nemzet jövőjének jó irányba való előmozdítása a mögöttes cél, ez különbözteti meg a vallásos publicisztikáktól. A fent leírt magasabb célra való törekvést végeredményben a műfaj

⁴⁶ Mivel pedig ezeket a műveket meg kell különböztetnünk az idegennyelvű iratoktól, valamint fontos, hogy a polgári olvasóközönség ekkor még nem tényező hazánkban, de a nyomtatott röpiratoktól is el kell választanunk a műfaj termékeit, ezért a meghatározás úgy lenne pontos, hogy Alvinczi Péter *Querelá*-ja az első magyar nyelvű, nemesi prózai politikai publicisztika, míg Debreczeni Szappanos János *Militaris congratulatio*-ja az első magyar nyelvű, nemesi verses politikai publicisztika. E bonyolult kategóriák használatához viszont az egész műfaj minden alegységét fel kellene támi, itt tehát csak utalok egy lehetséges rendszerezésre.

meghatározásába is belefoglalhatjuk.

A század első harmadának vallásos háttérű gondolatformálása a hatalomgyakorlás, hatalomszerzés módozatairól tehát még nem tartozik a politikai publicisztika tárgykörébe, a cél a legtöbb esetben a katolikus és protestáns szembenállás erővonalainak körülhatárolása, megerősítése. Elsődleges szempont a hívő „nyáj” gondolkodásának alakítása. De ekkorra már kialakult az a szélesebb nyilvánosság befogadóképességéhez alkalmazott nyilvános beszédmód, amely majd politikai tartalommal feltöltve, professzionálisan kidolgozott érvrendszerrel felvértezve az elit közönség számára írt szövegekben jelenik meg. Ballagi Géza a magyar politikai irodalomról írt művében leírja, hogy a 17. század folyamán valószínűleg az 1620-as beszercei országgyűlés volt az egyetlen, amely sajtóüggyel foglalkozott. Jellemző, hogy éppen vallási állásfoglalást szabályozott, ez a végzés ugyanis arról szólt, hogy amely pap akár szóban, akár *írásban* a három hitvallás valamelyikét gyalázza, vagy hitfelekezetet hitfelekezet ellen lázít, az veszítse el javadalmait és száműzzék.⁴⁸

Nagyjából a húszas években, Bethlen uralkodása idején erősödik meg az az írásfajta, amely már a nemzetnek címzi mondanivalóját.⁴⁹ A harmincas évektől azután általában a politikai levelezés köntösében megszületnek azok az elmélkedések, „confessiók”, amely eszmefuttatások Esterházy Miklós, Zrínyi Miklós, Nádasdy Ferenc nevével fémjelezhetőek. Ezekből a műfajokból indul el a nyilvánossá válás felé a megszülető politikai publicisztika,⁵⁰ hogy Zrínyi *Áfiumával* elérje stilisztikai csúcspontját. Ezt a korszakot (a húszas évek végétől 1664-ig) elsősorban az útkeresés jellemzi, a nemesség „nemzeti”, politikai gondolkodása, eszmélkedése keresi itt útját, hogy a horvát bán személyében megtalálja (szellemi) vezetőjét, akinek elképzelései átszövik a legtöbb korabeli, hasonló műfajú szöveget. Miközben a magyar nyelvű nyilvános politikai irodalom terjeszkedni kezd, Nyugat-Európában már jelentős pamflet-irodalom működik. 1650 és 1700 között a németországi közvéleményt 400 olyan pamflet befolyásolja, amelyek Franciaország kül- és belpolitikáját véleményezik.⁵¹

1664-ben az útkeresés véget ért, az előnytelen vasvári békekötés (fegyvernyugvás) után bontakozni kezd egy újfajta szemléletmód, amely a Wesselényi-mozgalommal egy csapással új

⁴⁷ PÁZMÁNY, 1603. Új kritikai kiadás: PÁZMÁNY, 2000.

⁴⁸ BALLAGI, 1888, 11.

⁴⁹ A *nyáj* és a *nemzet* szavakat itt allegorikus értelemben használom.

⁵⁰ Miként azt az 1630-as, Brandenburi Katalin ellenes röpirat, vagy az 1636-os és 1637-es éveket megörökítő *Tholdalaghy-levélgyűjtemény* publicisztikai bizonyítják, de a *Siralmas könyörgő levél* is a század közepén.

⁵¹ KÖPECZI, 1976, 105.

irányt is adott a nemesi publicisztikának.⁵² A század utolsó negyedének-harmadának kommunikációja már egy határozott, és egyre határozottabbá váló kuruc politika erővonalai mentén alakult és erősödött. Ez az időszak tehát a harmadik időszaka a század közéleti párbeszédének: használja a korábbi retorikai fordulatokat és toposzokat, de már állandósul az a narráció, amely sajátos érdekét és szemléletét érvényesíti, minden egyes eseményben jól körülhatárolható érvrendszer alkalmazva. Nem a század vége, hanem a Rákóczi-szabadságharc a fordulópontja ennek a korszaknak, amikor a fejedelmi érdekérvényesítés létrehozza saját „propaganda központját” Ráday Pál és Forgách Simon vezérletével, szervezettebbé téve a szövegek kiadását és szempontrendszerének kialakítását.⁵³

A Wesselényi-féle szervezkedés idején még aktív hatóerő Zrínyi Miklós munkássága, majd a kuruc korban szellemi előddé válik, ekkor szövegei még mindig alakítják a gondolkodást, hogy azután a 19. században újra felfedezzék és megkezdjék művészetének és elméleti munkásságának a magyar politika- és irodalomtörténetben való elhelyezését. (Több esetben is félreértelmezését, későbbi korok számára is munkát adva a szövegek és történések helyes megértésének vizsgálatához.)⁵⁴

Tanulmányomban elsősorban a középső időszakkal foglalkozom, tehát az alakuló nemesi politikai publicisztika időszakával, persze nem szigorú időhatárok között, mivel az 1671 utáni évek is szolgálhatnak tanulságokkal, de elsősorban ezekre az évtizedekre koncentrálok, 1620 és 1670 között.

I.5. Néhány szó a magyar politikai publicisztika fogalomkészletéről⁵⁵

A magyar(országi) politikai propagandairatok saját műfajuk elméletét nem definiálják, saját műfajukra szinte egyáltalán nem reflektálnak, mivel alapvetően gyakorlati, pragmatikus célokat

⁵² A mozgalmat megindító rendi ellenzékiesség eredetét, a szervezkedés kezdetének meghatározását lásd: BENCZÉDI, 1980, 9–14.

⁵³ A 17. század második felének publicisztikájához: HOPP, 1988. Az állandó nyomtatott sajtó időszakát szakkönyvek feldolgozásaiban ismerhetjük meg, mint DEZSÉNYI, 1941. KÓKAY, BUZINKAY, MURÁNYI, 1994.

⁵⁴ Az *Oktatás jó elmékedésre* közreadása alkalmával a szövegek születése és kiadása során született javítások, értelmezések és félreértelmezések problémáját is felvetették a tanulmányírók: BENE, SZABÓ, 2000, 437.

szolgáltak. Az európai politikaelmélet azonban a vizsgált, 17. századi időszakban már jelentős eredményeket mutathat fel, az államrejon irodalom Machiavelli *Il Principe*je óta száz éves múltra tekinthet vissza. A *ragion di stato* elméletét övező éles viták a magyar nyilvánosság számára sajátos helyzetben jelentkeztek, az uralkodás, az uralkodói legitimitás, államforma, politikai hatalom kérdései egészen más szempontokat érvényesítenek a török ellen harcoló, a polgárosodásban elmaradt hazai viszonyok között.

Bene Sándor⁵⁶ rámutat arra, hogy Habermas *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* című kötete⁵⁷ mérföldkövet jelentett a közvélemény-koncepció formálásában és a nyilvánosság társadalomtörténeti vizsgálatában. Ugyanakkor nem ad választ sem a nem tipikusan polgári társadalmak közvélemény formálódására, sem a gazdaságilag motiválatlan hírlevelek olvasói népszerűségére. Problémaként aposztrofálja azt is, hogy minden előző kort a klasszikus polgári nyilvánossághoz viszonyítva értékeljük, és az ekkor kialakult fogalmakat is visszavetítve érvényesítjük. Meghatározza a reprezentáció és a propaganda fogalmakat is, előbbi a hatalom statikus értékrendjének reprezentációja, az uralkodó vélemény elmélyítésére, míg utóbbi az egyes konkrét kérdésekről dinamikusan változó közvéleményt befolyásolja.

A fogalmak tisztázásának kísérletei közül a már korábban is említett nyilvános tér az egyik legfontosabb. Idézzük újfent: „a »nyilvános tér« mindössze modell, amelyet egy-egy adott politikai beszédmód implikál, saját szólamának ideális akusztikai feltételeiről.”⁵⁸ A *Theatrum politicum*ban még óvatosabban fogalmaz, Baker abszolutizmussal kapcsolatos problémafelvetése kapcsán megállapítja, hogy az a publikum, amelyhez a propaganda alakítói szólnak, nem szociológiailag körülhatárolható csoport, hanem inkább politikai-ideológiai konstrukció. Utóbbi szemlélettel ért egyet Bene is, a bekezdés elején idézett, 2003-as tanulmányában már egyértelműen úgy fogalmaz, hogy a nyilvános tér egy modell, amit az adott beszélő alkot meg.⁵⁹

⁵⁵ A fejezet sokat merít Bene Sándor *Theatrum politicum* című kötetéből.

⁵⁶ BENE, 1999, 37.

⁵⁷ HABERMAS, 1993.

⁵⁸ BENE, 2003, 8, 117.

⁵⁹ Azzal egyetértve, hogy minden egyes propaganda szöveg mindenképpen modellez egy nyilvánosságot (ahogy minden irodalmi mű szükségszerűen modellezi saját olvasóját), aminek tulajdonságait, véleményét, szemléletét a szöveg *feltételezi*, mégis kételkedve kell fogadnunk a szociológiailag körülhatárolható publikum nem-létét. Véleményem szerint miközben a szöveg modellez egy publikumot, amihez szól, közben ténylegesen is létezik olyan (szociológiailag körülhatárolható) publikum, ami olvassa, befogadja a propaganda által kifejtett véleményt. Ha nem így volna, akkor nem volna értelme a propagandának, mivel egy „absztrakciót” nem lehet meggyőzni. A politikai-ideológiai konstrukció megalkotása azt a célt szolgálja, hogy az adott propaganda szöveg „saját pályán” mutathassék meg a befogadók előtt (akik viszont már létező entitások). Jó példa erre Debreczeni S. János verses publicisztikája, amely miközben *modellezi* a hajdúkatonák világát és álláspontjukat, közben *valóságosan* is törekszik

Ezek után kijelenti, hogy „a nyilvánosság: a társadalmi kommunikáció tere; a közvélemény: az e térben zajló diskurzusok összessége; a propaganda: a diskurzusokban megfogalmazódó vélemények egy adott irányba terelése.” A nyilvános tér csupán absztrakció, és csak egyéb nyilvános terekhez, illetve a nem nyilvános térhez képest létezik. A közvélemény folyamat, párhuzamosan futó diskurzusok összessége, ami folyamatosan változik és alakul. A propaganda pedig adott diskurzust folytató csoport kísérlete a többi háttérbe szorítására, hasonítására vagy integrálására.⁶⁰ Ezek után a tanulmányíró a következő, a tárgyhoz tartozó fogalom- és metaforakészletet vizsgálja: *fama, gloria, reputatio, opinio, invidia, amicitia, musaeum, theatrum*.⁶¹

II. A Tholdalaghy-levélgyűjtemény (1635–1637)

II.1.1. Kézirata

A *Tholdalagi Mihály levél-gyűjteménye* című dokumentum⁶² vizsgálatával a 17. századi publicisztika egy fontos szövegegyüttesét igyekszem bemutatni. A kézirat elemzése után a kutatás, majd a történelmi helyzet áttekintését végzem el, kitérve a – szempontomból legfontosabb – publicisztikai tényezőkre. Mivel a Tholdalaghy-féle levélgyűjteményt közreadni nincs módomban, és eredeti, kéziratosszövegeinek átírását sem vállalhattam jelen tanulmányban, ezért részben a szövegek tartalmi leírását is igyekszem elvégezni.⁶³

A *Tholdalagi Mihály levél-gyűjteménye* című iratköteg szövegeit tizennyolcadik századi

meggyőzésükre, befolyásolásukra, ami létérdeke volt a fejedelem propaganda-központjának. A további kutatás szempontjából azonban mindenképp kijelenthető: nem azonosítható egyértelműen az adott szöveg által feltételezett publikum és a társadalom tényleges szereplőiből álló befogadó-csoport. Érdekes kutatási szempont lehet a modellezett és a valós (amennyiben valóságosként megismerhető) publikum közötti eltérés vizsgálatát elvégezni egyes politikai propaganda iratok esetében.

⁶⁰ BENE, 1999, 41–42.

⁶¹ Ezt a fogalom és metafora történetet nem foglalom össze, mivel sűrítésével éppen a lényeg veszne el. Így a fenti eszközkészlet Benénél meghatározott világát használom, és esetenként szorítok csupán magyarázatukra.

⁶² OSZK, Fol. Hung. 186. A címadó nevét a később általánossá vált (a címben használatostól eltérő) Tholdalaghy alakban használom. A forrást a címadó névvel jelzem a továbbiakban: THOLDALAGHY, 1637, oldalszám.

⁶³ A levelekből való idézésnél a kézirat betűhasználatát követtem.

kéz másolta egybe, diplomáciai és politikai leveleket tartalmaz, az elsők 1635. év tavaszi, az utolsók 1636. decemberi dátumot őriznek. A kötet 290 mm-szer 190 mm, a lapok 285 mm-szer 180 mm-esek. A kötet jó állapotban maradt fent, a borítón nincs címzés, a gerincen a cím vízszintesen szerepel: Tholdalag Mihály Gyűjtemén. (A vezetéknév és a harmadik szó vége lemaradt, valószínűleg a könyv újrakötésénél levágták). A levélgűjtemény az Országos Széchényi Könyvtár 19. századi Inventáriuma szerint a Múzeum (Magyar Nemzeti Múzeum) tulajdona volt, jelzete korai szerzeményre utal.⁶⁴ Nem található az 1815-ös *Catalogus Manuscriptorum*ban⁶⁵ (ám nem kizárt, hogy már ekkor a Múzeum tulajdona), nem tudható, későbbi vagy korábbi szerzemény-e, illetve honnan került a könyvtár állományába. A külső borítás barna, a gerincre a 19. században került a cím. A kötet összesen 170 lapból áll. A borítót követően egy keményebb anyagú védőlap található, majd az első lap üres. A második lapon a vízjel: Klein Neusiedl.⁶⁶ A harmadik lapon cím szerepel: *Tholdalagi Mihály levél-gűjteménye 1635–1636*, valamint Eggenstorf felirat és címer látható a papír vízjelében.⁶⁷ Az 1–3. lapok kékes színűek (a vastagabb védőlaphoz hozzáragasztották a kettedrét első papírlapját, így valójában négy lapról van szó), a következő lapok barnás színűek és vastagabbak. A negyedik laptól a huszonkettedik lapig levelek másolatai következnek az 1635. esztendőből. A 23. lap üres, a 24-en az Asszír Birodalomhoz kapcsolódó évszámok latinul. A 25-től 27-ig ismét üres lapok következnek. A 28. laptól a 165. lapig megint levelek másolatai olvashatók, Bethlen István és I. Rákóczi György, valamint a fejedelemnek küldött török előljárók levelei időrendben, 1636 januárjától 1636 decemberéig dátumozva. A 4.-től a 165. lapig foliók sorakoznak a kötetbe kötve, rajtuk növényi mintás, pajzs motívumú vízjel látható R monogrammal. Az 166. és 167. lapok üresek, rajtuk a kötet elejére kötött lapokon találhatók azonos vízjel látható (Klein Neusiedl). A 168–169. lapon ismét Eggenstorf felirat és címer a vízjelben, majd a 170. lapon egy fél címer látható a vízjelben. Az utolsó öt lap (166–170.) az első három lappal megegyező kékes színű, más

⁶⁴ A Nemzeti Múzeumból a Széchényi Könyvtárba kerülésről nem tudunk meg többet, az adat csupán annyit árul el, hogy már a 19. század közepétől állományban volt a kötet, a bekerüléséről nincs szó.

⁶⁵ MILLER, 1815.

⁶⁶ Nezsideren (ma Klein-Neusiedl) az 1793-as évben alapított papírgyárat Ignaz Theodor Pachner Edler von Eggenstorf. A gyár alapításától kezdve 1837 áprilisáig volt a család birtokában, ekkor Georg Borckenstein nagyvállalkozó vette meg. Az Eggenstorf címer használata a vízjelben ettől kezdve értelmetlen lett volna, így kijelenthetjük, hogy a kötetet 1793 és 1837 között kötötték be mai formájába. A gűjtemény elején és végén található lapokhoz képest a leveleket tartalmazó lapok más minőségűek, és rajtuk növényi mintás, pajzs motívumú vízjel látható R monogrammal.

⁶⁷ Ignaz Theodor Pachner Edler von Eggenstorfnak, a nezsideri papírmalom alapítójának neve mellett postakürt koronás pajzsban főmotívumú vízjel látható, amely motívumot 1734 óta használják (a Digitális Magyar Vízjel Adatbank adatai szerint).

minőségű papír (a hatodik itt is a hátsó, vastagabb laphoz ragasztva). Majd ismét egy kemény védőlap következik a borító előtt.

A kézirat jó állapotban maradt tehát meg, néhol barna foltok láthatóak rajta, de az olvashatóságot ezek ritkán zavarják. Egyetlen kéz írása (néha más tollat használ a másoló), az íráskép tiszta, végig olvasható, javítás elenyésző számban fordul csak elő (összesen négy marginális javítás van a szövegben). Három, nem javítást tartalmazó marginália található a kötetben, ezeket más tintával és más kéz írta, ugyanezzel a tintával a margináliák közelében, illetve néhány más helyen aláhúzások láthatóak. A szöveg betűit szépen, egységesen formálta leírójuk, a sorok egyenesek, néhol sűrűbbek. Az egyes levelek címezése kiemelt betűnagysággal szerepel, illetve néha címszerűen jelenik meg a feladó és címzett megnevezése. A kötetben sorakozó levelek másolatok, egy kéztől származnak, az irat emiatt, és a címek miatt egységes formában őrizte meg a leveleket. Az iratot kötéskor (vagy újrakötéskor) kisebbre vágták, erre utal, hogy néhány lap tetején szereplő mondat felső része hiányzik.

Az Új Magyar Múzeum 1856. évfolyamának V. füzetében Vass József tanulmányt jelentetett meg,⁶⁸ Szilágyi Sándor előző lapszámban közreadott három iratához kapcsolódóan.⁶⁹ Az iratok tartalmánál fontosabb Vass Józsefnek a szövegekhez fűzött megjegyzése: Kerekes Ábel,⁷⁰ a fiatalon elhunyt tudós Aranka Györgyhez írt levelében említést tesz egy irategyüttesről, amelyet Tholdalaghy Mihály eredeti gyűjteményének nevez: „I. Rákóczy Györgynek az ifjabb Székely Mózással és Bethlen Istvánnal való baja, a Thóldalagi Mihály eredeti gyűjteményéből.”⁷¹ Mivel Kerekes 1816 márciusában, csupán huszonhat éves korában elhunyt, így ennek a szövegnek tervezett kiadását már nem tudta véghezvinni. 1819-ben Kerekes kéziratát Kemény József megvette, ám az ő irattárának jó része 1848-ban, a szabadságharc folyamán elégett. Ugyanakkor báró Apor Lázár is vásárolt Kerekes gyűjteményéből. Ezek mellett gróf Teleki Sámuel könyvtára katalógusának III. kötetében a 91. oldalon szerepel egy tétel *Toldalagi Mihály*

⁶⁸ VASS, 1856, 506–524. A tanulmányban három iratot közöl, amelyek az 1636-os Bethlen-féle restaurációs mozgalom körüli diplomáciai tevékenységhez kapcsolódnak: *I. Rákóczi György fejedelemsége megváltozásának szükséges okai*, 1636. június 3. (Laskai János kapta a Portán Muruz agától.) *Kolozsváratt 1636. február 15-én tartott országgyűlés végzése*, 1636. február; *Az erdélyi országos rendek levele a kolozsvári országgyűlésből Bethlen Istvánhoz*, 1636. február 26.

⁶⁹ SZILÁGYI, 1856, 233–250. Szilágyi három iratot mutat be alábbi címeikkel: *Idősb Bethlen István levele az erdélyi fő urakhoz*, 1636. január 12.; *I. Rákóczi György levele a magyarországi rendekhez, Gyulafehérvár*, 1636. július és *Öreg Rákóczi György és öreg Bethlen István közt való békesség*, 1636. december 4.

⁷⁰ A fiatalon elhunyt Kerekes Ábel 1790-ben született Tordason, többek között Bethlen Gábor korát kutatta. 1811-től haláláig levelezett Aranka Györggyel, 1816 márciusában hunyt el. Életéről és munkásságáról Ponori Thewrewk József írt könyvet. PONORI THEWREWK, 1824.

⁷¹ VASS, 1856, 506.

munkája címmel. Visszatérve Kerekes Ábel Aranka Györgynek írt leveléhez, a fiatal tudós felsorolja, milyen írások szerepelnek abban a gyűjteményben, amely (legalábbis Vass feltételezése szerint) elpusztult Kemény József irattárában:

1. I. Rákóczy György levele a császárhoz.
 2. Ifjabb Székely Mózesé a brassai bíróhoz.
 3. I. Rákóczy György a portai kajmekámhoz.
 4. I. Rákóczy György Juszuf Agához.
 5. I. Rákóczy György Szölfikár Agához.
 6. I. Rákóczy György Sebessi Boldizsárhoz.
 7. Brassai bíró válasza Székely Mózeshez.
 8. Portai kajmekámé I. Rákóczy Györgyhez.
 9. Bethlen István levele a magyarországiakhoz.
 10. Erre I. Rákóczy György felelete.
 11. Bethlen István levele az erdélyiekhez.
 12. Erre I. Rákóczy György felelete.
 13. Kolozsvári országgyűlés végzései.
 14. Ország levele a budai vezérhez.
 15. Rákóczyé ugyanoda.
 16. Budára küldött követek instrukciója.
 17. Ország levele a török császárhoz.
- És több effélék 1635. 1636-ból.

Ez a felsorolás meglehetősen pontosan követi az általam tárgyalt Tholdalaghy-féle levélgűjtemény iratait és sorrendjüket, a fenti iratok mindegyike megfeleltethető valamelyik szövegnek a levélgűjteményből.⁷² Ugyanakkor a Teleki-téka katalógusában megtalálható a bejegyzés, amely Tholdalaghy Mihály valamelyik „emlékezetül hagyott Irás” címen említett szövegére utal.⁷³ Valószínű, hogy a Mikó Ferenc által éppen ezidőtájt közölt Tholdalaghy *Emlékiratról* van szó.⁷⁴ Jelenlegi tudásunk szerint tehát elképzelhető, hogy az OSzK kéziratárában őrzött, 19. század elején bekötött irateggyűttes Kerekes Ábeltől került Kemény Józsefhez, és valamilyen módon mégsem semmisült meg. Vagy azonos a Teleki-téka említett tételével, és ez esetben nem emlékiratról, hanem levélgűjtesről van szó. Ráadásul Ponori Thewrewk József megírta Kerekes Ábel életének történetét, és feljegyzi azt is, hogy kikhez

⁷² Kerekes felsorolása egy levél részlete, nem teljes és nem is túl részletes, sem dátumot nem adott meg, sem a levelek tartalmáról nem írt. Érthető, hiszen magánlevélben tájékoztatta Aranka Györgyöt, nem törekedett filológiai pontosságra. De még így is megállapítható, hogy az általa felsorolt iratok sorrendje több ponton követi a Tholdalaghy-levélgűjteményben található iratok sorrendjét is.

⁷³ „Toldalagi Mihálynak az Öreg Rákóczi György Fejedelem Tanácsossának emlékezetül hagyott Irása.” TELEKI, 1809, 91.

⁷⁴ MIKÓ, 1855–56, 219–244. Ez nem azonos a levélgűjteménnyel.

kerültek a fiatal tudós által összegyűjtött iratok. A tulajdonosok között szerepel „Gróf Tholdalagi Mihály Kir. Táblai Közbíró” neve is. Elképzelhető, hogy Kerekes halála után ez a köteg nem Kemény József birtokába került, hanem a leszármazott Tholdalaghy rokonhoz, majd tőle a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába.⁷⁵ Azt is kijelenthetjük, hogy a Kerekes Ábel által adott felsorolás minden valószínűség szerint a *Tholdalaghy-levélgyűjteményt* takarja, az általa felsorolt levelek sorrendjében azért lehetnek hiátusok, mert vagy egy nem rendezett iratkötegről van szó (amihez képest az általunk ismert, bekötött levélegyűttes már egy szerkesztés eredménye), vagy Kerekes nem sorolt fel minden egyes iratot, hanem kihagyásokkal említette azokat Aranka Györgynek. Elképzelhető, hogy az irat születéséről a későbbiekben többet lehet majd mondani, egyelőre annyi bizonyos, hogy a 19. század közepén már a Múzeum birtokában volt, és szinte biztosan a mostani állapotában.

II.1.2. Az irategyűttes tartalma

A kötetet két részre osztotta leírójuk, az első rész huszonhárom levelet tartalmaz, amelyek a kötet első tizenkilenc fólióján kapnak helyet, és a Bethlen István és I. Rákóczi György közötti konfliktust megelőző időszakban született leveleket őrzi. Ezek az 1635. év áprilisa és júniusa között írt levelek az erdélyi fejedelemtől IV. Murád szultánnak, Naszupaszade Huszein budai pasának és más török főméltóságoknak szólnak. A tizenharmadik levél Székely Mózes levele a Portáról a brassai bírónak, a tizennegyediket a kajmekámnak címezték a fejedelemtől.

Számomra a kötet második része az érdekes, amelyben összesen kilencvennyolc levél és más irat kapott helyet, amelyek közül megállapításom szerint számos szöveg felel meg a politikai publicisztika fentebb meghatározott műfaji szabályainak. Utóbbiakat alább ismertetem.⁷⁶ Ezek a levelek két részre oszthatóak, a konfliktus kezdetén született hat politikai publicisztika és két érdekes követutasítás a fegyveres megoldáshoz vezető útig visz el, míg a másik tizennégy levél a harc lezárását, a diplomácia elejtett fonalának fölvetelével járó eseménysort mutatja be.

⁷⁵ A Tholdalaghy család IV. Mihály nevű tagja 1744-ben szerzett grófi címet, a fentiekben valószínűleg Tholdalaghy V. Mihályól van szó, aki 1815-ben lett királyi ülnök. Nem kizárt, hogy ő a levélegyűttes névadója és egybeszerkesztője, a kézirat születését meghatározó időintervallum egybevág működésével. *Pallas*, XVI.

A 162 számozott folián összesen 121 levél található, 23 az 1635-ös évből, és külön egységgé szerkesztve 98 darab az 1636-os esztendőből. Ezek jegyzéke:

1. A szultánhoz.
2. Cornelius Hagához.⁷⁷
3. Tholdalaghy Mihályhoz.
4. Cornelius Hagához.
5. Budai pasához.
6. Budai pasához.
7. Budai pasához.
8. A budai pasa helyetteséhez.⁷⁸
9. Egri pasának, 1635. Pünkösöd havának 28-án, Gyulafehérvárról.
10. Dzsáfer budai pasának Bábolnáról.
11. Rabib agának Budára, 1635. június 26-án, Bábolnáról.
12. Naszupaszade Huszejn budai pasa helyettesének, Ibrahim agának, 1635. június 26., Bábolnáról.⁷⁹
13. Székely Mózes levele Juszuf aga által a brassai bírónak, 1635. április 15., a Portáról.
14. Bajzan Pasának, portai kajmekámnak,⁸⁰ Szentpáli István által, 1635. június 29., Gyulafehérvárról.
15. Juszuf agának Szentpáli István által, 1635. július 2., Gyulafehérvárról.
16. Zülfikár agának Szentpáli István által, 1635. július 2., Gyulafehérvárról.
17. Sebessi Boldizsárnak a Portára Szentpáli István által, 1635. július 2., Gyulafehérvárról.
18. Naszupaszade Huszejn budai pasának Szentpáli István által, 1635. július 1., Gyulafehérvárról.
19. Hersely Kristóf brassai bíró válasza Székely Mózes levelére, 1635.
20. Bajzan Pasa, portai kajmekám válasza Székely Mózes dolga felől, 1635. Sefer havának

⁷⁶ A politikai publicisztikák mellett néhány követutasítást is bemutatok, mert fontos részleteket tartalmaznak a kommunikációs helyzetek korabeli kezelésére, így lett összesen huszonkettő a vizsgált szövegek száma.

⁷⁷ Hollandia portai követe (született: 1578, elhunyt: 1654.) 1612 és 1639 között teljesített szolgálatot Konstantinápolyban. Több követségi állomást nyitott az Ottomán Birodalom fontos pontjain. 1639-es hazatérése után Hollandia Főtanácsának elnöke lett.

⁷⁸ A levél a török „kihája” kifejezést használja a helyettesre.

⁷⁹ 1635. május 28-án vagy 29-én nevezték ki budai pasává, elődjét, Dzsáfer pasát halálra ítélték, júliusban megfojtották.

elején, Konstantinápolyból.

21. Dzsáfer pasának Budára Ali csauz által, 1635. július 4.
22. (Az újonnan kinevezett) Naszuhpasazade Huszejn budai pasa helyettesének, 1635. július 4., Gyulafehérvárról.
23. A budai pasa helyettesének, Ibraim agának levele, 1635., Budáról.

A levélgyűjteményben itt öt lap üresen maradt, majd a 28. foliótól a 165-ig a Bethlen István féle mozgalom diplomáciai levélváltásai következnek.

24. Bethlen István levele I. Rákóczi Györgynek, 1635. december 31., Ecsedből.
25. I. Rákóczi György válasza Bethlennek, 1636. január 4., Gyaluból.
26. Bethlen levele a magyarországi rendekhez, 1636. január 12., Ecsedből. (A levél az alábbi címen szerepel: „Etsedbeöl az Teöreökeök keze ualo futásanak eleötte Betthlen Istuan U. illyen leueleket irt az Magyar Orszaghi Uarmegiekre.”)
27. I. Rákóczi György felelete Bethlen levelére a magyarországi rendekhez, 1636. február 7., Szamosújvárról. (Címe: „Bettlen Istuan leuelere ualo felelet Urunk eö Naga neuuel, melliet az Magyar Orszaghi Uarmegiekre küldöött volt.”)
28. Követutasítás Sulyok Istvánnak a fejedelemtől, 1636. február 11., Szamosújvárról.
29. Bethlen levele az erdélyi rendekhez, 1636. január 12., Ecsedből. (Címe: „Bettlen Istuan Úr Eczyedbeöl Budára futása eleött, az mely leueleket az Erdelyben leueö Varmegiekre es Varosokra küldöött, annak pariaia.”)
30. Szalánczi Istvánnak követutasítás a fejedelemtől, Bethlen vádjaira miként feleljen meg, 1636. január 30., Szamosújvárról.
31. A kolozsvári országgyűlés végzései, 1636. február 14., Kolozsváron. (Címe: „Bettlen Istuannak Eczyedbeöl az Teöreök közé futasa utan Colosuari Generalis Giúlesben concludalt Articulusok.”)
32. I. Rákóczi György a budai pasának Huszár Mátyás által, 1636. február 18.
33. I. Rákóczi György a budai pasának Huszár Mátyás által, 1636. február 17., Kolozsvárról.
34. Bethlen István I. Rákóczi Györgyhez, Szalánczi István által, 1636. Budáról.
35. I. Rákóczi György követutasításai Szalánczi, Petki István, Kőrössi István és Veyzanch

⁸⁰ A nagyvezír helyettese a „kajmekám”.

- Zachariás számára a budai pasához írt levél előadására, 1636. február 26., Kolozsvárról.
36. I. Rákóczi György Bethlen Istvánnak Budára, Szalánczi, Petki és Körössi által, 1636. február 26., Kolozsvárról.
 37. I. Rákóczi György a budai pasának, 1636. február 26., Kolozsvárról.
 38. I. Rákóczi György a budai pasának, 1636. február 28., Kolozsvárról.
 39. I. Rákóczi György hitlevele a budai pasának, 1636. február 27., Kolozsvárról.
 40. I. Rákóczi György a szultánnak Huszár Péter által, 1636. február 26., Kolozsvárról.
 41. I. Rákóczi György a Kezlár agának Huszár Péter által, 1636., február 20. Kolozsvárról.
 42. I. Rákóczi György a budai pasának Huszár Péter által, 1636. február, Kolozsvárról.
 43. I. Rákóczi György a szultánnak, 1636. február 28., Kolozsvárról.
 44. I. Rákóczi György a kajmekámnak, a vezérnek és a kezlár agának, 1636. február 20., Kolozsvárról.
 45. I. Rákóczi György Sebessi Boldizsárnak (Balthazárnak) a Portára, 1636. február 29., Kolozsvárról.
 46. I. Rákóczi György hitlevele a Portára, 1636. február 26.
 47. I. Rákóczi György a szultánnak, 1636. február 27., Kolozsvárról.
 48. I. Rákóczi György a budai pasának Huszár Péter által, 1636. február 27., Kolozsvárról.
 49. Az erdélyi rendek a szultánhoz, 1636. június 4., Gyulafehérvárról.
 50. Az erdélyi rendek a budai pasának, 1636. június 4. (A levél végén megjegyzés: „Ezen tenorral irtuk Mufftinak, Musza Passának, Szibiktar Iffin Uezérnek és Roznameczi Ibraim Effendienk is, külön külön.”)
 51. I. Rákóczi György a budai pasának, 1636. június 4.
 52. I. Rákóczi György Bethlen Istvánnak, 1636. június 4., Gyulafehérvárról.
 53. I. Rákóczi György a budai pasának, 1636. június 6., Gyulafehérvárról.
 54. I. Rákóczi György a budai pasának, 1636. június 10., Gyulafehérvárról.
 55. I. Rákóczi György a Portára, 1636. június 10., Gyulafehérvárról.
 56. I. Rákóczi György Sebessi Boldizsárnak Budára, 1636. május 16., Gyulafehérvárról.
 57. I. Rákóczi György a Portára, 1636. június 2., Gyulafehérvárról.
 58. I. Rákóczi György Bayram pasának a Portára, 1636. június 13., Gyulafehérvárról.
 59. I. Rákóczi György a portai kajmekámnak Balogh László által, 1636. június 14.
 60. Követutasítás a fejedelemtől Tholdalaghynak, Ugron Pálnak, Haller Péternek és Reits

- Ferencnek, 1636. június 10., Gyulafehérvárról. (A levelet látványosan gondosabban írta le az irategyüttes lejegyzője.)
61. I. Rákóczi György a szultánnak, 1636. június 10., Gyulafehérvárról.
 62. I. Rákóczi György a Portára a kajmekámnak, 1636. június 10., Gyulafehérvárról.
 63. I. Rákóczi György a temesvári pasának, 1636. július 6.
 64. I. Rákóczi György az angol, francia, holland és velencei követeknek a Portára, 1636. június 15., Gyulafehérvárról.
 65. I. Rákóczi György a Portára, 1636. július 12., Gyulafehérvárról.
 66. I. Rákóczi György portai követeknek, 1636. július 16., Gyulafehérvárról.
 67. I. Rákóczi György portai követeknek, 1636. augusztus 10., Gyulafehérvárról.
 68. A budai pasa I. Rákóczi Györgynek, 1636. június 23., Budáról. (Fordítás.)
 69. A kajmekám levele I. Rákóczi Györgynek, 1636. június 13., Konstantinápolyból. (Fordítás Balogh László által.) (Megjegyzés: „Ezt Lazlo Deak fordította; mas fordításba oda elebis megh uagio irua.”)
 70. A kajmekám I. Rákóczi Györgynek, 1636. június 26., Konstantinápolyból. (Ford.)
 71. I. Rákóczi György a Portára, 1636. július 10.
 72. I. Rákóczi György a budai pasának, 1636. július 6.
 73. I. Rákóczi György a Portára Sebessy Miklós által, 1636. július 16. (A dátumban 1637. szerepel, hibásan.)
 74. Követutasítás Kőrössi Istvánnak I. Rákóczi Györgytől, 1636. július 17. (A dátumban itt is 1637. szerepel, hibásan.)
 75. I. Rákóczi György a budai pasának Kőrössi István által, 1636. július 16.
 76. Naszupaszade Huszejn budai pasa I. Rákóczi Györgynek, 1636. július 27., Budáról.
 77. I. Rákóczi György Kőrössi Istvánnak Budára, 1636. július 29., Gyulafehérvárról.
 78. I. Rákóczi György a budai pasának Gillányi által, 1636. július 29., Gyulafehérvárról.
 79. I. Rákóczi György a budai pasának Gillányi által, 1636.
 80. Bayram pasa a Portáról I. Rákóczi Györgynek, 1636. augusztus 5. (Fordították Gyulafehérváron.)
 81. I. Rákóczi György a portai követeknek, 1636. augusztus 20., Gyulafehérvárról.
 82. Naszupaszade Huszejn budai pasa I. Rákóczi Györgynek, 1636. augusztus 22., (Fordították Gyulafehérváron.)

83. I. Rákóczi György a budai pasának, 1636. augusztus 24., Gyulafehérvárról.
84. I. Rákóczi György a kajmekámnak, 1636. augusztus 24., Gyulafehérvárról.
85. I. Rákóczi György a temesvári pasának, 1636. augusztus 23., Gyulafehérvárról.
86. Bethlen István levele Barcsay Sándorhoz, 1636. szeptember 12., Rákos mezején lévő táborból. (Címe: „Bethlen Istvan Urnak maga kezéuel irott leuele az Rakos mezeién ualo Taborbol, 1636. szept. 12., Barcsay Sándorhoz.”)
87. I. Rákóczi György a kajmekámnak, 1636. szeptember 15.
88. I. Rákóczi György a temesvári pasához, 1636. szeptember 16.
89. I. Rákóczi György a havasalföldi vajdának, 1636. szeptember 26., Tordáról.
90. Bethlen István levele I. Rákóczi Györgyhez, 1636. szeptember vége, Békésből.
91. Naszupaszade Huszejn budai pasa I. Rákóczi Györgyhez, 1636. október elején, Gyuláról. (Fordítás.)
92. Temesvári pasa levele I. Rákóczi Györgyhez, 1636. október 23., Lippáról. (Fordítás.)
93. I. Rákóczi György válasza a temesvári pasának, 1636. október 23., Jenő mellől. (Címe: „Az Teömeösuari Passa leuelére uälaz tetel.”)
94. A budai pasa követeléseinek fordítása, 1636. október, Jenőről, a Lippai mezőn.
95. Erdély válasza a budai pasa követeléseire, 1636. október vége.
96. Zölfikár pasa levele a budai pasának, 1636. október eleje. (Egykorú másolat.)
97. A szultán levele az erdélyi három nemzethez új fejedelem választása ügyében, 1636. október eleje.
98. Naszupaszade Huszejn budai pasa az erdélyi rendekhez, 1636. október 29., Gyulai mezőről. (Fordítás.) (Címe: „Buday Vezér Huszain Passa, az erdélyi statusokhoz Lippa felé megh indulása eleött á Giulai mezeöreöl irt leuele Translatioia.”)
99. Az erdélyi rendek követei a budai pasának, 1636. október 27.
100. Az erdélyi rendek követei a temesvári pasának, 1636. október 27.
101. Az erdélyi rendek követei a budai pasának, 1636. október 27.
102. I. Rákóczi György levele a budai pasához küldött követek számára, 1636. november 1., Borosjenőből.
103. A budai pasa második rendbéli követeléseinek fordítása, 1636. november 5. (Fordítás.) (Címe: Az Vezérnek masodik rendbeli postulatum translatioia mellyet Kemeny Janos Ur hozott Jeneöben.)

104. A szultán levele a budai pasához, 1636. november eleje.
105. Bethlen István követelései második alkalommal, 1636. november 4. (Címe: Bethlen Istvan Vramnak masodik rendben küldött postulatuma Kemeny Janos Vr. által.)
106. I. Rákóczi György a budai pasának, 1636. november 19., Kaján várából (Kajántorok).
107. Az erdélyi rendek válasza Bethlen István követeléseire, 1636. november 6., Jenőből. (Címe: „Bethlé Istvan Vrmnak 2dik rendben hozott postulatumira ualo uálaz tetel, az Orszagh neue alatt.”)
108. I. Rákóczi György a követeknek, 1636. november 9., Csúcsból.
109. A budai pasa levelének másolata, 1636.
110. I. Rákóczi György a követeknek Pattantus György által, 1636. november 12.
111. I. Rákóczi György a követeknek Temesvárra, 1636. november 19., Kajántorokból.
112. A temesvári pasa I. Rákóczi Györgyhöz, Omer aga által, 1636. november 19. (Fordítás.)
113. I. Rákóczi György a temesvári pasának, 1636. november 20., a Marosnémeti táborból.
114. I. Rákóczi György a követeknek, 1636. december 1., Szászvárosból.
115. Kinan pasa I. Rákóczi Györgynek, 1636. november 26., Szászvárosba. (Fordítás.)
116. I. Rákóczi György Kinan pasának Huszain aga által, 1636. december 3., Szászvárosból.
117. I. Rákóczi György a követeknek Temesvárra, 1636. december 4.
118. I. Rákóczi György Bethlen Istvánnak, 1636. december 4. Szászvárosból. (Békedekrétumok.)
119. I. Rákóczi György Bethlen Istvánnak, 1636. december 4. Szászvárosból.
120. Bethlen István Csiulaj Györgynek, 1636. november 24.
121. Bethlen István és I. Rákóczi György békekötése, 1636. december 4.

II.1.3. A *Tholdalaghy-levélgyűjtemény* szakirodalma és születésének körülményei

Amikor a fent leírt történelmi eseménysorozat kezdetét vette, tehát nagyjából Bethlen István Budára utazásakor, szinte felrobbant a kelet-európai diplomáciai szféra. Hogy képet nyerhessünk ennek a politikai diskurzusnak a nagyságáról, érdemes felsorolni a politikai szereplőket, akik

részt vettek ebben az eseményben, majd bemutatni azokat a jelentősebb forrásokat, amelyeket a kutatók megjelentettek az 1636-os Bethlen–Rákóczi viszály során született politikai témájú magánlevelek, körlevelek, országgyűlési végzések, titkos követutasítások, publicisztikai írások köréből. I. Rákóczi György kancelláriáján 1636-ban izzottak a tollak, számos követ indult útnak az országban a Bethlen-féle mozgalom propagandáját, diplomáciáját ellensúlyozni, semlegesíteni. Tholdalaghy Mihály, Dániel János, Kőrössi István, Klobusiczky András, Ugron Pál, Haller Péter, Reits Ferenc, Chernel György, Gillányi (Ghillányi) György és mások írták, másolták, vitték, magyarázták a fejedelem leveleit. A délre indulók útja a Portára, a szultánhoz, vagy a kajmekámhoz, valamint a nagyvezírhez, vagy ennek helyetteséhez vezetett. De üzeneteket, feliratokat, emlékiratokat adtak át a Portán tartózkodó nyugat-európai követeknek is, azok uralkodóit értesítve az eseményekről, vagy győzködve őket a fejedelem igazságáról. Nyugatra több irányba is indulhattak a követek, a posták vagy a megbízható emberek. Budára Nasuhpasazade Huszein budai pasához, hogy meggyőzzék őt, ne támogassa Bethlen Istvánt, vagy magához Bethlen Istvánhoz, kiegyezésre törekedve, vagy követeléseire válaszolva. Észak-Magyarországon keresztül Pázmány Péterhez tartottak a diplomaták, aki a Habsburg Birodalom egyik politikai oszlopa volt, vagy Esterházy Miklós nádorhoz, a hatalom másik pólusához. A Habsburg uralkodóhoz szintén érkeztek követek Erdélyből. Délnyugaton a temesvári pasához futottak be az erdélyi uralkodó levelei. Ezek a hatalmasságok természetesen válaszoltak is a fejedelemnek, a maguk érdekeinek megfelelően. De nyílt levelek indultak a magyarországi rendekhez is, közösségként szólítva meg őket, valamint az erdélyi országgyűléseken is számos döntést vetettek papírra, ezek közül sokat körlevélben ismertettek a szélesebb nyilvánossággal. Közben persze a többi szereplő sem tétlenkedett, ők is síkraszálltak politikai érdekeik védelmében, és sűrűn leveleztek egymással, kiegyezést vagy éppen háborút sürgetve, a fejedelemváltást ellenezve vagy támogatva. Pázmány Péter Esterházyval, az Udvarral és a fejedelemmel, Esterházy Miklós a Bethlenekkel, az érsekkel és Rákóczi Györggyel tárgyalt. A Portáról levelek érkeztek Budára, a pasához és Bethlen Istvánhoz, és persze viszont. Nyugatról is jöttek a követutasítások a portai diplomatákhoz, és természetesen a Habsburg diplomácia is aktivizálódott, egyik tárgyalás a másikat érte. De nem csupán a hatalmi központok folytattak egymással párbeszédet, hanem a holdudvarukhoz tartozó főurak is belépnek a politikai térbe, az említett központokkal, vagy éppen egymással folytatva párbeszédet (Ibrányi Mihály, Bethlen Péter és mások diplomáciai levelezése szintén részét képezi az év politikai diskurzusának.)

A történelmi események sodrában az 1636-os év a magyarok lakta területeken nem hozott jelentős változásokat, a háborút és a hadszíntérré válást ekkor sikerült elkerülni. De a fegyveres erő elégtelenségét éppen a két főszereplő: I. Rákóczi György erdélyi fejedelem és a trónkövetelő Bethlen István gróf igyekezett a legerőteljesebben pótolni a propaganda eszközeivel.⁸¹ Igyekszem áttekinteni a konfliktusra vonatkozó legfontosabb forrásokat, valamint a *Tholdalaghy-levélgyűjtemény*hez kapcsolódó szakirodalmat.

Már a század közepén jelent meg szövegkiadás Tholdalaghy Mihály működéséről, a tanácsos emlékiratát Mikó Imre adta ki. A diplomata ebben az iratban 1613. és 1631. közötti évek történetét mondta el a történelmi események szemszögéből. Az emlékirat mellé Tholdalaghy néhány levelét is mellékelte Mikó.⁸² Ugyanebben az évben, ahogy korábban már szóba került, Szilágyi Sándor jelentetett meg három szöveget Rákóczi és Bethlen versengéséről,⁸³ adatait kiegészítette Vass József újabb három 1636-ból származó levéllel.⁸⁴ Vass ráadásul fontos részleteket közöl a *Tholdalaghy-levélgyűjtemény* lehetséges származási helyét illetően, de ezt az irategyüttest személyesen nem tartotta kezében. Salamon Ferenc *Két magyar diplomata a XVII. századból* című, 1867-es kötetének egyik főszereplője Tholdalaghy Mihály.⁸⁵

Két fontos szövegkiadás következett, először a Szilády Áron és Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelenő *Török–magyarkori állam-okmánytár*, ebben nyolcvanöt iratot találunk, amelyek az 1636-os konfliktushoz kötődnek. Az 1635-ös és 1636-os levelek nagy részét a gyulafehérvári (a kötetben károly-fehérvárinak írják) könyvtárból, Ötvös Ágoston hagyatékából valamint Mike Sándor gyűjteményéből származtatják.⁸⁶ Az *Államokmánytár*ban található levelek egy része összefügg a Tholdalaghyval. Az iratok némelyike csak az *Államokmánytár*ban található meg, és vannak olyan levelek a Tholdalaghyban, amik nincsenek az *Államokmánytár*ban. De nagy mennyiségben van így is átfedés, 122 levélből 37 egyezik meg (valamivel több, mint 30 százalék).⁸⁷ Az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (ez ismét Szilágyi Sándor szerkesztése) összesen

⁸¹ A fegyveres erő hiányán értve azt, hogy Rákóczi nem szállhatott volna sikerrel szembe a szultán hadaival, míg Bethlennek nem volt elegendő serege Erdély meghódításához.

⁸² MIKÓ, 1855–1856, 219–258.

⁸³ SZILÁGYI, 1856, 233–250.

⁸⁴ VASS, 1856, 506–524.

⁸⁵ SALAMON, 1867.

⁸⁶ E két gyűjteményről a könyvtárak, levéltárak huszadik századi változásai miatt nem sokat tudtam megállapítani.

⁸⁷ *TMÁO*, 1869.

ötvenöt iratot sorol fel a témára vonatkozóan. Ez a gyűjtés is mutat átfedéseket a *Tholdalaghy-levélgyűjtemény*vel, tizenhárom irat található meg mindkét anyagban.⁸⁸

E két, alapvető forrásanyag mellett számos egyéb eredeti és másolatban fennmaradt szöveget közöltek az eseményről. I. Rákóczi György diplomáciai és magánlevelezését elsősorban Szilágyi Sándor kutatta. Mint fentebb olvasható, már 1856-ban kiadott három 1636-ra vonatkozó iratot, ezeket később az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*ben is megjelentette. Majd a *Történelmi Tár* 1884-es számaiban újabb forrásokat hoz Bethlen István levelezéséből, és „naplójából” (nem hagyományos értelemben vett napló, nem függ össze a *Tholdalaghy-leveleskönyv*vel), többek között Pázmány, Szalánczy, Klobusiczky a levelező-partnerek.⁸⁹ Közreadta a fejedelem és Rákóczi Pál levelezését is.⁹⁰ A *Történelmi Tár* 1885-ös számában aztán ismét a fejedelemmel foglalkozik,⁹¹ ez a lapszám kincsesbánya az 1636-os év szereplőit és történetét illetően, Gergely Samu két dolgozata is e tárgyban íródott.⁹² Szilágyi közreadja a Bethlen-féle restaurációs mozgalomban fontos tényezőként jelenlévő Illésházy Gáspár emlékiratát, amiben megtalálható az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* IX. kötetében is szereplő egyik röpirat (ami viszont nem szerepel a Tholdalaghy-féle gyűjteményben).⁹³ Majd kiadja I. Rákóczi Györgyről írt monográfiáját és egy életrajzot szintén a fejedelemről.⁹⁴

Beke Antal a magyarországi főrendek és az erdélyi fejedelem leveleit adta ki, Pázmány Péter, Esterházy Miklós és Lippay György levélváltásait a I. Rákóczi Györggyel, illetve követveivel.⁹⁵ A „Bibliás őrálló” fejedelem török Portával való kapcsolatát szintén Beke dolgozta föl, Barabás Samu segítségével.⁹⁶ Három évvel később, 1891-ben Róthi Orbán 1636-os követjelentéseit jelenteti meg Beke.⁹⁷ Az 1636-os hadjárat történetét Karácson Imre megírja 1893-ban,⁹⁸ Lukinich Imre pedig 1909-ben és 1910-ben.⁹⁹ Az utóbbi, öt részes tanulmányosorozat máig jól használható bemutatása az eseményeknek. Arday Pál *Nagyercsei Tholdalagi Mihály élete és történeti szereplése* címmel 1910-ben életrajzi monográfiát próbált írni az erdélyi

⁸⁸ SZILÁGYI, 1883.

⁸⁹ SZILÁGYI, 1884, 304–336, 486–512.

⁹⁰ SZILÁGYI, 1884b, 658–672.

⁹¹ SZILÁGYI, 1885, 32–74.

⁹² GERGELY, 1885, 588–599, 734–749. Illetve: GERGELY, 1885b, 97–117.

⁹³ SZILÁGYI, *Illésházy Gáspár...*, 1891, 559–588.

⁹⁴ SZILÁGYI, 1893. és MIKA, SZILÁGYI, 1893.

⁹⁵ BEKE, 1881, 641–1882, 134, 279. Különnyomatban is megjelent: BEKE, 1882.

⁹⁶ BEKE, BARABÁS, 1888.

⁹⁷ BEKE, 1891, 344–352.

⁹⁸ KARÁCSON, 1893, 297–308.

⁹⁹ LUKINICH, 1909, 378–405. LUKINICH, 1910, 24, 98, 212, 298, 477.

diplomácia kiemelkedő alakjáról, de már kora történetírásának színvonalát sem érte el, használhatatlan frázisgyűjteményt hozott létre.¹⁰⁰ De feldolgozták Ibrányi Mihály szerepét is a konfliktusban.¹⁰¹ Az eseményekről Bánlaky József¹⁰² részletes hadtörténeti elemzést írt, de a politikai háttérrel is felvázolta, míg Nagy László I. Rákóczi György személyének bemutatását végezte el a 20. században.¹⁰³ Ugyanakkor a modern összefoglalásokban az eseményt már mint elszigetelt történetet tartják számon, a konfliktus különböző aspektusait és részleteit többnyire feltártnak tekintik.¹⁰⁴

Tholdalaghy Mihály személyét és működését is több forrás dokumentálja. Az *Akadémiai Értesítő*ben megjelentek a főnemes diplomáciai tevékenységét bemutató szövegek.¹⁰⁵ Majd a *Történelmi Tárb*an egymásután három közlemény jelent meg, mindegyik Szilágyi tollából.¹⁰⁶ Ezekből elsősorban Tholdalaghy diplomáciai tevékenységéről, illetve az általa tapasztalt történelmi eseményekről tájékozódhatunk. Bíró Vencel foglalkozik a portai követek munkásságával,¹⁰⁷ ugyanő rövid életrajzát közli az *Erdélyi katolikus nagyok* című kiadványban.¹⁰⁸

Zólyomi Dávid személyéről tájékozódhatunk Lázár Miklós művéből, ami az erdélyi főispánokat sorolja fel, de Szilágyi Sándor életrajzából is.¹⁰⁹ Nótaperét az Erdélyi Országgyűlési Emlékek IX. kötetében mutatja be szintén Szilágyi.¹¹⁰ Nem csupán a Rákóczi–Bethlen konfliktusra jellemző eszköztárat mutat be Ötvös Ágoston, amikor rejtjeles (megfogalmazásában „rejtjelmes”) leveleket ad közre megfejtésükkel együtt.¹¹¹

Az 1636-os események megértéséhez közelebb kerülünk az erdélyi aranykor három fejedelmének udvari műveltségéről, irodalompartolásáról, könyvkultúrájáról, korszakának kiemelkedő oktatóiról, tollforgatóiról szóló, összefoglaló Tarnóc Márton-műből.¹¹² Fontos, a közélet működését bemutató tanulmányok születtek Trócsányi Zsolt, Horn Ildikó, R. Várkonyi

¹⁰⁰ ARDAY, 1910. Érzelmős, szentimentális előadásmódja a deres szakállú főúrról, aki imádta fiát és feleségét, amit nem támaszt alá dokumentum vagy adat.

¹⁰¹ IZSÉPY, 1968, 275–290.

¹⁰² BÁNLAKY, 1940.

¹⁰³ NAGY, 1984.

¹⁰⁴ *Erdély története*, 1986. PÉTER, 1975.

¹⁰⁵ ÖTVÖS, 1861.

¹⁰⁶ SZILÁGYI, 1881, 1–11. SZILÁGYI, 1882, 470–476. SZILÁGYI, 1884c, 114–115.

¹⁰⁷ BÍRÓ, 1921.

¹⁰⁸ BÍRÓ, BOROS, 1941, 52–55.

¹⁰⁹ LÁZÁR, 1889.

¹¹⁰ *EOE*, IX., 340–382.

¹¹¹ ÖTVÖS, 1848.

Ágnes tollából. Trócsányi Zsolt az országgyűléseket és Erdély kormányzatát foglalta össze,¹¹³ a fejedelmek tanácsosi rendszeréről, működéséről és ezen államszervezeti apparátus irányításában érvényesített elvekről, a benne helyet foglaló főurakról Horn Ildikó írt.¹¹⁴

A 20. században elvégezték az 1636-os események elhelyezését a történelmi események összefüggésrendszerében. (Ekkor már jóval kisebb súllyal szerepelt a kutatások fókuszában ez az esztendő.)¹¹⁵

A kutatás elmúlt, másfél százados menetének rövid felvázolása alapján elmondható, hogy az 1636-os eseményekről született jelentős forrásanyag kiadása és bemutatása jobbára már a 19. században lezajlott, részletekbe menően vizsgálták az abban résztvevő személyek megnyilvánulásait és a korabeli iratokat, leveleket. A *Tholdalaghy-levélgyűjtemény* azonban nem került nyilvánosságra.¹¹⁶ Lukinich 1910-es összefoglalása a forrásokra támaszkodva részleteiben mutatja be a konfliktust. Ekkortól a történet jóval kisebb hangsúlyt kap, a 17. századot összefoglaló, elemző művekben pedig 1636 történései egy jelentéktelenebb történelmi epizód eseményeként jelennek meg.¹¹⁷ A meglévő jelentős forrásanyag azt mutatja, hogy a konfliktus megmozgatta a kor számos befolyásos személyét, intenzív kommunikációs tevékenységet váltott ki. Ugyanakkor a történelmi eseménysor jóval szegényesebb. Nem messzemenő következtetés, hogy az összecsapást elsősorban diplomáciai, érveléstechnikai módon óhajtották megoldani a szereplők, és a hadiesemények jelentősége csekélyebb e történetben.

¹¹² TARNÓC, 1978.

¹¹³ TRÓCSÁNYI, 1976. TRÓCSÁNYI, 1980.

¹¹⁴ HORN, 2005, 232–256.

¹¹⁵ *Erdély története*, 1986. illetve *Magyarország története*, 1985.

¹¹⁶ Azok a szövegek, amelyek nyomtatásban megjelentek, és a Tholdalaghyban is megtalálhatóak, más forrásból kinyomtatottnak tűnnek.

¹¹⁷ Dolgozatom szempontjából mindez csupán a kutatás eredményeinek bemutatására szolgált, számomra a két főszereplő konfliktusában kiemeltté váló politikai kommunikáció mozzanatai a legfontosabbak. A hatalmi törekvések legitimitációjára szolgáló önkifejezés eszközei, a közvéleményt befolyásoló iratok tanulmányozása szempontjából azért fontos a fenti felsorolás, mert számos körlevél és publicisztikai írás éppen a fenti források valamelyikében jelent meg, vagy azok által kapja meg pontos hátterét.

II.1.4. A levélgyűjtemény célja és szándéka

Amikor 1636. január 4-én Bethlen István gróf¹¹⁸ levele I. Rákóczi György fejedelemhez érkezett,¹¹⁹ amiben az öreg gróf az őt ért sérelmeket vetette az uralkodó szemére, akkor a Bethlenek egy évig húzódó restaurációs kísérlete vette kezdetét, amely a két főúr diplomáciai vitájából fegyveres összecsapássá fejlődött, végül békekötéssel és egyezséggel zárult. Dolgozatom szempontjából a legfontosabb fejlemény ennek az eseménynek írásban megszületett publicisztikai összecsapás-sorozata, amelyet számunkra – számos más forrás mellett – jól követhetően a Tholdalaghy Mihály nevével fémjelzett levélgyűjtemény is megőrzött.¹²⁰ Az irategyüttes többek között Bethlen István és I. Rákóczi György leveleit tartalmazza, érveiket és az azokra adott válaszokat felváltva sorakoztatja elénk. Műfaját tekintve nyilvános és diplomáciai levél, körlevél, követutasítás, országgyűlési irat szerepel a gyűjteményben. Ezek közül azokra fókuszálok, amelyek témám, vagyis a nemesi publicisztika körét érintik. Ugyanakkor a kommunikációs folyamat bemutatásakor utalnom kell néhány nem nyilvánosságot megcélzó iratra is. Éppen ennek a folyamatnak a bemutatása szolgálhat újabb tanulságokkal a korabeli propaganda vizsgálatához, amikor egy személyes levelezés nyilvánosságának kibővülése, a nyilvános tér felé nyitás figyelhető meg. A személyes álláspont diplomáciai levélben való kifejtése, az arra adott válasz, az egész közéleti probléma (miközben megoldást keres, de esetenként ürügyül is szolgál) egyre nagyobb nyilvánosságot céloz meg, amíg eljut oda, hogy egész Erdély, illetve a Magyar Királyság véleményformálóit is bevonja e párbeszédbe.¹²¹

Bethlen István már évek óta készült a hatalom átvételére, pontosabban az ő szempontjából visszaszerzésére és restaurációs törekvéseiben 1635 végén jutott oda, hogy segítségért siethessen a budai pasához. Az 1630-as években nem ismerte el magát Rákóczi alattvalójának. De izgatott is a fejedelem ellen a töröknél, erről Szilágyi Sándor adott közre egy nem könnyen értelmezhető levelet. Ebben a szövegben Kovacsóczy István leplezi le Bethlen István tevékenységét 1629-ben,

¹¹⁸ Iktári Bethlen István (Marosillye, 1582 – Ecsed, 1648. január 10.) Erdély kormányzója, majd fejedelme, Bethlen Gábor fejedelem öccse, máramarosi és hunyadi főispán.

¹¹⁹ I. Rákóczi György, (Szerencs, 1593. június 8. – Gyulafehérvár, 1648. október 11.) erdély fejedelme 1630-1648.

¹²⁰ THOLDALAGHY, 1637.

aki Tholdalaghyval, Lázár Istvánnal és Borsos Tamással „egy kis mezőre kimenvén”, megbeszélték, mit és hogyan írjanak meg a töröknek, amit azután Tholdalaghy fogalmazott meg. A levelet Ficzor Mátyással küldték Zulfikár agához.¹²² A levélben Bethlen érdekében, Rákóczi ellen hoztak föl érveket. (Érdekes helyzet, hogy Tholdalaghy Mihály ekkor még Bethlen István pártján volt, míg a leveleskönyv megszületésének idejében már Rákóczi hű diplomatája.) Bethlen mozgalma tehát nem a konfliktussal vette kezdetét, már korábban is szervezte a Rákóczi ellenében érvényesíthető erőket. A gróf nem volt hajlandó Erdélybe menni, oda csapatokat küldeni, amikor erre neki Rákóczi parancsot adott, hanem betegségére hivatkozva távol maradt a fejedelemtől. Rákóczi sem volt elnéző, a fiskális birtokokról hozott törvény értelmében a fontos Huszt várára tartott igényt Bethlennel szemben, aki katonasággal erősítette meg a várat.

Amikor Bethlen István a konfliktus kezdetén Budára ment, már kész tervvel és stratégiával rendelkezett.¹²³ Ennek lényege, hogy a budai pasára támaszkodva, – kihasználva az oszmánok fülében jól csengő *Bethlen* nevet valamint a nyugati (elsősorban francia és holland) diplomácia segítségét – török sereg élén veszi át a fejedelemséget Rákóczitól. A budai pasa számára azt erősítette, hogy Rákóczit nem kedvelik a nemesek, és szívesen leteszik a trónról (ami túlzás volt). De ennél fontosabb érv volt a pasa számára a megszerezhető zsákmány, és az éves „ajándék” megfizetése, amivel a vállalkozás kecsegtette. A magyarországi rendeknek végig bizonygatta a gróf, hogy nem készül háborúra a Királyság ellen, és nem akarja megszegni a fennálló békét (a mozgalom mögött álló nagyhatalmi erők azonban hosszabb távon mégiscsak háborút terveztek a Habsburgok, és így a magyarországi lakosok ellen). Az erdélyieknek pedig azt igyekezett bebizonyítani, hogy vele komoly igazságtalanság történt, ezért védekezésre kényszerítették (bár az ok és okozat megfordult érvelésében). Nem háborúra és nem is jelentős győzelmekre számított Bethlen, hanem arra a tényre építette stratégiáját, hogy a török megnyerésével ráveheti Rákóczit a lemondásra. Amikor kitört a fegyveres konfliktus, akkor a háta mögött álló sereg nem volt alkalmas Erdély lerohanására, de arra igen, hogy meggyőző erő legyen beiktatása mellett. Mint látni fogjuk, kommunikációs magatartása folyamatosan ezt a

¹²¹ A történelmi esemény nem maradt erdélyi belügy, mint arra már utaltam, a Királyság területén olyan kiemelkedő személyek szóltak hozzá – pro és kontra –, mint Pázmány Péter, Esterházy Miklós vagy Lippay György. BEKE, 1881, 641 – 1882, 134, 279. SZILÁGYI, 1875.

¹²² SZILÁGYI, 1884c, 114–115.

¹²³ I. Rákóczi György sem volt felkészületlen Bethlen mozgalma iránt, ugyanis Ibrányi Mihály váradi kapitánytól naprakész jelentéseket kapott az öreg gróf tevékenységéről, akinek készülődését Budára megfigyelte és rögzítette is Ibrányi. Lásd: IZSÉPY, 1968, 276.

politikát erősítette. Sikerre két okból nem tudta vinni: egyrészt Rákóczi felismerte a tényt, hogy Bethlen mögött nem a szultán áll. Ha így lett volna, akkor neki vajmi kevés esélye maradhatott volna megvédeni trónját. Másrészt a fejedelemnek sikerült azonnal csatát nyernie a budai pasa seregei ellen, ezzel el is dőlt a konfliktus.

Bethlen István és I. Rákóczi György is kiválóan alkalmazta a *ragion di stato* politikáját. A szimuláció és disszimuláció képezte a kommunikációs összecsapás alapját. Bethlen felkészültebben építette fel érvrendszerét, de erre szüksége is volt, hiszen ő volt a kezdeményező fél, tehát neki kellett legitimitását alátámasztania, és egyben Rákóczi hitelességét aláásni. Ez a kettős követelmény azután egy jól felépített argumentációban mutatkozott meg. Ahogy azonban a levélváltás intenzitása fokozódott, hatóköre terebélyesedett, ahogy a nyilvános tér egyre jobban kitárult, úgy fogyott ki Bethlen az érvekből. Újabb indokai nem születtek, így lassacskán ismétlésekbe volt kénytelen bocsátkozni, míg végül követeléseinek hangoztatása maradt egyedüli eszköze. I. Rákóczi György kezdetben a vádak cáfolatát tudta hangsúlyozni, amit körülményes pontossággal végzett el, majd felismerve Bethlen indokainak gyenge pontjait, egyre találóbb válaszokat tudott adni. Mindketten segítségül hívtak más politikai tényezőket is, Bethlen a budai és temesvári pasák leveleivel igyekezett nyomást gyakorolni a fejedelemre, aki az erdélyi három rend állásfoglalását szegezte szembe a trónkövetelővel. Bethlen és Rákóczi propaganda készletén is érződik a nagy előd, Bethlen Gábor politikai közvélemény-formáló tudásának iskolája, a képzett diplomáciai tanácsadó kör jogi és történelmi ismereteinek felhasználása.

II.2. Történelmi háttér:

Bethlen István és I. Rákóczi György konfliktusa

Témánkra koncentrálna a történelmi háttér rövid bemutatását igyekszem elvégezni. Nem célozom történelmi kutatást végezni, egyrészt témám szempontjából nem célravezető, másrészt megfelelően körüljárt és feltárt eseménysorról van szó. A hadjárat eseményei, a követjárások, a megegyezés momentumait a jelentős mennyiségű forrásdokumentum felhasználásával

történészek már közreadták.¹²⁴ (Végeredményben a hadszíntéren játszódó fizikai események helyett az íróasztalok mellett játszódó írásos történések tárgyalása a célom.)

I. Rákóczi Györgynek uralkodása kezdetén Székely Mózes trónkövetelésével és Zólyomi Dávid szervezkedésével kellett szembenéznie. „A kétfelől fenyegető veszedelmet Rákóczinak mégis sikerült egy időre elhárítania: Zólyomit bebörtönözte, Székely Mózes a lefizetett pasák révén a Héttoronyba záratta, és Pázmány közbelépésére, ha Prépostvári és Csáky István elkobzott birtokainak visszaadása árán is, a nádorral 1633-ban szerződést kötött Eperjesen. Trónjának megszilárdítását azonban továbbra is akadályozta a széles körökben tovább élő Bethlen-legitimitás, melyet a fejedelem öccse, István, és életben maradt kisebbik fia, Péter képviseltek, hátuk mögött hatalmas uradalmakkal és a katonailag fontos Ecsed és Huszt váraival.”¹²⁵ A fejedelem trónralépésekor javában folyt a harmincéves háború, a küzdő felek diplomáciai működése meghatározta Rákóczi György külpolitikáját is. A protestáns országoknak érdekükben állt Erdélyt bevonni az összecsapásba, hogy a Habsburgok hátországát tűzfészekké változtassák. Cornelius Haga, a sztambuli holland követ jelentős lépéseket tett ebbe az irányba, ami I. Rákóczi György ellenében hatott. Haga ráadásul saját hazáján kívül a francia érdekeket is képviselte, mivel Franciaország nevében Richelieu bíboros és Hollandia 1635 nyarán együttműködési szerződést kötött a Habsburgok ellen, így jelentős politikai érdekek szövetkeztek egy támadólag fellépő erdélyi fejedelem trónraültetése érdekében.¹²⁶ Székely Mózes személye mellett így az 1635-től kibontakozó Bethlen restauráció is felvillantotta a lehetőséget a portai követek előtt, hogy a háborút kerülő I. Rákóczi György helyett a bátyja hadjáratait előreláthatólag folytató Bethlen Istvánt, illetve annak fiát juttassák az erdélyi trónra.¹²⁷

Bethlen Péter, mint lehetséges erdélyi trónkövetelő, Esterházy Miklós nádor terveiben is szerepelt.¹²⁸ A nádor a királyság és Erdély egyesülését tartotta célszerűnek, ebbe az irányba tett lépéseket, míg Pázmány (aki szintén tisztában volt a Bethlenek szándékaival) az önálló, erős Erdély megmaradását elfogadhatóbbnak tartotta, mint a királysággal való egyesülését.¹²⁹ Esterházy valószínűleg arra is kísérletet tett, hogy Bethlen Pétert katolikus hitre térítse.¹³⁰ „Az elkerülhetetlen konfliktus kitörését maga Rákóczi idézte elő. Bethlen Péter haragjában halálra

¹²⁴ LUKINICH, 1909, 378–405. BÁNLAKY, 1940. NAGY László, 1984. stb.

¹²⁵ *Magyarország története*, 1985, 904.

¹²⁶ Miután ebben az évben Franciaország hadat üzent Spanyolországának, és szövetségeseket keresett háborújához.

¹²⁷ SZABÓ, 2001, 92–96.

¹²⁸ A Bethlen család történetéről részletesebben: LUKINICH, 1927.

¹²⁹ R. VÁRKONYI, 1999, 84.

verte egyik szolgáját, s az ügyet, amelyhez hasonlókat az uralkodó osztály máskor el szokott simítani, a fejedelem sietett a Bethlenek tönkretételére felhasználni. Törvénybe idéztette az ifjú Bethlent, mint „gyilkost”, de az nem jelent meg, sőt apjával együtt fegyveres védekezésre készült fel. A *Bethlen* névnek a török fülekben még mindig jó visszhangja volt, s a budai pasa, akihez 1636 elején Bethlen István követeket menesztett, a Portán kieszközölte számára a trónt és Rákóczi letételét.

A Bethlen-párt azonban tanult Zólyomi és Székely esetéből, s nem mert nyíltan fellépni; az országgyűlés az ellenállás mellett szavazott. A Portán az erdélyi követeket börtönbe vetették, válaszul Rákóczi elzáratta a szultáni fermánt hozó csauszt. A szakítás ezzel megtörtént, de a Portát váratlanul érintette az erdélyi vazallus vakmerő lépése, és csak ősszel indítottak sereget Rákóczi ellen, akinek így volt ideje felkészülni. A császári udvarhoz, Esterházyhoz és Pázmányhoz is folyamodott segítségért, amire az eperjesi szerződés értelmében joggal tarthatott igényt. A nádor azonban nem is titkolta, hogy örül ellenfele várható vesztének. Vereségeiért, Mádért, Munkácsért, így remélt elégtételt. Rákóczinak lemondást tanácsolt, a budai pasánál titkon Bethlen Istvánt támogatta, akinek közismert erélytelensége Erdély elfoglalásának kilátásait növelte volna. Pázmány azonban másként vélekedett, és ellenállásra biztatta Rákóczit, bár tényleges katonai segítséget ő sem ígérhetett neki.”¹³¹

Bethlen tehát felkészült az összecsapásra, Husztot és Ecsedet sietve megerősítette, előbbit kellő védősereggel Horváth Györgyre, utóbbit Bethlen Péterre, a fiára bízta. „1636. év január 12-én 300 főnyi lovas által kísérvé, *Héder* basához Egerbe ment, akit könnyen megnyert a maga terveinek. Innen Budára *Naszuhaszázade Huszein* pasához utazott.”¹³² Bethlen hangoztatta a török számára, hogy az erdélyiek Rákóczit nem szeretik, ha ő Erdély ellen vonul, akkor a fejedelmet kiszolgáltatják vagy talán meg is ölik. A befolyásos emberek megnyerésére körlevelet küldött szét, amelyben sérelmeit sorolta föl. „Pedig valójában amit tett, az nem a kétségbeesés lépése volt, hanem jól kigondolt számítás, hogy a fejedelemséget visszanyerhesse.”¹³³ A Bethlenek restaurációs kísérlete a francia diplomácia elképzelései szerint egy általános Habsburg-ellenes támadássá szélesedhetett volna ki.

¹³⁰ HELTAI, 1984, 419.

¹³¹ *Magyarország története*, 1985, 905.

¹³² BÁNLAKY, 1940, 33.

¹³³ SZILÁGYI, 1893, 263.

Rákóczi ekkor fordult a magyarországi főrendekhez. Esterházy lemondását, Pázmány viszont ellenállását sürgette. Ezután Rákóczi január 15-ére Kolozsvárra országgyűlést hívott össze, amelyen követküldésről döntöttek, és a rendek elhatározták, hogy ha támadás éri Erdélyt, akkor a fejedelem mellett fölkelnek fegyveres erejükkel. Ezenkívül a Huszt várában tartózkodó Bethlen Pétert ellenséggé kiáltották ki, és sereget indítottak ellene. A fejedelem hadat gyűjtött, Sziléziába és Lengyelországba küldött lovas és puskás fegyveresekért. A szultán azonban megtiltotta Rákóczinak, hogy sereget indítson a Bethlenek birtokai ellen. A fejedelemnek szembe kellett néznie a ténnyel: „azt ismerhette föl, hogy a Porta, a helyi basák és a Bethlenek érdekei Máramarost illetően egybeesnek. Belátta, hogy a szultán és a nagyvezér azért tisztította meg csapataitól Máramarost, hogy a budai vezér és Bethlen Péter összehangolt támadása bevégezhesse az új fejedelemnek történő hódoltatást ezen a vidéken.”¹³⁴ Bécsből Ferdinánd magyarországi alattvalóinak mindkét féllel szemben semleges magatartást parancsolt, a török szultán pedig „fermánt adott ki, melyben a budai pasát szerdárú névezte ki, a dobrudzsai, ruméliai oláh és a tatár hadaknak pedig parancsot adott, hogy Erdély ellen támadólag lépjenek fel.”¹³⁵ Az európai nagypolitika fókuszába került Erdélyi Fejedelemség ebben a pillanatban fontos helyszíne lett a háborúnak, a nyugati hadszínterek mellett új háborús helyszínné válhatott, hogy a Habsburg-ellenes erők érdekeit szolgálja. A budai pasa rendeletet küldött Gyulafehérvárra, hogy I. Rákóczi Györgyöt a rendek tegyék le, és helyébe Bethlen Istvánt vagy Zólyomi Dávidot helyezték. Rákóczi azonban a rendeletet hozó Ali csaszt kíséretével együtt letartóztatta, és maga Tordára ment közfelkelést hirdetni. A fejedelem tette nem volt átgondolatlan, ugyanis szeptemberben azt írta Pázmánynak, hogy Ali nem a császártól vagy a kajmekámtól hozott levelet, az egyedül a budai pasa nevében készült, ezért nem fél, és nem mond le.

Rákóczi helyes reálpolitikai érzéssel megértette, hogy a Porta és a budai pasa között nincs összhang: Erdély ügyében egy, a szultánnal szembenálló török csoport vette kezébe a cselekvést. Tisztában volt vele, ha sikerül megvédenie jogait, úgy a szultán el fogja fogadni magatartását, és a pasák veszíthetnek az ügyön. Ha azok győznek, a szultán jóváhagyja eredményüket. Tehát nem az egész Török Birodalom ellen, hanem a budai pasa pártjával szemben készült az ellenállásra. Ráadásul azt is jól mérte föl, hogy a törökök hadereje inkább csak arra elegendő, hogy őt

¹³⁴ SZABÓ, 2001, 99.

¹³⁵ BÁNLAKY, 1940, 34.

fenyegetőzéssel és ijesztéssel kivonulásra bírja. Ezért megkérte Pázmányt, hogy a magyarországi hadak felvonulásával bizonytalanítsa el a török sereget.

Bethlenék a budai és boszniai pasák seregeivel szeptember közepén indultak el Erdély felé, felvonulásukat semmi sem gátolta, október elsejével már Gyulán vannak, majd Nagyszalonta mellé érkeznek. Itt már az erdélyi seregek egy része Kornis Zsigmond és Ibrányi Mihály vezetése alatt táborozott. Rákóczi parancsa szerint ennek a seregnek nem volt feladata megütközni a törökkel, hanem akár Váradig is visszahúzódhatott. Maga a fejedelem azonban ekkor még nem érkezett meg a sereghez, ami Bethlent lépésre sűrgette. Az öreg gróf nem akarta egy visszavonuló sereg időhúzó üldözésével lekötni a török had erőit. Bethlen és a temesvári Bekir pasa így a sereg zömével Nagyszalontánál október 6-én megütközött az erdélyi csapatokkal. Kornis Zsigmond csapatai visszavonultak, de a törökök sem folytatták a csatát napszállta után, hanem a nádas, zsombékos területen táborba szálltak.

Ekkor került sor a mozgalmas és hadi eseményekben bővelkedő 17. század egyik legfurcsább harci mozzanatára. Győry Jakab nevű szalontai hajdúvezér először a török éjjeli táborába lopózkodott, mivel maga is tudott nyelvükön, így kihallgatta a tanácskozásukat. A török vezetők nagyon meg voltak rémülve, mert arra számítottak, hogy Rákóczi is megérkezik a fősereggel. Ekkor Győry visszament a saját háromszáz emberéhez, majd félkörben felállította őket, és hatalmas zajt csaptak az éjszakában. Szalárdi János *Siralmas magyar krónikájában* is megörökítette az eseményt: Győry meghagyta embereinek, „hogy valakinek puskája vagyon, azt minden ember elkészítse és mihelyen ő dobot üttetvén seregestől megsivalkodik, ők is akkor mentől szörnyebben lehet doboltassanak, sivalkodjanak: hozzá hozzá vitézek, és Jesust Jesust kiáltanak, mikor pedig lóni kezd ők is mentül sűrűbben lehet lőjjenek, de helyökből, ő híre nélkül ki ne mozduljanak.”¹³⁶A hatalmas zajra a törökök „elrémülének és azonnal megfutamodván, ki egy-, ki másfelé, valamint nyargalvást lehetne szaladnának, és rendeket elhagyván oszlanának, és azon éjszaka annyira szélednének egynehány mérföldön, és lápokra, vizes, sáros helyekre verődnének, hogy némelyek néhány hetek alatt is alig verekedhettek ki belőle. Sokak mind lovastul a lápokba holtak; sokaknak lova oda holt, s magok a szigetekre kiverelkedvén, a nagyrétség közül ki nem hatolhattak, hanem azután a föld népétől éhel halva találtattak, némelyeknek megcsírázott árpaszemek találtatván a szájokban, sokak pedig életben találtatván, éhel elszakadozván, csak akármilyen barompásztoroknak is könnyen megadták magokat, csak

¹³⁶ SZALÁRDI, 1980, 177.

akadhassanak hova hamarébb emberek közibe, s kaphassanak ételre, úgy hogy a parasztság is azon őszön a vizeknek tisztásin hajókon járnak és kereskednek vala a lápokon csákyákkal, vasvillákkal, s úgy keresik vala ki az aranyos ezüstös öltözetű odaholt főfő lovakat, s török testeket, s nagy sok napok alatt fogdosnák, s hordanák a török rabokat, s keresnék nagy haszonnal szerén szerte az éhel megholt törökökön való gazdag prédát a szigeteken, rétségeken, lápokon, csiádájokon [am. sásokon].”¹³⁷

A nagyszalontai csatavesztés után a budai pasa megmaradt seregével Lippa alá szállt, a fejedelem tizenötezres sereggel szintén megérkezett, de újabb csatára már nem került sor. A török békealkudozásba kezdett, a követeké volt ismét a főszerep. Rákóczi Szászvároson kiegyezett Bethlen Istvánnal december 4-én, megegyeztek a gróf birtokköveteléseiről. Rákóczi megfogadta, hogy Huszt várára s Bethlen Istvánra nem terjeszti ki a fiskális várakról szóló törvényt, a Bethlen Péter ellen indított pert pedig egyszerűen eltörölte. Bethlen cserébe okiratban ismerte el magát Rákóczi alattvalójának, amit haláláig meg is tartott. A török elismerte I. Rákóczi György fejedelmi méltóságát, cserébe összesen ötvenezer tallért kapott a szultán és a kajmekám. Legrosszabbul a budai pasa csoportja járt. A szultán Huszein budai pasát elmozdította s helyébe Muszlit nevezte ki, Bekir temesvári pasát pedig 1637. március 14-én megölette.¹³⁸

II.3. A propaganda módszerei az egyes levelek tükrében

A levélgűjtemény a fejedelem és Bethlen István levelezése mellett a konfliktusban résztvevő török hatalmasságoknak címzett és tőlük érkezett leveleket tartalmazza, valamint Rákóczi György több követutasítását is. Tanulmányom elsősorban a propaganda levelekre koncentrálok, nyilvánosságot megcélzó szövegekre, de egyes magánleveleket is bevonok a kutatásba, hogy a kialakuló dialógus állomásait is láthassuk. A levélgűjtemény második részének első levelét Bethlen István 1635. december 31-én írta, és ez január 4-én érkezett a fejedelem kezéhez, Gyalu

¹³⁷ SZALÁRDI, 1980, 178.

¹³⁸ BÁNLAKY, 1940, 42. A magyar közvélemény törökről kialakított képét – elsősorban a visszahódító háborúk idején és után – mások mellett R. Várkonyi Ágnes is bemutatta: R. VÁRKONYI, 1988.

várába.¹³⁹ Az „öreg gróf” szomorúságát fejezi ki a felett, hogy a fejedelem az ő egyik szolgáját kezesség, másikat pedig felügyelet alá vetette. Megpendíti sérelmeit, de még nem bontja ki az érveket. A levél alapvető vonásait tekintve a kor panaszleveleivel rokon, jelentősége azonban jóval nagyobb, mint egy egyszerű kérvényé, vagy sérelmeket felsoroló üzeneté. Bethlen írása udvarias formába öltöztetve, de már jelzi a konfliktus elkerülhetetlenségét. Önmagában olvasva nem tűnik fel ultimátum volta, azonban a levélváltás részeként lassan kibontakozik ez a szerepe. Olyan vádpontokat tartalmaz, amelyekre a fejedelem – tekintélyének sérülése nélkül – végső soron csak elutasító választ adhatott. Amikor Bethlen arról ír, hogy „Teöreök, Tatar Országban nagj batorsaggal el mennek az emberek szabadosan”, akkor már explicit módon előre jelzi a konfliktus érdekszféráinak ütközését. Ugyanis ha a töröknél, tatárnál is igazságosabb a rendszer, akkor azon változtatni kell. Bethlen a *simulatio* elvét használva a sértett, üldözött nagyúr szerepét játssza, egyelőre csak a fejedelem személye és belső körei előtt.

Az üzenetre megérkezésének napján, vagyis 1636. január 4-én megszületett a válasz (ez mutatja az ügy fontosságát és nagyságrendjét.)¹⁴⁰ A másoló bejegyzése szerint az írás Bethlen István levelére adott felelet. Rákóczi udvarias, diplomatikus levelében pontról pontra megfelel Bethlen István röviden felvetett vádjaira és kérdéseire. A fejedelem először indulatainak mérséklésére inti Bethlent, majd mentséget keres. Igaz mentséggel tudna szolgálni („mind ítélete, mind elméje, mind pennája” készen volna erre), de előbb a fejedelmi hivatalt kell szemé előtt tartania; amennyire ártatlan Bethlen, még annál is „nagj batorsagunkra attá az Ur Isten”, hogy a fejedelem az öreg gróf „elidegenítésére” semmilyen okot nem adott.

Fontos mondat, amikor arról ír, hogy gyanújának beigazolódását majd az idő mutatja meg (úgy tűnik, itt már sejthette Rákóczi, hogy békéltető szándéka ellenére elkerülhetetlen a konfliktus), és ugyanakkor „ha penna által kellene keggdel feleselnünk” (Bethlen magatartásáról és „sollicitásáról”, bujtogatásáról), akkor lenne min gondolkodnia a grófnak. Ebben a mondatban a fejedelem nyilvánvalóvá teszi, hogy amennyiben politikai vitára kerül a sor, akkor nem fog habozni a gróf hiteltelenítésében. De az is benne van a szövegrészben, hogy Rákóczi nem szívesen tárgyalná ki ezeket a sérelmeket a nyilvánosság előtt.

Higgadt válasz érkezett a kimért, de mégis erős kritikára, azonban a konfliktus ezzel nem

¹³⁹ Az irat 25. foliójának rectóján található ez a rövid dokumentum.

¹⁴⁰ THOLDALAGHY, 1637, 25. folió verso és 26. folió recto. Responsi ad literas Illumi Comitis Stephani Betthlen in Arce Gyalu 4. Januar. exhibitas. Par. Ez a bejegyzés nem a valódi levél része, a gyűjtemény leírója alakítja ezzel a bevezető címadással szerves történetté a levelek egymást követő csoportját.

oldódott meg. Rákóczi sorra veszi Bethlen érveit, a sérelmeket végeredményben tárgyalanná teszi, illetve finoman figyelmezteti a grófot, hogy ennél lehet kevésbé béketűrő is magatartása. Ezt a levelet másolták és terjesztették, több példánya is fennmaradt, ami jelzi, hogy a magánlevelezés itt már feltárult a nyilvánosság számára (valószínűleg a későbbi események hatására tették nyilvánossá ezt a levelet).¹⁴¹

A levélváltás következő állomásainál válik igazán egyértelművé, hogy az írásban kifejtett indokok Bethlen részéről valójában ürügyként szolgáltak, a főúr megfelelő okot keresett arra, hogy a fejedelmi trónért harcba indulhasson. Rákóczi a béketűrő, türelmes, egyben magabiztos uralkodót alakítja, aki nem nyílt fenyegetéssel, de azért jelzi, hogy az erő, a hatalom az ő kezében van. A fejedelem játéka óvatos, megfelel a gróf vádjaira, miközben kissé ködösítve utal arra, hogy olyan információk is a birtokában vannak, amelyekkel árthat Bethlennek. A dialógus egyelőre szűk nyilvánosság előtt zajlik.

A harmadik dokumentum Bethlen tollából származik, január 12-ei címzéssel. Itt válik a vita országos ügyé, mivel már nem a fejedelem a címzett, hanem a magyarországi vármegyék. Vagyis a nyilvános tér jóval tágabb szeptéhez fordul a dokumentummal Bethlen, már nem az igazság érvényesítése a fő cél (a fejedelem nem zárkózott el Bethlen kérdéseinek megválaszolása, vádjainak megoldása elől), hanem a majdani fegyveres támadás alátámasztása, ehhez szükséges megnyerni a közvéleményt. A szöveg tizenöt artikulusból és további négy bekezdésből áll, nyolc folió hosszúságú. Az egyes artikulusok lényegében I. Rákóczi György fejedelemmé választásakor Topán készült reverzálisa pontjainak egyenként való megkérdőjelezését szolgálják. Egyebek között vádolja a fejedelmet az ő személyének megsértésével, a törökkel és a Habsburgokkal való béke megszegésével, a református egyház elleni fellépéssel (Rákóczi nem adott vissza egy jelentős kölcsönt a gyulafehérvári papi kollégiumnak), a nemesi birtokok jogtalan elvételével, a szabad választás jogának megszegésével, Zólyomi Dávid jogtalan bebörtönzésével, a tisztségek idegenekkel való betöltésével, Erdély törvényeinek megszegésével. Mindezekből az következik, hogy az 1613-as törvény szerint a nemzet ellenállhat az igazságtalan és jogszegő uralkodónak: a kulcsos városoknak, tanácsoknak, ispánoknak, székely- és egyéb kapitányoknak, tisztviselőknek joguk van összegyűlni, és ellenállniuk a hatalmaskodónak. Mivel Rákóczi megtámadta a Bethlen családot, és az „öreg gróf” figyelmeztetése ellenére sem hátrált meg, és nem szüntette meg a

¹⁴¹ Bizonyítékul szolgál ezen irat terjesztésére az a tény, hogy több másolata is felbukkant a Széchényi Könyvtár kéziratárában, és akár még több példánya is létezhet levéltárainkban. Az irat ismert példányainak jelzete: OSZK Fol. Hung. 81., Fol. Hung. 866., Fol. Lat. 2265.

törvényszegéseket, ezért Bethlen kénytelen „az magam es szegeny hazám oltalmánál”, a Portánál segítségét kérni, amelyet Rákóczi sokféleképpen „megh bantua, onnanis ... nagj haragot uont magára”, amiből vele „edgiütt szegeny hazanknak utolso uezedelme keüuetkezhetik.” Ha megoldódik a helyzet, akkor majd a rendek szabadon választhatnak fejedelmet.

Rákóczi Topán adott reverzálisára jogforrásként tekint Bethlen az iratban. Alapvetése szerint amennyiben a fejedelem megszegi abban tett ígéreteit, úgy elveszíti a hatalmat. Valójában nyilvánvaló, hogy a fejedelem, mint Erdély uralkodója, jogi értelemben nem függött semmilyen ígérvényétől. Ez a disszonancia mutatkozik meg Bethlen érvelésében. Ugyanis a fentebb felsorolt érvek alkalmasak arra, hogy segítségükkel áldozatként mutassa be önmagát, sérelmeit a fejedelem szemére vesse, és azok tudatában szóljon a vármegyékhez. Önvédelme akár jogosnak is tekinthető ebből a szempontból. Ám az általa meghatározott törvényességi helyzetre való utalásai sem adják kezébe a tényleges jogi eszközöket, hogy a hatalom letételére utasíthassa Rákóczit. Nem a törvényesség megléte, illetve annak hiánya, hanem egyszerűen a reálpolitikai helyzet, vagyis Rákóczi hatalma, uralkodói hivatala, hadserege tartotta vissza attól, hogy letétesse a fejedelmet.

A szövegek dátumaiból fontos következtetéseket vonhatunk le. Az első dokumentum december 31-én született, a leveleskönyv másolójának feljegyzése szerint január 4-én érkezett a fejedelem gyalui udvarába, aki ugyanezen a napon meg is írta válaszát. Ez a válaszlevél tehát valamikor e hónap 7-e és 10-e között érkezhetett meg Bethlenhez, aki 12-én válaszolt rá, hosszú, (a leveleskönyvben fellelt szöveget tekintve) négy fólió terjedelmű feliratban. Ez a levél a magyarországi (királysági) vármegyéket célozta meg. Ugyanakkor Bethlen 12-én egy másik iratot is küldött, ezt az erdélyi vármegyéknek címezte, a rendeknek négy és fél fóliót írt.

Elképzelhető, hogy ilyen rövid idő alatt megszülessen a két fenti, viszonylag hosszú irat. A kor kommunikációjának természetes útja a levélváltás. Az írás hozzátartozott a nemesek mindennapjaihoz, a közéleti tevékenység nélkülözhetetlen része a levélírás. Nem okoz különösebb nehézséget egy főúr számára rövid idő alatt is viszonylag terjedelmes szöveget megírni.¹⁴² Ugyanakkor az már kérdéses, hogy ilyen alaposan végiggondolt, gondosan felépített szövegek születhettek-e a pillanat hevében. Bethlen propagandájának lépései ekkor

¹⁴² Vagyis inkább létrehozni, és nem írni, mert a kor gyakorlatában egy írás megszületéséhez kigondoló, diktáló, író, átíró, szerkesztő, követ - mint előadó - stb. is hozzátartozott. Bethlen István diplomáciai apparátusáról részletes leírással nem rendelkezünk, de az adatokból nyilvánvaló, hogy rendelkezésére álltak megbízható emberek íróként, másolóként és követként is.

nyilvánvalóan előre meghatározott forгатókönyv szerint zajlanak. Az előre eltervezett közreadás szembeötlővé válik, amikor a harmadik irat egyik sorában Bethlen utalást tesz arra, hogy ő követeket küldött és leveleket írt Rákóczinak, utóbbiakban felszólította a törvénytelen ségek megszüntetésére. Csakhogy az első levélre adott fejedelmi válasz éppen csak megérkezett a grófhoz, a követek pedig legfeljebb odaértek Rákóczihoz, akinek így lényegében nem is maradhatott ideje a bajok orvoslására. Az első levél lényegében ürügy: a későbbiekben lehet arra hivatkozni, hogy a gróf figyelmeztette Rákóczit, aki azonban nem vette figyelembe szavait.

Az erős központi hatalom Erdélyben a fejedelem egyeduralmát jelentette,¹⁴³ a rendek ereje ebben az időszakban gyenge az uralkodóhoz képest (a Királyságban az 1660-as évek közepéig a nemesek számára sokkal könnyebb a helyzet, a Habsburg Udvar sokáig nem nyúlhatott hozzá a kiváltságaikhoz, számos engedményt kellett tennie a magyaroknak. Ezt a helyzetet az erősödő abszolútizmus változtatja majd meg, hogy aztán az 1664-es, botrányt okozó vasvári békekötés hírére kezdődő, Wesselényi nádor nevével fémjelzett szervezkedést felhasználva billentse a mérleg nyelvét az abszolutista berendezkedés javára.)¹⁴⁴ Amikor Bethlen Erdély rendjeihez fordult, és őket igyekezett meggyőzni a fejedelem tetteinek igazságtalanságáról, akkor éppen ennek a központi hatalomnak a legitimitását kérdőjelezte meg, mégpedig a rendi ellenállás talaján állva.¹⁴⁵

II.3.1. I. Rákóczi György felelete Bethlen István vádjaira

A negyedik irat mind közül a leghosszabb, a fejedelem mentségét tartalmazza, Bethlen vádjaira pontról pontra felel meg. A magyarországi vármegyékhez eljuttatott Bethlen vádakra írt feleletet tartalmazza, tehát a nyilvánosság ebben az esetben elsősorban a magyarországi rendeket jelentette. 1636. január 12-ei dátum szerepel a szöveg másolója által adott címben,¹⁴⁶ azonban a

¹⁴³ HORN, 2005b, 188–200., illetve HORN, 2005a, 232–256.

¹⁴⁴ A Wesselényi-féle szervezkedés újkori történetéhez lásd: PAULER, 1876. *Siralmas jajt...*, 1997. R. VÁRKONYI, 2002, 423–459.

¹⁴⁵ A történelmi háttérrel és Erdély politikai helyzetéről bővebben: LUKINICH, 1909. PÉTER, 1975. NAGY, 1984. stb.)

¹⁴⁶ A másoló eképp fogalmaz a levél elejére illesztett, maga adta címmel: „Bethlen Istvan leuelere ualo felelet Urunk eő Naga neuuel, mellet az Magyar Orszaghi Uarmegiekre küldéott uolt.”

levél végén február 7-ei dátum szerepel. A felelet összesen tizennyolc folió hosszúságú, a 30. (utólag) számozott oldal versojától a 39. oldal versojáig terjed. Tekintsük át tartalmát, hogy pontos képet nyerjünk I. Rákóczi György érveléstechnikai módszeréről.

Bújtatott váddal kezdi: Bethlen István lakodalomra való készülődés színe alatt ment ki Budára. A színlelés, mint politikai aktus a machiavellizmus, tehát a tisztességtelen hatalmi magatartásforma sajátja. Ezen túl Bethlen a saját magánügye miatt futott Budára, ezzel a nemzetre pusztulást hoz, a keresztény vér ontását segíti elő. Ha panasa van, akkor fordulhatott volna a királyságban élők politikai közbenjárására. Rákóczi a „Cardinal” és „Palatinus” urakat vagyis Pázmányt és Esterházy Miklóst nevezi meg, mint a vitában alkalmas döntőbírákat, akikhez Bethlen fordulhatott volna az ügy békés elrendezése érdekében, ahelyett, hogy Budára, a törökhöz fordult. Tehát Rákóczi a Haza fogalom Család metaforája alapján veti fel a magyar politikusok lehetséges közbenjáró szerepét, szemben a törökkel, mint ellenséggel. A fejedelem ezután nehezményezi Bethlen István méltatlan és illetlen rágalmazó „stylusát”, amire nem akar hasonló hangvétellel felelni.¹⁴⁷ A diplomáciai tárgyalások olyan formai követelmények között zajlottak, amelyek megsértése a diskurzus ellehetetlenülését is magával vonhatta. Mai fogalmaink szerint Bethlen nem fogalmaz alantasan, alpári hangnemben, a forma megfelel a szokásosnak. Vádjai azonban eleve sértették az erdélyi fejedelem méltóságát, akinek számonkérése önmagában sértő, méltatlan magatartásformának minősült. Rákóczi szerint Istentől adott „okosságokánk igazgat es hordoz bennünket”, „moderalliuuk magunkat”.¹⁴⁸ Nem szeretne tehát a diplomácia formai követelményeitől eltérni.

Ezután négy pontba foglalja Bethlen vádjait: „1. Maga es Fia Privatumat forgattia; 2. Az Orszagh megh romlott szabadsagat; 3. Romai Csiaszarral eö Felgeuel ualo bekesegünket; 4. hatalmas Csiaszarral ualo frigiünket” veszélyezteti.¹⁴⁹ A trónkövetelő érveire ezúton megfelel. Először is tudni kell, hogy ha az elmúlt esztendő törvénytelenégeit kellene előszámlálni, amelyek Bethlen István kormányzósága alatt történtek, azokért senki meg nem szólalt, senki szemére nem vetette, a szultánnál sem panaszkodott, pedig köteles lett volna.

Rámutat, hogy a szabad választás jogával való visszaélésre nem a fejedelem, hanem éppen Bethlen adott példát, amikor Brandenburgi Katalin fejedelemasszony idejében kötelezte

¹⁴⁷ „Meltatlan es Kerezyén emberhez illetlen rágalmazó Stylusára eö kegmenek megh most nem akarunk hasonlo Stylussal megh felelnünk, noha lehetne abbannis modunk eö kegielteöl prouocaltatúan.” THOLDALAGHY, 1637, 30. f. verso.

¹⁴⁸ THOLDALAGHY, 1637, 31. f. recto.

magát az ország szabadságának őrzésére, és hitet tett a fejedelemszóny hűségére. „Meghis az mi bekesseges Urasagunkbol eő kegme inditott s hozott kj”, utal Rákóczi arra, hogy Bethlen István 1630-ban küldte el érte Bethlen Pétert és Zólyomi Dávidot, hogy a trónt felajánlja neki. „Sok szep szauáual, fogadásáual Uaradban eő kegme akarattiáual iutték”, azaz éppen Bethlen ígéretei bírták rá Rákóczit, hogy Váradra jöjjön. A hajdúságot is Bethlen biztatta a fegyveres felkelésre, amivel azután I. Rákóczi György hatalmát alapozta meg. Mindezeket a tényeket Bethlen István és szolgálóinak kézírásos leveleivel tudja bizonyítani Rákóczi. A szavak mellett tehát jogi bizonyítékot is tud szolgáltatni a fejedelem Bethlen ellen.¹⁵⁰

Rákóczi elhitte Bethlen István ígéreteit, elindult birtokairól, közben Bethlen mégis fejedelemmé választotta magát. A fejedelem úgy fogalmaz, hogy ennek ellenére sem akarta a „szegény hazának” szabadságát idegen nemzettől kért segítséggel megsérteni, inkább a szerencsének bizonytalan kimenetelére támaszkodott. Tehát azt nem tagadja a fejedelem, hogy a trónért harcba szállt, azonban nem kért segítséget az ellenségtől, ráadásul éppen Bethlen árulása után döntött úgy, hogy folytatja útját. Mindez a topai reverzálisból kiviláglik, abból kiderül, ki cselekedett a szabad választás ellen. Arra is utal Rákóczi, hogy Bethlen a korábbi nyílt levélben kifejtette, hogy ő adta át a hatalmat Rákóczinak. Ezzel szemben a fejedelem úgy látja, hogy ő fegyveres erőre támaszkodott, nem szorult tehát a gróf támogatására. Ráadásul a történet Bethlen-féle változata abban is sántít, hogy a gróf nem adta át „kegyesen” a hatalmat, hanem még a topai végzés ellenére is törekedett, hogy megmaradjon az uralkodásban: pártot alakított, és a Portával is tárgyalásokat kezdett.

Ha Rákóczi tévedett is egyes dolgokban (amiről nincs tudomása), az is bocsánatos, mivel Erdély minden törvényét, végzését rövid idő alatt kellett megtanulnia. Bethlen István azonban gyermekkorától kezdve azok között forgolódott, és most mégis ilyen cselekedetre szánta magát: ennek megítélését a magyarországi nemességre bízta a fejedelem.

Csak ezek után kezd a voltaképpeni vádak megválaszolásába, az első pontra öt folión át sorakoztatja föl ellenérveit. Bethlen István személye olyannyira biztonságban volt, ellene semmit sem kísérelt meg, hogy sem Bethlennek, sem gyermekeinek hatalmaskodását, foglalásait, a nemesség szabadságának háborgatását a kárvallottak nem akarták törvény elé vinni, mert látták a

¹⁴⁹ THOLDALAGHY, 1637, 31. f. recto.

¹⁵⁰ „Mellyeket mikor az üdeő keuán, kit maga keze irásával s kit szolgálaiéual nap fenyre hozhatunk.” THOLDALAGHY, 1637, 31. f. recto.

fejedelem jóakarát Bethlen és családja iránt. Erre jó példa Marosújvár elfoglalása, a Máramarosiak nyomorgatása, Bihar, Kraszna Vármegyékben történt „insolentiák” (itt visszaélések).

Az irat költői kérdést intéz olvasóihoz: mondja meg Kun Istvánné, akarta-e Rákóczi Bethlentől Ecsedet elvenni, amit méltatlanul fog rá a gróf? Mindenki tudja, hogy Bethlen István többször is megesküdött ennek az asszonynak, hogy gondját viseli, de megkérdezhetik Kun Istvánnétól, hogy ebből mit teljesített. Mikor még az ura holttestét el sem temették, minden szolgáit elrekesztette tőle, ijeszttel, esküvéssel mind addig ügyeskedett, amíg Ecsedből ki nem tette, megfosztotta attól is, ami idáig őt illette.¹⁵¹ És noha hallatlan, hogy egy fejedelem az ország jószágát végrendeletében elajándékozza, és azt is tudtuk, hogy „szegény Feiedelem” nem írta alá testamentumát, mégis örökössé tette Vécsiben és Balázsfalván Bethlent.

Husztra soha nem vágyott Rákóczi, nem törekedett a vár megszerzésére. Okot a vár elvételére maga Bethlen szolgáltatott, amikor nem volt hajlandó alattvalói esküt tenni Rákóczinak. A fejedelem azért nem hagyhatta ezt az ország védelme szempontjából fontos várat a gróf kezén, mert a gróf nem volt hajlandó az alattvalói esküt letenni őrá, amit pedig a tanács szerint meg kellett volna tennie. Sőt, még a már elhalt fia is azt mondta, hogy ez jogos kérés. „Bechülettal megh talaltattuk, keuantuk de nem ment rea.”¹⁵² 1632-ben emiatt Kolozsvárra hívatta Bethlent a fejedelem, de a gróf nem jelent meg, a hűségeskü elmaradt. Látván magaviseletét, a tanács elfogadta Bethlen magatartását, ugyanakkor Rákóczi kijelentette: „nem tartoztunk azzal, hogy csak azt cselekedjük, ami neki tetszik, hanem arra kellett vigyáznunk, amit az ország érdeke kívánt”. Erdélyi István és Kassai István a tanú rá, hogy megüzente a grófnak, tegye le az alattvalói esküt, és ha valami ellenére való dolog zavarná, akkor azon lesz, hogy az országnak adott kötelességét bántódása nélkül helyrehozza a fejedelem. De akkor sem tette ezt meg Bethlen. Rákóczi ekkor azt ígérte, hogy nem csupán életében, de holta után is gyermekeit minden erővel megoltalmazza. Akkor Bethlen megígérte, hogy megfelelő módon megesküszik, de hogy mit értett megfelelő mód alatt, azt csak ő tudja. Ám a fejedelem előtt nem jelent meg. Ezért az ország védelme szempontjából kulcsfontosságú Huszt vára nem maradhat Bethlen kezén, hiszen semmiféle eskü nem biztosítja ezen végvár biztonságát Erdély számára.

¹⁵¹ „Mideön megh Ura hidegh tetéme az feöld színén leött uolna...” THOLDALAGHY, 1637, 32. f. recto.

¹⁵² THOLDALAGHY, 1637, 32. f. recto.

Majd az irat rátér a többi, kisebb birtok ügyére is. Fogarast, Bábolnát, Monorát szép szóval kérte vissza az uralkodó, mivel azok a fiskus földjei, amiket ekkoriban nagyobb részt Bethlen bírt gyermekeivel. Semmi más nincsen Rákóczi birtokában a fejedelmi udvar tartására, mint Gyulafehérvár, Szamosújvár, Kővár, Várad. Ezekkel a birtokokkal kell fenntartania „asztalát”.¹⁵³ Bethlen Gábor halála után még ezekről a helyekről is ezer háznál több jobbágyot adtak el, vagyis jelentősen legyengült ellátóképességük. De Rákóczi nem kívánta erővel a fenti birtokok visszavételét, és Isten előtt a bizonyosság, ha Bethlen aláírja alattvalói esküjét, akkor kezében hagyta volna még Fogarast is. De nem írta alá, és ezért úgy tekintették, hogy Bethlen nem akarja Rákóczit elismerni fejedelmének, pedig a topai egyezségben benne van ez is.

Rákóczi érveit lényegében arra futtatja ki, hogy bizonyos fontos, stratégiai birtokokat nem adhatott olyan embernek birtokul (illetve nem hagyhat a kezében), aki nem ismerte el őt fejedelmének, tehát nem tartozik hűséggel, és így a birtokok elidegenítésére nincs biztosítéka az országnak. Ezt explicit fogalmazza meg az érvelésben.

Monora helyzete bonyolultabb, Iván vajda egykori birtoka volt, akitől erővel vette el Bethlen Gábor, az ő halála után Brandenburgi Katalin regnálása alatt került Bethlen Péterhez. A birtokot azután a vajda recognitionalis (emléklevél) és intercedalo (közbenjáró) levél birtokában kérte vissza. A Bethlenek azonban sem pénzbeli megváltásába, sem más megoldásba nem mentek bele. A birtok helyzetét Rákóczi György rendezte végül.

Bábolnát Bethlen Gábor testamentumába annak holtá után írták be (amelyen nincs keze nyoma a „szegény fejedelemnek”), de a gróf elismerte, hogy az a fiskusé, és Rákóczi a topai egyezségben megfogadta, hogy amíg élnek, addig a gróf fiait nem háborítja a birtokban. Életükben bírhatják Bábolnát, de nem ismeri el magánbirtok voltát, hanem továbbra is a fiskusé marad.

Ezután kifejti a fejedelem, Bethlen azt terjesztette, hogy ő erőszakkal lett fejedelemmé, és ezért nem ismeri el megválasztását, ami pedig megtörtént. Éppen ezért 1635-ben Rákóczi György a státusokkal emlékeztetőt íratott, hogy őt szabad akaratából tette fejedelemmé Erdély három nemzete. Majd leírja, hogy más fiskális várak is vannak Erdélyben, és a többi ilyen birtok tulajdonosai nem támasztottak nehézséget, amikor őket alattvalói eskü letételére kérte, egyedül csak Bethlen. Amikor Déváról, Hunyadról vitázik vele Bethlen, akkor ítélje meg a gróf, hogy

¹⁵³ A mondat szó szerint is értendő, mert az egyes nemesi udvarok, így a fejedelmi is, nem a piacról, hanem saját birtokaikról látták el magukat élelemmel. Ez az erdélyi fejedelmi udvar tekintetében nem csekély terhet jelentett. A főúri konyhák ellátásáról lásd: BENDA, 2014.

amennyiben ezen várak katonasága nem hű az országhoz, akkor támaszkodhat-e rájuk Erdély. Tekintse meg Bethlen a fiskális várakról írt törvényt, és ítélje meg, hogy az az ország törvénye ellen való-e. S dönthet-e az ország ezeknek az erős végváraknak a tulajdonjoga felől? Ezeket nem lehet elidegeníteni, mert hadászati hátrányba hoznák az országot. Fiskális birtokot senkitől mesterkedéssel el nem vettek, „hanem tractatus által és Istenes úton, ami a fassiókból meg fog tetszeni, és azok testimonialisaiból (végrendeletéből), akik abban forgottak” (vagyis akiknek közülük volt hozzá).¹⁵⁴

Azt is cáfolja, hogy Bethlen ellen merényletet tervezett volna, sem titkon vagy nyilvánosan nem „leselkedtetett”, Rákóczi tudtával, parancsából senki. „Mikre Horuath Istuánt s teöb postait el indított dolgaiban iartatta, ha azokban kiualtkeppen magunk birodalmában kézben akattak uolna, s – megh foghatta uolna olyan uttyokban, azt nem bántuk uolna.”¹⁵⁵ Vagyis Horváth István elfogását nem bánta volna a fejedelem, de ebben az is benne van, hogy ez nem sikerült. Finom iróniával utal arra Rákóczi, hogyha Bethlen félt a rá leselkedő veszedelmektől, az nem a lelkiismeret-furdalás miatt volt-e, és ezért ő mennyiben felelős. Majd megerősíti, hogy sehohol nem vetett lest Bethlen ellen.

Rátér Bethlen azon érvére, hogy a gróf adományait Rákóczi visszavette. Leírja, hogy a gróf kormányzósága és rövid fejedelemsége alatt eladományozott javakat, járadékokat nem számolta fel, sőt azokat meg is erősítette, amivel pedig nem tartozott volna. Amúgy pedig a topai egyezés után legitim módon nem adhatott el semmit Bethlen, Rákóczi ragaszkodott hozzá, hogy semmilyen jószágot el ne idegenítsen. Bethlen elsősorban a maga szolgálinak és olyanoknak adott birtokot és javadalmazást ekkor, „kiket maga helyben maradásáért kit Teöreökheöz, kit houa iartatott, de my azoktolis penz nélkül el nem veöttük.”¹⁵⁶ Vagyis a fiskális birtokokat a Bethlen-párt megerősítésére használta fel, és itt utal arra is a fejedelem, hogy a birtokkal jutalmazott személyek hírhozó, szervezkedő emberek voltak. De Rákóczi még ezektől is megváltotta a földet pénzen. Homályosan még az is kiderül, hogy Bethlen a törökhöz küldött embereket, mivel az Erdélyi Fejedelemség trónján akart maradni. Mindezt már a topai egyezés után tette, amikor erre már nem volt joga.

Rákóczi György szerint ő a Szultánnal való békéjét megtartotta, évenként megküldte az ajándékokat és az adót a Portának. Ellenséget sehohol az országra nem hozott; a Szultán ellen

¹⁵⁴ THOLDALAGHY, 1637, 34. f. recto.

¹⁵⁵ THOLDALAGHY, 1637, 34. f. recto.

¹⁵⁶ THOLDALAGHY, 1637, 34. f. recto.

senkit nem bízott, nem szervezkedett; ellene egyetlen keresztény fejedelemmel sem kötött szövetséget. A Római Császárral van konföderációja, aminek megkötésénél jelen volt Bethlen is. Ezzel a kötéssel tartozott az országnak a békekesség kedvéért, ezt az ország is így kívánta, és a Portától is engedélyt kapott rá. De mindebben nem Bethlen az illetékes, ezt tudják a tanácsurak, a státusok, az erdélyi nemesség. Senki nem vádaskodna a törökkel való békekesség felmondásával, egyedül Bethlen, és a pártján lévő profugusok (hontalanok, száműzöttek; itt: csavargók), akik bármivel Rákóczi ellen bízhatnák a Szultánt, most pedig minden igazságtalan dolgot felhasználnak. „Az Kereztuyen Szomszéd Feiedelmek refutállíák ezt az nagj Isten ellen ualo uádlást. Hol itt az kereztuyeni Pietas es igasságh?” Az eddigi, általában logikai érvek mellett most egy felsőbb hatalomhoz, a keresztény pietáshoz és igazsághoz is fordul Rákóczi. A személyes vita közben egyszerre felmerül, hogy a hatalom birtoklásához nem csupán észérvek, diplomácia és fegyverek által vezet az út. A nemzet érdekét már többször is említette, most egy még nagyobb közösséget, a kereszténységet, mint közösséget mutatja fel, mint legitimáló egységet: az egyén, a nemes, a haza érdekén túl az egész kereszténység is az ő oldalán áll a vitában.¹⁵⁷

A római császárral, vagyis a Habsburg Udvarral való békekességet szintén megtartotta, hogy amikor Rákóczi hatalma ellen törtek onnan is, akkor sem fogott fegyvert, hanem „placidis medys complanaltuk” – békésen elegyengette az ügyet, és a császár ellen nem szállt harcra.¹⁵⁸ Ezt tudhatják a rendek Bethlen szorgalmatoskodása nélkül is (vagyis nincs szükség Bethlen ténykedésére). Rákóczi Györgynek vannak Bethlenen kívül gondviselői, akik őrá jobban vigyázhatnak. (Itt már nem tud ellenállni a kísértésnek, és iróniából gúnyba hajló keménységgel beszél Bethlennel.)

A fejedelem érzéseinek is hangot ad, amikor azt állítja, hogy minden rágalmozásánál jobban fáj neki, amikor Bethlen az Isten imadásában való tunyasággal, hidegséggel vádolja. Nem akar erről hosszan írni, de az bizonyos, hogy senki sem kérte fel Bethlent ellenőri szerepre ebben az ügyben. Volt rá módja, amikor építhette, növelhette volna az egyház hatalmát. Ám Rákóczi György nem írhatta meg neki minden cselekedetét, hogy éppen milyen adományokkal, javakkal

¹⁵⁷ A retorikus megfogalmazás mögött egy tisztán politikai indok is rejlett a kereszténységre való hivatkozásban. I. Rákóczi György trónra kerülése óta küszködött a nyugati diplomácia azon szervezkedése ellen, amely a harmincéves háborúban aktívan résztvevő, Erdélyt a Habsburgok ellen hadba szólító uralkodót szeretett volna a fejedelmi székben látni. Székely Mózes, Zólyomi Dávid, most a Bethlenek: a nyugati protestáns szövetségesek és a Porta érdekeinek megfelelően, Rákóczi ellenében kíséreltek meg trónra kerülni. Bethlen István ténykedése is a török – Rákóczi szerencséjére ellentmondó – politikai akarata szerint alakult.

¹⁵⁸ Esterházy Miklós sikertelen 1630-as támadására utal. Hozzátehetjük, a fegyvereknek azért jutott szerep e harcban. Esterházy személyéről: PÉTER, 1985. A harcról: BÁNLAKY, 1940, 9–12

segítette az egyházat, cégerít nem állíthatott tevékenységének. Meg akarta tartani az Úr parancsolatját, hogy ne farizeus módjára, képmutatóan cselekedjen, mert amit titkon cselekszünk, azt a Mennyei Atya nyilvánosan fizeti meg, fogalmaz. Ezzel az érveléssel az egyház megrövidítésére célzó Bethlen vádat válaszolja meg az uralkodó.

Visszautasítja Bethlen azon szavait is, hogy szövetkezett volna a Porta ellen. Senkivel sem szövetkezett a Habsburg Császáron kívül, amely szövetség a Tanács akaratából történt. Hogy szomszédaival jóban akar lenni, vajon ártalmas-e? A végházakba nem állított olyan embereket, akik nem hűséges hazafiak, ha mégis akadnak olyanok, akik nem erdélyi születésűek, azoknak beosztottai mind e hazából valók. „Melyre minket rész szerint az haza fiainak elszökült állapotia uitt.” (Vagyis nem lehet minden posztra előljárót találni az országban.) Mindent a tanács tudta és tetszése szerint cselekedett. A Magyarországból Erdélybe jöttek nemesek között nincs egy sem, aki ne szolgált volna jól, és ne szerzett volna örökös jószágot Erdélyben. (Kivételként említi szegény Csomaközi Andrást, akinek nem volt erdélyi birtoka, és nem volt erdélyi maga sem, de még ő is Erdély hasznos szolgája lett.) A külső országokkal, fejedelmekkel úgy politizált a fejedelem, hogy abban senki sem kárhoztathatja.

Azt is meggondolhatta volna Bethlen, hogy a fejedelem asszony (Brandenburgi Katalin) idejében kikkel traktált „oda ki”. Egy tanácsúr sem mondhatja, (bár ha akarja, kimondhatja), hogy a szavazásért bárkit bántott volna, vagy azért neheztelne. Hogy ebeknek nevezte volna az erdélyi főrendeket, az egyszerűen hallatlan (inauditum). Még ha minden rendet eskü alatt hívnának fel bizonyítására, akkor sem találna senkit, aki ezt állíthatná. Erdélyből egyetlen hazafit sem űzött el. Aki nem volt elégedett állapotával, hazája és a fejedelemhez való kötelességével, azok saját döntésük vagy maguk vétke miatt mentek el.

Csáki Istvánt Bethlen űzte ki, akinek életére is tört, ez nyilvánosan tudott dolog. Korábban éppen Bethlen ítélkezett az elfutókat felett, most pedig már a fejedelmet akarja ezzel vádolni. Rákóczi György idejében Székely Mózes, Fekete Lőrinc ment el Erdélyből, akiknek vétkeit mindenki ismeri. Panaszkodni pedig annyira szabados lett, amilyen korábban soha nem volt, érte nem üldöznek és nem zárnak tömlöcbe senkit.

A hetedik pontban arra felel meg, hogy amire felesküdt a nemes országnak, azt nem feledte el. Nemes ember jószágára s foglalására nem küldött senkit, és nem foglalt el más birtokot, mint amire az ország törvénye engedélyt adott. Sőt, amikor valakinek a fiskális jószágokról bizonyítania kellett volna, annak is négy vagy több rendbeli lehetőséget is engedett,

és igazságát meg akarta látni. Ha pedig valaki nem bízott az igazságában és kereste a fiskus kedvét, mit vétett abban a fejedelem?

Ughrai György jószágát nem Rákóczi occupáltatta, hanem Bethlen Gábor, és Rákóczi megengedte neki, hogy törvény előtt keresse igazát, senki sem ellenezte, hogy e lehetőséggel éljen. Ezen kívül nevezze meg azokat Bethlen, akiktől törvénytelenül foglalt el jószágot. Idézés és szentencia nélkül hány nemes embert fogtak le? Kiket tud megnevezni? „Ugy teczik mostan egj nehany rendbeli Vrakkal, Vri Aszonyokkal, Nemesekkel nintsenek Teömleczink rakua.”¹⁵⁹ (Itt ismét határozottan az irónia eszközeivel él a fejedelem.) Méltatlan dolog, hogy a fiskus minden igazságát megkérdőjelezi Bethlen, pedig minden keresztény országban létezik az udvar hatalma. Akinek igazát bizonyítják, annak törvényesen igazságot adnak, az ország bírának törvénye szerint visszaállítják javai állapotát. Ha a fiskusnak van köze hozzá, jó, ha nincs, elfogadjuk, állítja.

A nyolcadik vádpontra, hogy tudniillik a nemességet törvénytelenül ítélik börtönre, azt feleli, hogy akit inflagranti nem fogtak el, senkit sem zártak be. Zólyomi Dávid ügyében Bethlent konzultációra hívatta a fejedelem, a tanács tudja, hogyan szavazott.¹⁶⁰ Jobb lett volna, ha Bethlen emlékeivel számot vet, s eszébe jutott volna, hogy Bethlen Gábor idejében miképpen akarta megfogni Zólyomit, és ellene Rákóczinak miképp panaszkodott. Látta Bethlen is, mit tett Zólyomi a szövetség ellen, akkor kárhoztatta, most üdvözlőné. Az ország vétkesnek találta Zólyomit, arról megtekinthető ítélet született, abból megállapítható vétkessége. Zólyomi Dávid azt a kifogását hangoztatta az ország előtt, hogy őt felhívás nélkül el nem foghatták volna. De az ország megfontolása szerint az ő esetében erre volt lehetőség. Az ország rendjei adhatnak Zólyomi vádaskodására választ, amelyek azért büntették őt, mert a fejedelem tudta nélkül fogadott és tartott hadat. Több főember jelen volt, amikor Rákóczi György megparancsolta, hogy bocsássa el a seregeit, de erre válaszul még a fejedelem fizetett katonáit is elszöktette Zólyomi, aki ekkor udvari kapitány volt.

A kilencedik pont az ország szabad fejedelem-választásáról szól. Ezt a jogot is megtartotta Rákóczi, azt el nem mozdította (nem transferálta), nem kereskedett ezzel, és az új tisztviselőket

¹⁵⁹ THOLDALAGHY, 1637, 36. f. recto.

¹⁶⁰ Zólyomi nem nyíltan lépett fel trónkövetelőként, de egyértelműen a nyugati (elsősorban a svéd és a holland) diplomácia szándékai szerint alakította saját szerepét, valamint engedély nélkül tartott és fogadott hadsereget, amiért is Rákóczi bebörtönözte. A főurat magához hívatta, az egyedül ment a fejedelem elé, ahol elfogták, ezt később törvénytelennek tekintette a kárvallott. Később Zólyomit tárgyalás útján is elítélték, de főnemes lévén többször is

sem kötelezte el utódai számára. Vagyis nem kötötte meg az utódlás rendjét, a szabad választás joga megmaradt. Ha a fejedelem halála után a gyermekei, felesége helyzetéről, tisztességes jövőjéről elmélkedik, az miért lenne véték? És azt is meg kell gondolni, hogy Topán Bethlen arra kötelezte Rákóczit, hogy ifjabb Bethlen Istvánt, a fiát (aki 1633-ban hunyt el) még Rákóczi életében nevezze ki utódjának.

A tizedik pontra adott felelet szerint a fejedelem „bejáró” emberei tanulni mennek a Királyság területére, nem kémkedni, és nem is titkos diplomáciai kapcsolattartás ügyében járnak a Porta ellenében. Az ifjúság az iskolától fejlődik, a bejárástól nem foszthatták meg őket. De nem általuk ellenőrizte a fejedelem az országot, és senkit sem tett árulóvá, nem parancsra jártak át a határon. Arról, hogy a fejedelem belenyúlt-e a törvények szövegébe, arról tegyen tanúbizonyságot az, aki írja őket. Minden iratnak a másolata megtekinthető, olvassák össze azokat a beiktatott törvényekkel, könnyű megtudni, ki keze írása található bennük. Ha olyasmi van a törvényekben, amit nem az ország hozott meg, azt nem is köteles megtartani a három nemzet. Ezt eddig senki sem vetette Rákóczi szemére, mert fegyveres erő nélkül is könnyen helyre lehetett volna hozni, ha a fejedelem átírná a törvényeket.

A tizenegyedik pontban Bethlen azon vádjára felel meg, hogy a nemesség egymás segítségére szövetkezett a gyulafehérvári unió egyezsége szerint, s Rákóczi megtiltotta az idegen országhoz fordulást. Vagyis azt nehezményezi Bethlen, hogy az erdélyi nemesség csak belső politikai fórumokon vitathatta a fejedelem döntéseit, de külső erőtől nem kérhetett segítséget. Rákóczi válaszul azzal érvel, hogy az idegen hatalomhoz való fordulást már „reghi nagj tanaczios emberek” is tiltották, és nem új keletű dolog.¹⁶¹

Bethlen azzal is vádolja Rákóczit, hogy rossz tanácsadókra hallgat. A fejedelem úgy fogalmaz, hogy szívesen megtudná, tanácsosai miben adnak ártalmas tanácsot, mondja meg Bethlen, mert így meg tudná magát azoktól oltalmazni. (Megint csak ironizál a válaszadó.) És vajon aki Bethlen Istvánnak tanácsot adott, az helyesen cselekedett-e? A fejedelem tanácsosai szeretik hazájukat, és igaz keresztény emberek, ha tud mégis rossz tanácsadót Bethlen, azt nevezze meg.

A fejedelem a következő pontban kijelenti, hogy a törvényeket megtartotta, nem foglalt el jószágot igazságtalanul. Személyválogatás nélkül szolgáltatják ki a törvényeket az országban.

felvetődött szabadon bocsátásának gondolata. Fogságba ejtésének mozzanata a törvényesség határán mozgott, ezért hozhatta fel Bethlen érveiben I. Rákóczi György ellen.

¹⁶¹ THOLDALAGHY, 1637, 37. f. recto.

Nem okozott kárt uralkodásával. A Bethlen Péter és Kun Istvánné ügyében sem volt hatalmaskodó, Hunyadot Bethlen Péter kezében hagyta, akkor is a Bethlenek hasznát kereste. Kijelenti, hogy nem változtatott semmit a két fél megegyezésén, amit Bethlen Péter Kun Istvánnéval megbeszélt, azt jegyezték fel. A sérelmet szenvedett asszony, (akinek a fiát Bethlen Péter megölte), hajlott a fejedelem intésére, és csak három dolgot kért: fia leveleit adja vissza Bethlen Péter, adja meg azt, amivel adósa maradt, valamint mivel idős, és más támasza nincs, ezért martontelki nyolc vagy kilenc ház jobbágyot hagyjon neki örökben. Rákóczi az asszonynak megengedte, hogy megegyezzen Bethlen Péterrel. Sőt, hallgatott a Cardinál úr (Pázmány) és a Palatinus úr (Esterházy) tanácsára, és úgy cselekedett, ahogy ők javasolták.¹⁶²

A dévai és fogarasi javak dolgában sem hibázott a fejedelem. Bethlen István nevezte meg, hogy Rákóczi György kit szentenciázott vagy fenyegetett meg. Az ítéletablán néha jelen volt az uralkodó is, hogy megértse az ítéletek okait, de senkinek nem okozott kárt, nem riogatott senkit. A tanácsurak lelkük üdvösségére mondják meg, hogy van-e olyan, akinek szavazatát letiltotta a fejedelem, aki őmiatta szabadon nem szavazhatott. Az országgyűlésre, ha ellenzi az ország, akkor nem ül be az uralkodó.

Bethlen a székelyek sérelmeit emlegeti a tizennegyedik pontban. Rákóczi megkérdezi, ha a székelyeknek, saját kívánságukra vezetőket jelölt ki, az miért baj? A székelyek kerestek és kértek előljárót, mire Rákóczi az udvarhelyi székre Allia Sámuel – akinek ott örökös birtoka van – jelölte ki. Marosszékre Huszár Mátyást királybíróként kommandálta, akinek szintén van birtoka a településen. És csak olyanokat javasolt, akik a székelyek között fő és nemes emberek. Ez a székelység törvénye. A tizenötödik pontban Székelyudvarhely várának birtokviszonyaival kapcsolatban bizonyítja Rákóczi, hogy nem történt visszaélés.

Rákóczi a pontról-pontra végigvitt érvelés után retorikai konklúziót hozva összefoglalja Bethlen István érvrendszerét és magatartását. Ezek szerint Bethlen a vármegyék színe előtt szörnyű rágalmozást bocsátott ki a fejedelem ellen, miközben magát szent és ártatlan embernek mutatja. A Habsburg császár őfelségének, a hatalmas szultánnak és nemzetének is fő patrónusa és protektora kíván lenni, védelmezőnek deklarálja magát. Ezért Erdély fejedelme ellen indult a Portára, hogy török és tatár hadakat hozzon a szegény nemzetre, és annak romlásával örök rabsággal hozzon szabadságot ennek a „puszta földnek”.

¹⁶² Pázmány a fejedelem támogatójaként, Esterházy Miklós viszont a Bethlen-restauráció híveként adtak tanácsokat Rákóczi Györgynek. Ezt a három főúr között folyó fontos diplomáciai levelezést érdemes lesz a későbbiekben a politikai publicisztika és a propaganda-írás technikájának megfigyelésével is megvizsgálni.

Ha a Habsburg Udvar ellen vétkezett volna Rákóczi, akkor is úgy egyezett meg, hogy nem azonnal és fegyverrel, hanem commissariusok által először a diplomáciai complanatio (elegyengetés) útján haladjanak. A szultánt a fejedelem nem sértette meg, a Portának az adót megfizette, fegyvert ellene nem fogott, vele nem ellenkezett, ellene nem praktikált, nem kötött szövetséget ellene sem titkon, sem nyilvánosan. Jenővel, Lugossal, Karánsebessel, a mostani adó duplázásával neki nem kedveskedhetett. Legyen elegendő Lippának más kastélyokkal együtt való átadása.

Arról a nagy ínségről, törvényteleniségről, elnyomásról, amiről Bethlen István ír levelében, a szomszédos rendek maguk is megítélhetik, hogy valóság-e. Még ha mindez igaz is lenne (ám mint azt fentebb megírta, nem valós Bethlen helyzetleírása), keresztény, jó lelkiismeretű emberhez illik-e első lépésként ilyen végletes, veszedelmes eszközhöz nyúlni, amit korábban Bethlen Gábor is kifogásolt. Ha Rákóczi Györgyöt mindezek miatt a ténykedések miatt a szultán, a római császár, egész Erdély, és a szomszédos országok elítélnék, akkor nyilván jobb érvekkel, tisztább lelkiismerettel nyúlhatott volna Bethlen István a veszedelmes és kárhozatos fegyveres megoldáshoz.

Már ezekből is megítélhetik a magyarországi rendek Bethlen István rágalmazásai és igyekezete, valamint a fejedelem igazsága közötti különbséget. Isten tiszteletéért, a haza érdekében, a nemzet megmaradásáért biztosan az igazság oldalára állnak az iratot olvasó rendek, és a nagy veszedelmet hozó lázadást kordában tartják, valamint annak kedveznek inkább, aki hazájának és nemzetének békeséges megmaradását segíti elő, és ha abban fogyatkozást lát, azt kijavítani igyekszik. Rákóczi reméli, hogy nem a méltatlan vádaskodásaival, rágalmazásaival, a maga hasznának, méltóságának alattomban való keresésével szervezkedő ember pártjára állnak, aki az hazát török és tatár hadakkal utolsó romlásba akarja ejteni.

Erdély legfőbb szabadsága a fejedelmek szabad választásának joga. Ítélje meg Isten és a rendek, hogy a szabadság oltalmazása-e a Portára futni, és méltatlan vádaskodással arra kérni a szultánt, hogy a fejedelmet a fejedelemségéből kikergesse, és helyébe mást ültessen fegyveres erővel. Bethlen István úr ezen a módon Moldvánál, Havasalföldnél sokkal alábbvalóvá teszi Erdélyt. A fejedelem-váltások, és a török beavatkozása miatt kevés idő alatt oda lesz Erdély törvényestül, szabadságostul, fejedelmestül.

Ezekről és más egyéb következményekről, veszedelemről jó lett volna Bethlen Istvánnak előre gondolnia, ha hazáját és nemzetét annyira szánja. Mindezeket megértve a fejedelem biztos

benne, hogy a nemesek szem előtt fogják tartani, hogy mi hasznos a nemzetnek, s azt fogják inkább előnyben részesíteni, mint sem Bethlen István Rákóczi György ellen való méltatlan rágalmozását. A levél végén a másoló feltünteti I. Rákóczi György aláírását, a szöveget ezek szerint a fejedelem saját keze írásával hitelesítette.

Rákóczi alapvető eszköze az egyes érvek logikai alapú cáfolata. Szeret a közönséghez fordulva kérdést intézni, amire a választ nem adja meg, így a befogadót érvelésének ügyesen részévé teszi. Állandóan visszatérő elem a haza emlegetése, a „szegény haza” és az „édes haza” javának keresése egyértelműen a legközérhetőbb érv közönsége számára. Bethlen Gáborra (mint „szegény fejedelemre”) való utalások szintén többször előfordulnak, a nagy előd személye sok döntését hitelesítheti. Ez a módszer azért is rafinált, mert éppen a nagy fejedelem öccsével szemben használva érveit és álláspontját úgy tünteti fel a helyzetet, mintha Bethlen Gábor nem értene egyet István trónkövetelésével. Több alkalommal is él az irónia, néhol a gúny erőteljes eszközével, de csupán egyedi esetekben, soha sem uralkodik el a szövegen a valóságot megkérdőjelező beszédmód. Az irat szövege a korban a „méltatlan vádlásra” adott higgadt, de mégis szókimondó, kemény válasznak számított. Bár Rákóczi nem használ alantas, alpári kifejezéseket, válasza mégis hasonlóképpen sértő, mint Bethlen István vádirata. Elmondható, hogy a válasz a személyeskedés több változatát is felmutatja. Ezzel együtt a logikus érvelés szép példája az irat.

II.3.2. A vita kibontakozása

Az ötödik irat a színpalak mögötti tevékenységbe enged bepillantást: I. Rákóczi György Sulyok István követ részére adott utasításait tartalmazza. Sulyoknak a magyarországi vármegyék gyűlésén kell elmondania a fejedelem érveit. A követ tudassa, hogy Bethlen István a „török közé futott” (ez állandó vád a gróf ellen, az ellenségtől való segítségkérés hangsúlyozása), és a fejedelmet „méltatlanul mocskoló” levélben tájékoztatta a magyarországi nemességet, amit most a fejedelem cáfolni kénytelen. Bethlen Istvánnak az Úr és nemzete romlására, hazája pusztulására, veszedelmére szolgáló elfutása csak a saját és fia érdekében és haragos bosszúja miatt történt. A legfontosabb érv azonban a háborúság kiterjedésének veszélye, ami a

Királyságban élők számára elsődleges szempont: a ház kigyulladására a szomszédos házat is veszélyezteti, „melyre nézve ez Úr el futasual most a füstölésében ualo es fel lobbanásra keözeliteö tüznek mégh oltására, füstölésébeöl lobbanásigh nem bocziátására ighen melto eö kegmek uigiazni.” A költői képet tovább is viszi: „á szomszed haza égésenek tsak szikraiatolis magok hazais fel ne lobbannyon.”¹⁶³ A korabeli „pszichológia” és emberismeret alkalmazására is látunk itt érdekes példát, ugyanis a követnek az érdekelt fél reakcióit, mimikáját, közbeszólásait is meg kell jegyeznie, és azokról híven tájékoztatni a fejedelmet. Rákóczi György tudni szeretne ezekről a visszajelzésekről, Sulyok István nem csupán kommentátor, hanem megfigyelő és tudósító szerepre is megbízást kap.¹⁶⁴

A levélgűjtemény hatodik helyen közli, de a harmadik Bethlen irattal egyidőben született (január 12-ei) szöveg következik a sorban. Ezt a gróf az erdélyi rendeknek szánta. Azzal kezdi, hogy leírja az 1630-as fejedelmválasztás körüli eseményeket. Úgy közelíti meg a helyzetet, hogy ő törvényes uralkodóként megválasztva, az ország és Rákóczi érdekében mondott le a trónról, hogy azt átadja a jelenlegi fejedelemnek. Ekkor még I. Rákóczi György személyében reményt látott arra, hogy az új uralkodó az ország építője, igazságban, szabadságban megtartója, békességének őrzője legyen. Bethlen lényegében saját magát tekinti ebben az esetben a jogforrásnak, aki legitim vezetőként átengedte a hatalmat a reményei szerint megfelelő uralkodóvá váló Rákóczinak, hogy megakadályozza a „keresztény vér folyását”.¹⁶⁵ Ezután az 1613-ban hozott nyolcadik törvénycikket említi, aminek értelmében a zsarnoki módon uralkodó fejedelmet a rendek letehetik, és helyébe új uralkodót választhatnak.¹⁶⁶ Majd rátér a harmadik iratban felsorakoztatott vádak kifejtésére.

Itt említem meg, ami az összes eddigi nyilvános levélre igaz, hogy az iratok befogadó köre nem azonos a címzettekkel. Nem arról van szó csupán, hogy a leveleket maguk a címzettek (pl. az erdélyi vagy a magyarországi rendek) egymás között továbbadják, esetleg sokszorosítják és terjesztik, tehát nem csupán a konkrét címzettek értesülnek a bennük megfogalmazott vádakról és állításokról, hanem egy szélesebb nyilvánosság is. Hanem arról a minden fél számára nyilvánvaló tényről, hogy ezekről a propaganda iratokról a teljes nemzet minden politikus és

¹⁶³ THOLDALAGHY, 1637, 40. f. verso.

¹⁶⁴ A korabeli diplomaták felkészültségének vizsgálata nem témája dolgozatomnak, de érdekes lenne az erre vonatkozó adatokat egyszer alaposabban szemügyre venni.

¹⁶⁵ THOLDALAGHY, 1637, 42. f. recto.

¹⁶⁶ Az uralkodó szuverenitásáról, hatalmának forrásáról, az ellene való lázadásról, trónfosztásáról a kor számos politikaelméleti műve dolgoz ki elméletet. Például: BODIN, 1987.

politizáló személye tudhatott. Éppen ezért miközben a cél az elérhető legnagyobb nyilvánosság mellett a közvélemény meggyőzése, a párbeszéd a két főszereplő között folyik. De a levelezés akkor is a dialógus formáját ölti magára (válasz, viszont válasz formájában), amikor nem a két főszereplő ír egymásnak. A fenti levél az erdélyi szcénán, a teljes magyar közvélemény (itt a magyar véleményformáló közösséget értjük) szeme előtt, a két főszereplő dialógusának részeként íródott, Bethlen István aktuális megszólalásaként. A vita tehát a nyilvános előadás mintáját követi: a két szereplő a közönség előtt szónokol, szavaikat látszólag a rendek modellezett bíróságához intézve, de valójában legtöbb érvüket egymásnak szánva.

A hetedik irat ismét egy követutasítás, ami elsősorban azért érdekes, mert ebben Rákóczi felhívja Szalánczi István figyelmét, hogy Bethlen István vádjait megismerheti abból a levélből, amit neki elküldött.¹⁶⁷ A követutasítás január 30-ai dátummal szerepel a gyűjteményben. A fejedelem arra figyelmezteti a követet, hogy a trónkövetelő a levélben található érvekkel fogja támadni őt Budán, tehát azokra készüljön föl.¹⁶⁸ Ezek után megismétli ellenérveit Bethlen vádjainak semlegesítésére, a korábbi levelekhez hasonló felsorolásban, de újabb fordulatok is kerülnek az érvek közé. Például felteszi a kérdést a fejedelem, hogy amennyiben Bethlen olyan nagy romlásban látja az országot, akkor miért nem részletezi az ország régi szabadságának, törvényének, a három nemzetségnek romlását? Melyik nemzetet, melyik várost rontotta meg szabadságában, privilégiumában? Kitől mit vett el? És milyen új igát vetett bárki nyakába?

Fontos mondat, amikor arra utal a fejedelem, hogy Bethlen István „kiultkeppen publicé ellenünk, ama keözönseges szokas szerint ualo uádlással él ellenünk kiuel Márkhazi Pál, Géczy András, Szekely Moyses s – teöbbekis, s mostan pedigh eö kegme él az Teöreök eleött ellenünk.”¹⁶⁹ Megtudjuk ebből, hogy egyrészt Rákóczi felismerte és ki is mondja a szándékot a propaganda mögött, és azt is, hogy számára ez nem újdonság. Ezért sem véletlen, hogy a fejedelmi diplomácia olyan naprakészen, mondhatni olajozottan felel meg a gróf vádjaira. Ebben a levélben is megemlíti Rákóczi, hogy Esterházy nádor és Pázmány tanácsára olyan döntést hozott, ami Bethlen számára előnyös lett volna, ha a gróf nem Budára megy, igazságát kiharcolni.

¹⁶⁷ „Miuel uadollion minket Bethlen István Úr az Urak es Varmegiék s masok eleött, im egi leuelét kegdnek oda küldöttük in specie, abbol kegd megh ertheti.” A hatodik, az erdélyi rendeknek írt Bethlen publicisztikáról van szó. THOLDALAGHY, 1637, 44. f. verso.

¹⁶⁸ Érdekes adalék, hogy Rákóczi György utal Szalánczi felkészültségére, szerinte ugyanis a követ elég okos, és van annyi tapasztalata, hogy saját tudásával a budai pasa és Bethlen István előtt is könnyen nyilvánvalóvá tegye a tényeket. A fejedelemnek nem lehetett oka udvariaskodni követével, tehát ha annak tudására utal, akkor azt valódi véleményének kell tekintenünk.

¹⁶⁹ THOLDALAGHY, 1637, 46. f. verso.

Ezek után utasítja Szalánczit, tudósítson Bethlen szándékáról, hogy elutazik-e a Portára, vagy Budáról működik továbbra is, „arra kedgk ighén ighén szorgalmatos uigiazása légién, es mi nekünk megh iria.”¹⁷⁰ Az informálódás ismét feladata a diplomatának. Rákóczi is tudja, hogy minden azon dől el, a Porta támogatja-e Bethlent és a budai pasát vállalkozásukban. A Török Birodalommal szemben nem lehet esélye az ellenállásra, míg egy helyi hatalommal szemben Erdély vezetése sikerrel veheti fel a harcot.

A nyolcadik szöveg a Kolozsvári Országgyűlésben 1636. február 15. és 29-e között a nemesek által hozott határozatokat tartalmazza. Természetesen I. Rákóczi György érdekei szerint artikulálódott. Az 1630-as események értelmezésével kezdi az országgyűlési irat, meglátásuk szerint Bethlen szabad akaratából tette le a fejedelemséget, és a rendeket felszabadította a neki tett hűségeskü alól. Ezek után szintén szabad akaratából elhagyta az országot, és a Habsburg Császár hatalmába adta magát (a Magyar Királysági részekbe ment lakni). Ennek ellenére úgy tekintettek rá, mint a haza egyik tagjára. Ezzel az erdélyi rendek tisztázzák Rákóczi és Bethlen hatalomhoz való helyzetét.

Ezután kijelentik, hogy Bethlen és a fejedelem között szeretnének közvetítőként fellépni, ezért követeket küldenek Budára. Amennyiben Bethlen nem hajlandó az egyezsége, úgy a Portához fordulnak. Ha ez sem segítene, akkor a nemesség „utolsó véréig” kitart Rákóczi mellett. Az irat ezek után megszavazza a különadót a fejedelem sereg állításához, valamint a Bethlen Péter elleni támadáshoz is. Végül megszabja, hogy a Bethlen hűségén lévő „atyánkfiai” esküdjenek fel Rákóczi Györgyre, a törvény értelmében. Ez a részlet egyrészt gyengítheti Bethlen pártját Erdélyben, másrészt a későbbiekben igazolhatja a hűségesküt nem tettek elleni eljárást. Az irat az erdélyi rendeket független hatalmi tényezőként állítja elének, a valóságban persze Rákóczi elképzelései szerint alakult a nemesség állásfoglalása. Mégis, Bethlen számos érvét hatástalanította ez a határozat, hiszen ettől kezdve nehéz lehetett a rendek Rákóczi György ellenes magatartásáról beszélni.

A nyolcadik irat után a temesvári és budai pasával, portai kajmekámmal folyó levelezések következnek, valamint Rákóczi követutasításai. A levélegyüttes következő, politikai publicisztikája szeptember végi dátummal Bethlen István levele az erdélyi rendekhez. Először arra kíváncsi, a nemesek jelenlegi „szoros törvénytelen állapota” (vagyis a feltételezett elnyomás) miatt egyáltalán a kezükbe került-e az előző írása. A fejedelem fel merte-e azt olvasni körükben,

¹⁷⁰ THOLDALAGHY, 1637, 48. f. recto.

mivel pedig a nemesek konzultációját Rákóczi megtiltotta, talán ezen a módon sem juthattak pontos értesültekhez. Ezzel a felvetéssel Bethlen megkérdőjelezi a rendek határozatainak hitelességét, érzékelteti, hogy egy zsarnoki rendszerben nem dönthetnek objektívan. Ezúttal nem sorolja fel sérelmeit és vádjait, hanem csupán a legerősebb érvre hagyatkozik: a szultán Rákóczi letételét akarja, a fejedelem uralma véget ért, az 1613-as törvény értelmében a rendeknek jogukban van ellenállni az igazságtalan uralkodónak. Bethlen elfogadja, bárkit is válasszanak Rákóczi után fejedelemnek a rendek. A levél Békésből kelteződött, a gróf a török csapatokkal ekkor már Erdély felé tartott.

Az 1636. október 6-ai csata Bethlen és a budai pasa harctéri vereségével végződött, György Jakab szalontai hajdú cselvetésének köszönhetően. Bár a viszály lényegében eldőlt, a diplomáciai levélváltások nem szüneteltek.

A budai pasa október végén kemény hangú levélben próbálta sikerre vinni pártja akaratát. A pasa posztulátumai lényegében Bethlen követeléseit ismétlik meg, de most már nem merül fel a fejedelem-váltás lehetősége. Elsősorban a Portának és a különféle török főrendűeknek fizetendő adót követeli Rákóczin, valamint hajdúk áttelepítését vitás területről és Zólyomi Dávid szabadon bocsátását. A fejedelemnek meg kell esküdnie, hogy sem a lengyelekkel, sem a németekkel nem szövöttek a szultán ellen. Végezetül a Bethlen Istvánnak nyújtott biztosítékok következnek: Rákóczi adjon amnesztiát a grófnak és minden emberének, valamint adja vissza elfoglalt birtokait és elvett javait. A budai pasa vereséget szenvedett, ezért méltóságának, reputációjának megőrzése most rendkívül fontos. Ezért az ultimátum-szerű hangvétel, és a kijelentésekben megfogalmazott követelés sor.

Rákóczi azonban nem hajlik meg a török előjáró követeléseire, amint az október végére datált levelében adott válaszából kiderül. A magától értetődő kéréseket kimért és udvarias válaszban elfogadja és teljesíti őket, így amnesztiát biztosít Bethlennek és pártjának is, visszaadja a birtokokat és elvett javakat, és természetesnek veszi, hogy a török hatalmasságoknak megfizeti az emelt összegű adót (lényegében sarcot). Azokat a kéréseket, amelyek az alkuban nem reálisak, nyíltan megtagadja. Így Zólyomi Dávid szabadon bocsátását és a hajdúk elköltöztetését nem tekinti elfogadhatónak.

Érdekes levelet tartalmaz a levélgyűjtemény 138. fóliója. A másoló a „Csiaszar leuele Translatioia az Erdelyi három Nemzethez mas feiedelem ualasztás feleöl” címet írja ezen októberi levélfordítás fölé. A levél lényege, hogy a szultán leteszi I. Rákóczi Györgyöt a fejedelmi trónról,

és utasítja az erdélyi nemességet, hogy válasszon más fejedelmet. A levélben található részletek azonban gyanút ébresztenek eredetisége felől. Így furcsa például, hogy a szultán háromszor is leírja: az erdélyiek „egyenlő akarattal” válasszanak más fejedelmet. Szintén több alkalommal hivatkozik a rendek mellett a „szegénységet” (a köznépet) sújtó háborgatásokra. Huszain budai pasát „kedves, becsületes, gondviselő” vezérének nevezi, akit seregeivel Szolnokhoz rendelt. Valamint az is, hogy a fejedelmválasztásnál megemlíti Bethlent, hogy akár őt, akár más válasszanak fejedelemmé a rendek, akit jónak tartanak. Ezek az érvek nem a szultán, hanem a budai pasa és Bethlen István szempontjából értelmezhetőek. Azt is tudjuk, hogy Szolnokhoz nem a szultán rendelte a pasát seregeivel, tehát jogosan gyanakszunk arra, hogy e levél talán a budai pasa és Bethlen István alkotása.

A következő levél a budai pasa fenyegetése, ami október 29-én küldtek a címzetthez, Erdély rendeihez. A pasa a szultán hatalmával fenyegeti meg a nemességet, és Bethlen István fejedelemmé választását követeli. A levél gyakorlatilag egy utolsó kísérlet a sikertelen vállalkozás zárásához közeledve. A pasa felsorolja a különféle seregeket, akik Erdély ellen vonulnak, és sürgeti a nemességet, hogy mondassák le Rákóczit.

Ezután I. Rákóczi György válasza következik a budai pasához, szintén a szalontai csata után (1636. október 27-ei dátummal). A fejedelem felhívja a pasa figyelmét, hogy ő mindig a békességre törekedett, tekintse át a pasa az eddigi leveleket. A szultán ellen nem viselne hadat, de Bethlen ellen minden erejével védekezni fog az ország. Ám ha Bethlen hajlik a békére, akkor ő azt elfogadja. A fejedelem – most már a sikeres katonai akció után ezt bátran teheti – elzárkózik a hatalomról való lemondás lehetőségéről.

Ugyanezen a napon az erdélyi rendek is választ küldenek a budai pasának. A levél gyakorlati célokat szolgál, megnevezi a követeket, akiket a pasához küld az ország. Valamint a béke megkötését szorgalmazza, kéri, hogy a pasa oszlassa el seregeit.

Huszain budai pasa még nem mond le az irányításról, november 5-én második alkalommal írja meg pontokba szedett követeléseit. Ezek a korábbiak (az adó és jóvátétel fizetése a török főrangúaknak, a hajdúk elküldése Derecskéről, Zólyomi Dávid szabadon bocsátása, Bethlen pártjának amnesztia adása, valamint a lengyel és német irányú szövetség megszüntetése), de itt már nem történik említés Bethlen fejedelemségéről.

Ezzel az irattal egyidőben Bethlen István is elküldte második rendbéli követeléseit Erdélybe. Ez lényegében a békekötést kísérő alkudozásnak tekinthető. Bethlen megismétli a

harmadik iratban hangoztatott vádjait, de most követelés formájában. A gyulafehérvári papi kollégiumnak szánt adomány megadását, az elkobzott birtokok visszaadását, a topai egyezmény betartását, Zólyomi szabadon bocsátását és erdélyi tisztviselők kinevezését követeli a fejedelemtől. A Bethlen család birtokainak érintetlenségét, az elvett birtokok visszaadását, Bethlen Péter peres ügyének megoldását is szükségesnek tartja. A Bethlen-párt – ezúttal meg is nevezett – tagjainak kártalanítását és büntetlenségét követeli. Ráadásul a vállalkozás során felmerült költségekre még ötvenezer forintot is akar Rákóczitól, és a Huszton leégett épület visszaépítését, valamint az Illyéből elvitt falkonagyúkat visszaadását. Érdekes biztosítékot is akar Bethlen, tudniillik ha Rákóczi a jövőben elvonná a Bethlenek valamelyik birtokát, akkor ők cserébe elvehessenek Rákóczitól megfelelő területű birtokot Magyarország területén.

A fejedelem november 9-én Jenő várából válaszol, az ország neve alatt. Több követelésre is nemet mond a gyűlés, így nem hajlandóak megadni a Bethlen költségeire kért pénzüsszeget, hiszen nem ők kérték, hogy a gróf Budára utazzon. Az egyházi tartozás megadásában Rákóczi már megegyezett a papi kollégiummal, ehhez az egyezséghez Bethlennek semmi köze. Szintúgy nem ígérheti meg Rákóczi, hogy a fiskális birtokokat visszaadja, mivel azok a törvény szerint a fejedelmi udvart illetik. Az uralkodó ragaszkodik Bethlen hűségesküjéhez, ehhez köti a birtokok visszaadását, a Bethlen-párti emberek amnesztiáját, és a gróf tisztségviselésének lehetőségét is. Az alku mentes az érzelmi túlzásoktól, két olyan érv van, amiket hosszabban fejt ki: egyrészt azt jelenti ki, hogy Bethlen ne akarjon igazságot tenni, mert őt erre senki sem kérte. Másrészt ragaszkodik hozzá, hogy Bethlen és hívei esküdjenek hűséget Rákóczira, ismerjék el magukra nézve kötelezőnek a törvényeket, és működjenek együtt, ebben az esetben a teljesíthető követeléseket Rákóczi meg fogja adni.

A diplomáciai levélváltás ezek után szűkebb partok közé szorul, decemberben megkötötték a béke a két fél között, Bethlen leteszi a hűségesküt Rákóczira. Néhány esztendővel a konfliktus után, Bethlen István temetésén a fejedelem személyesen is megjelenik, reprezentálni a két család között létrejött békét.

II.4. A *Tholdalaghy-levélgyűjtemény*, mint elbeszélés

Mivel nyomtatott változatát nem ismerjük, és egységes prózaszöveggé sem írta senki, ezért nem azt szeretném állítani, hogy a leveleskönyv összeállítója szépirodalmi művet szándékozott volna létrehozni. Ilyesmire sem igénye, sem a kornak szüksége nem lehetett. Arra azonban szükséges felhívni a figyelmet, hogy a fenti levélváltás dinamikusságát, párbeszédességét, lineáris történetét nem a levélírók, és – úgy tűnik – nem is a véletlen hozta létre. A leveleskönyv szerkezete 1636. január 4-től ez év november 9-ig (a békét végül 1636. december 4-én kötötte meg a két főrangú) lineáris, párbeszédés történetet alkot. A másoló egyes leveleknek adott címeivel elhelyezi azokat a dialógusban. Ugyan kommentárokkal nem látja el, de erre nincs is szükség. A különféle műfajú szövegek (levelek, országgyűlési határozatok, követutasítások, nyílt levelek) egymásnak megfelelnek, pontos rendben idézik fel egymás érveit, és válaszolnak azokra. A szerkesztéssel elért eredmény egy I. Rákóczi György pártját fogó, az ő felfogását érvényesítő szövegfolyam lett. Ez a teljesítmény pedig bravúros: lényegében egymás mellé helyezett, nem egy író tollából származó írásokkal képes befolyásolni, meggyőzni olvasóját arról, hogy I. Rákóczi György helyesen cselekedett, ellenfelei, Bethlen István és Huszein budai pasa pedig helytelenül jártak el. Lehetséges, hogy a szövegek dátuma határozta meg a sorrendet, de mégis, ennél többről van szó a *Tholdalaghy-levéleskönyv* esetében.

Ugyanakkor érdekes kérdés, hogy kinek a számára született ez az objektívnak tűnő, fejedelmi szempontot érvényesítő levélösszeállítás. A benne foglalt egyes iratok, levelek jó része nyilvános és közérdekű szöveg, így a nyilvánosság előtt ezek ismertek voltak. Ám az egész összeállítást (főleg a fejedelmi diplomácia titkait kitergegető követutasítások miatt) nem lehetett közreadni a korban. Lehetséges, hogy a 19. századi összeállító számára volt fontos létrejötte, ám a szerkesztés oka továbbra is ismeretlen, hiszen nem született kiadása. Belső olvasásra, vagy az érveléstechnika szemléltetésére kiválóan alkalmas lehetett.

Az 1636-os események óriási mennyiségű diplomáciai levelezést eredményeztek. Amint utaltam rá, a hatalmi központok (az erdélyi fejedelem udvara, a Habsburg Udvar, a Porta, a budai

pasa udvara) és fontos politikai szereplők (Bethlen István, Pázmány Péter, Esterházy Miklós, Bethlen Péter, Ibrányi Mihály, Cornelius Haga és más portai követek) mind megszólaltak a történetben. Kissé leegyszerűsítve egy háború kitörésének előkészítése, vagy éppen megakadályozása mozgatta ezeket a szereplőket. Maga a hadjárat kurtára sikeredett, és nem is volt elsődleges feladata fegyverekkel alakítani a helyzetet: a megoldást elsősorban a diplomáciának kellett meghoznia. (De nem a diplomácia és a követjárás működésének mechanizmusa érdekelt ebben a levelezésben.)¹⁷¹ Bethlen István 1636-os támadása továbbá érdekes lehet szélesebb látószögű retorikai vizsgálat alapján is, ha I. Rákóczi György fejedelem Pázmány Péterrel, Esterházy Miklóssal vagy a Portával folytatott levelezését tekintjük át érveléstechnikai szempontból. Mindezek a törekvések azonban túlmutatnak az általam elsődlegesen vizsgált propaganda célt szolgáló szövegek vizsgálatánál.

Bethlen István és Rákóczi György konfliktusának propaganda-vitája ugyanakkor nem magában álló, egyedi esemény a korban. A magyar nemesség politikai érvrendszerének fejlődése a 17. században Bethlen Gábor udvarától a két Rákóczi György kancelláriáján át egészen Zrínyi Miklós diplomáciájáig terjed. I. Rákóczi György az 1644-es hadjárata folyamán kamatoztatta a Bethlen Istvánnal folytatott vitában alkalmazott érveléstechnikai eredményeket, amikor Esterházy Miklóssal polemizált a nyilvánosság előtt a harmincéves háború folyamán. Fia, II. Rákóczi György 1657-es lengyelországi hadjáratának előkészítése, majd a vereség után fellépő trónkövetelőkkel szembeni publicisztikai polémiában alkalmazta a propaganda technikáit. A *Tholdalaghy-leveleskönyv* érvrendszerének és retorikai mechanizmusának vizsgálata alapot adhat a hasonló, nyilvánosság előtt lezajlott (a fent említett két polémiához hasonló) viták feldolgozásához, értelmezéséhez, vagy akár rendszer szintű összehasonlításukhoz is.

II.5. A leveleskönyv bemutatásának összefoglalása

A 19. század első felében egybekötött *Tholdalaghy-levélgyűjtemény* létrejöttéről nincs pontos adatunk. A kötet kaphatta címét a 17. századi fejedelmi diplomatáról, de elképzelhető, hogy a 19.

¹⁷¹ Erre kiválóan alkalmas például IZSÉPY, 1968.

század elején élt utód birtokából került az Országos Széchényi Könyvtár (vagy korábban a Nemzeti Múzeum) tulajdonába. Utóbbi esetben a címadás őrizheti a királyi táblai közbíró nevét. A megőrzött dokumentumok nagyjából hetven százaléka nem lelhető fel a szövegkiadások egyikében sem. Ám érdekes módon a levelek egy része – talán más forrásból – nyomtatásban is megjelent elsősorban az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* és a *Török–magyarkori Államokmánytár* lapjain.¹⁷² A *Tholdalaghy* második részében található 121 levélből 47 megjelent az *Államokmánytárban*, és 11 az *Erdélyi Országgyűlési Emlékekben*.¹⁷³ Tehát 58 szöveg biztosan ismert volt a 19. században is, a fennmaradó levelek nagy része azonban még nem jelent meg forráskiadásban.

A kötet nyilvánvalóan nem véletlenszerűen, de nem is születésük sorrendje szerint tartalmazza a leveleket. Egyes levelek előtt magyarázó cím található, legtöbbször csupán a levél címzettjének és írójának (írónak) megjelölésével, de nem egyszer a helyzetre is utalva.¹⁷⁴ A történet érezhetően sugallja I. Rákóczi György igazát Bethlen Istvánnal szemben. Ennek az elfogultságnak az eredete lehet a 17. századból származtatható, de későbbi is, egészen a 19. század elejéig. A levélegyüttes tartama szerint a konfliktus kitörésekor nyilvánosságra kerülő Bethlen vádakkal és Rákóczi védekezéssel kezdődik, majd a török hatalmasságoknak írt, és tőlük kapott diplomáciai levelekkel folytatódik, míg végül a fegyveres összecsapást követő alkudozások során lefolyt levélváltásokkal végződik. A párbeszédesség, a dialogikusság sejteti, hogy itt a fejedelmi kancellárián fennmaradt levelek és az érkezett válaszok sorbarendezésével született meg a kézirat. A *Tholdalaghy* szövegei közül több megjelent már forráskiadásokban, a levélegyüttes létrehozásának többféle módját is feltételezhetjük, azonban biztosat mondani születéséről további kutatásokat igényel. A *Török–magyarkori Államokmánytár* azon levelei, amelyek a *Tholdalaghyban* is megtalálhatóak, több forrásra mennek vissza: Mike Sándor, Ötvös Ágoston valamint Kemény József gyűjteményeit illetve hagyatékaikat jelöli meg forrásként.¹⁷⁵

A *Tholdalaghy* diplomáciai levelei között több publicisztikai írás is található. A nyilvánosságnak szánt véleményformáló írások jellemzően felsorolásokra építenek, és a jogi szempont mindig hangsúlyosan jelenik meg bennük. Mind Rákóczi György köreiből, mind

¹⁷² *TMÁO*, 1869 és *EOE*, IX, 1883. Ötvös Ágoston és Mike Sándort, illetve a gyulafehérvári káptalani könyvtárat nevezik meg forrásként.

¹⁷³ A két forráskiadás a *Tholdalaghy-leveleskönyv* tekintetében nem tartalmaz párhuzamokat, mert az *EOE* utal az *Államokmánytárra*, de nem jelenti meg annak szövegeit.

¹⁷⁴ Például: „Etsedbeöl az Teöreökeök keöze ualo futásanak eleötte Betthlen Istuan V. ilyen leueleket irt az Magyar Orszaghi Uarmegiekre.” THOLDALAGHY, 1637, 26 f. recto.

Bethlen István környezetéből elsősorban a tekintélyelv formai követelményeit megtartó írások kerültek napvilágra.¹⁷⁶ Rákóczi már azt is „mocskolódásnak” tekintette, amikor Bethlen kemény vádakkal illette, vagy amikor indulattól átfűtött hangon írt neki. Ezen publicisztikák jellemzője továbbá, hogy a nyilvánosságot konkrétan és általában bővülőnek tekintik, nem csupán a címzettek szűk körének. A konkrétság azt jelenti, hogy a felső-magyarországi rendeknek írt leveleket ennek a rétegnek a szempontjai, érdekei szerint fogalmazzák meg, az erdélyi nemességet célzó szintén e nyilvános közeg befogadói szempontja szerint. A nyilvánosság pedig bővül, ezért az iratok az érvelést a belterjes fogalmazástól a közérthetőség felé terjesztik.¹⁷⁷ Az érvelés (összefüggésben az érzelmek kordában tartásával) elsősorban a logikára alapoz (például: ha a fejedelem a némettel szövetségre lép, akkor megharagítja a törököt, a Fejedelemség pedig nem tud ellenállni a Porta erejének; ha Bethlen azt állítja, hogy a béke érdekében háborút indít, az a józan gondolkodással ellentétes stb.)

Mindkét fél érvrendszere változik, alakul az objektív valóság változásával. Rákóczi kezdetben teljes erejét a békés megoldás kieszközlésére, és Bethlen vádjainak cáfolására összpontosítja. Miután világossá válik, hogy Bethlen nem éri be a trónnál kevesebbel, a második szakaszban Rákóczi érvei között megjelenik az a gondolat, hogy a királyok hatalma Istentől származik (krisztianizált cicerói *respublica*-ideál jellemzi tehát I. Rákóczi György gondolatmenetét, a korszellemmel megegyezően). Fontos eleme lesz ennek a szakasznak, hogy a fejedelem saját működését és legitimitációját különféle politikai erőkkel támogatja meg (az erdélyi három nemzet mellett hivatkozik magyarországi politikusokra is). Erdély nemessége pedig országgyűlési cikkelyben jelzi teljes (a megfogalmazás szerint halálig tartó) hűségét Rákóczi mellett. Megjelenik Bethlen hiteltelenítésének erősödő igénye is, a trónkövetelőt az erdélyi rendeknek írott iratok rendre a „török közé szökött Budára” állandó megjegyzéssel hozzák kapcsolatba. Bethlen érveinek cáfolatakor szintén gyakoribbá válnak a hiteltelenítő mozzanatok.

¹⁷⁵ Ötvös Ágoston hagyatékánál gyulafehérvári helyszín szerepel (a kiadás Károly-fejérvárnak írja).

¹⁷⁶ Egyébként az 1636-os diplomáciai levelezésre általánosságban igaz, az ellenségeskedés érzelmi tónusai ritkán kerülnek felszínre. Údító kivételként említhető Bethlen Péter levelezése Reöthy Orbánnal 1636 októberében. A trónkövetelő fia a megszkott illemtudó hangnemből kezd leveleváltását Reöthyvel, azonban a párbeszéd elmérgesedik, és jóval keményebb hangvételre vált mind a két főúr. Erre utal Bethlen Péter, amikor így fogalmaz: „Rut, mocskos embertelenséggel összefűzött írásodat uram meghozták...” E levelezés részletei: GERGELY, 1885, 734–750.

¹⁷⁷ Esetleg ennek a jele lehet az is, hogy először Rákóczi, később Bethlen leveleiben is feltűnik a „szegénység”, vagyis a köznép, mint hivatkozási pont, védelemre szoruló csoportként. Nem csupán retorikai fogásként, a közösség teljességének ábrázolása miatt lehetett erre szükség, hanem a nyilvánosság kitárulásával a nem nemesi réteg felé tett gesztusként is értékelhetjük. Tény, hogy ez nem támasztható alá olyan adatokkal, amelyek a köznép érdeklődését vagy vélemény-alkotását bizonyítanák.

A vita harmadik szakaszában eltűnik a hiteltelenítés, az érvek a tisztességes, de nem megalázó békekötés létrehozására irányulnak. Az alku létrejöttékor előtérbe kerül az a gondolat, hogy Bethlen Istvánt senki sem kérte fel az ország követének, bajai közvetítőjének, rendteremtőjének, jogi értelemben tehát neki semmivel sem tartozik az ország.

Bethlen érvei kezdetben defenzívába kényszerítik a fejedelmi diplomáciát, újabb és újabb érvek felsorolásával erősíti meg trónkövetelő pozícióját. Kezdetben egy vitás kérdés elsimításának igényét sejteti, de hamarosan megnövekedett igénnyel lép fel, és Rákóczi lemondását javasolja a rendeknek. Bethlen alapvetése, amely szerint a rossz, alkalmatlan uralkodót le lehet helyezni a trónról, szintén a cicerói respublika gondolat jelenlétét bizonyítja. A kezdeti érvek egyre sürgetőbbben jelentkeznek. A második szakaszban azután a vita mélypontra jut, Bethlen követeléseinek fontos eleme, hogy a fegyveres harc kiterjesztésének elkerülését szolgálják. Rákóczi lemondatása viszont csak akkor reális igény, ha a fejedelem a Porta ellenséggé válását valóságos politikai eseményként tapasztalja. Bethlen tehát (retorikai értelemben, és csakis úgy) minden eszközt bevet, hogy Rákóczit hiteltelenítse, híveit a maga oldalára állítsa, meggyőzze a Habsburg, török, magyarországi, erdélyi, hódoltsági erőket jogosnak ítélt igazáról. A vita harmadik szakaszában, a csatavesztés után túlzó követelésekkel áll elő, a budai pasával együtt a lehetőségek közül az elérhető legelőnyösebb kiharcolása a célja. Ebben azonban már nem segíti őt a török hadereje, sem más hatalmi erőre való hivatkozás, így meg kell elégednie az elfogadható egyezséggel.

Megállapítható, hogy nem statikus reprezentációs eljárások megjelenésének leheztünk tanúi, hanem dinamikus propaganda-harc folyt 1636-ban a magyar területeken (Erdély, a királyság és a hódoltság is érintett volt a vitában). Ez a propaganda-harc kéziratos volta ellenére nem kezdetleges vagy véletlenszerű. Felépített, hatásosan irányított érvrendszerek csaptak össze, logikára alapozó állítások és cáfolataik erősítették a két főszereplő igazát. A fejedelem diplomáciája rendkívül gyorsan reagált, és sokrétű feladatot oldott meg (ne felejsük, legalább féltucatnyi hatalmi központ vett részt ennek a propaganda-hadjáratnak a lefolytatásában.) I. Rákóczi Györgynek mind a két nagyhatalom, a Habsburg Udvar és a Török Porta irányába hitelesen kellett képviselnie magát, amit sikeresen oldott meg. Egyszer sem rúgta fel a rendet, higgadtságát végig sikerült megőriznie. Bethlen István a fegyverek erejében csak részben bízva, elsősorban retorikai eszközökre támaszkodva majdnem elérte, hogy az Erdélyi Fejedelemség trónjára ülhessen. A diplomáciai propaganda egyik legjelentősebb 17. századi harcát követhetjük

nyomon az 1636-os levélváltásokban, amelyeknek fontos forrása a *Tholdalaghy-levélgyűjtemény*.

III. A Nádori emlékirat

III.1. A szakirodalom véleménye

1868 novemberében a *Századok* hasábjain megjelent a szakirodalomban *Nádori emlékirat* címen ismertté vált szövegkiadás.¹⁷⁸ Az iratot Thaly Kálmán találta és ismertette, szerzőjeként Zrínyi Miklóst jelölte meg. Irodalomtörténetünk és történetírásunk évtizedeken át elfogadta Thaly véleményét, mivel semmi oka nem volt kételkedni a szöveg eredetiségében. Az irat fontos helyet foglalt el a Zrínyi életműben, a költő, hadvezér politikájának elméletét, mozgatóit, és közéleti tevékenységének gyakorlatát kitűnően szemlélteti. A nádori tisztség elnyerésének szándékáról és az ehhez szükséges támogatás megszerzésének kísérletéről olvashatunk ebben az iratban. Megjelenik a nemzeti királyság eszméje is, amint arra több történész, irodalmár rámutatott.¹⁷⁹ Tetten érhetjük benne a politikus-hadvezér azon elképzelését, hogy Magyarország II. Rákóczi György fejedelem Erdélye és a lengyel korona segítségével megerősödjön, és így a török rabigát saját erejéből lerázza. Az emlékirat támasztotta alá Zrínyi Habsburg-ellenes viselkedését is, és válhatott így sokak számára a kuruc kor szellemének és gondolatvilágának előzményévé. Ezekon felül Zrínyi politikai elképzeléseire is rávilágít a szöveg, láthatjuk ellenlábásairól, a császári házról, az európai „statusokról” alkotott véleményét.¹⁸⁰ De például itt utal a horvát bán először és utoljára Vittorio Siri, olasz történétíróra is, mint fontos népszerűsítő publicistára.

A politikus és államférfi szólal meg a *Nádori emlékiratban*, meghatározva a 17. század politikai beszédmódjáról a tudományos kutatás elképzeléseinek egy részét.¹⁸¹ A 2000. évben R.

¹⁷⁸ THALY, 1868.

¹⁷⁹ PÉTER, 1975b, 186–190. Ettől eltérő véleményként megjelent az az elképzelés is, hogy Zrínyi nem magyar, hanem „csupán” lengyel királynak akarta II. Rákóczi Györgyöt, ez az elmélet az eljövendő magyar királyság gondolatát nem látja Zrínyi munkásságában körvonalazódni.

¹⁸⁰ Zrínyi közvéleményről, hírnévről alkotott koncepcióját az *Emlékirat* is megerősíti. Erről a koncepcióról: BENE, 1996.

¹⁸¹ „A *Nádori emlékirat* a XVII. századi országos politika egyik kulcsdokumentuma lett” – mondja R. Várkonyi Ágnes. R. VÁRKONYI, 2000, 277.

Várkonyi Ágnes tanulmánya¹⁸² azonban nem csupán megbolygatta a szerzőség kérdését, hanem egyenesen megkérdőjelezte az *Emlékirat* írójának személyét. R. Várkonyi Ágnes ugyanis feltételezi, hogy Thaly Kálmán ezt a szöveget hamisította, saját szerzeménye, Zrínyinek kevés köze van hozzá. A *Hadtörténeti Közleményekben* megjelent tanulmányában igyekszik ezt bizonyítani, érvei és a tények bemutatása nagyon is indokoltá teszik feltételezését. Valóban túl sok a kérdőjel ahhoz, hogy megfelelő vizsgálat nélkül hagyjuk az *Emlékirat* szövegét. Ha ez a politikai irat hamisítvány, akkor több tudományos koncepciót is kénytelen lesz elvetni a kutatás. Nehezen volna bizonyítható, hogy Zrínyi az országot egy király kezében szándékozott volna egyesíteni. Politikai machiavellizmusának működése sokkal kevésbé volna megragadható, Habsburg ellenes gondolkodása sem lenne nyilvánvaló. Nézzük, mire alapozza R. Várkonyi Ágnes a *Nádori emlékirat* hamisítvány voltát.

A véleménytől és nézőponttól mentes legfontosabb érvek, amelyek a *Nádori emlékirat* kapcsán Zrínyi szerzőségét kétségessé teszik, a következők: hiányzik a szöveg eredetije. Amennyiben Zrínyi írta, úgy vagy nála (ennek csekély a valószínűsége), vagy Rákóczi Györgynél kellett volna az eredetire bukkanni. Bár Thaly Kálmán azt állította, hogy a Rákóczi-Aspremont-Erdődi féle, Vörösváron lévő könyvtárban találta az írást, onnan nem került elő. Ugyanúgy nem találta senki Thaly igen terjedelmes hagyatékában.¹⁸³ A *Századok* szerkesztőségében is fennmaradhatott volna az eredeti példány, de ott sincsen. Végeredményben az eredetit tehát Thaly kivül nem látta senki. Hozzá kell tennünk, hogy a könyvtárak rendszerezése (ez alól a Vörösvári sem kivétel) nem volt még ekkor végleges és pontos, nem könnyű bizonyos iratokat visszakeresni, de nem is lehetetlen. Az eredeti tehát vagy eltűnt, vagy lappang, vagy nem is létezett.

Másrészt Thalynek a *Nádori emlékirat* érvrendszere fontos eszközüül szolgált, mivel egy tudományos vitában éppen e szöveg által tudta álláspontját érvényre juttatni. Néhány hónappal az *Emlékirat* megjelenése előtt ugyanis, 1868 szeptemberében Thaly biztatására gróf Ráday László közreadott egy művet *Ráday Pál emlékirata (1705-ből)* címmel (az írást *Oktatás jó elmélkedésre* címmel használom a továbbiakban).¹⁸⁴ Szilágyi Sándor azonban megállapította, hogy ezt a

¹⁸² R. VÁRKONYI, 2000.

¹⁸³ Az Országos Széchényi Könyvtár kézirat fondjai között található hagyatékot jómagam is átforgattam. A több tucatnyi vaskos aktában – amelyek a 19. századi tudós kutatásainak kézirateit tartalmazzák, – nem leltem meg az *Emlékirat* fogalmazványát vagy másolatát. Ugyanakkor ez az iratköteg jelentős terjedelmű, több ezer lapból áll, továbbra sem elképzelhetetlen a szöveg lappangása.

¹⁸⁴ BENE, SZABÓ, 2000, 437–477.

szöveget nem Ráday Pál írta, és jóval korábban, 1664 és 1666 között keletkezett. Pauler Gyula szintén közvetlenül a vasvári béke utánra tette keletkezésének idejét. Ez a kritika Thaly “tudományos presztízsen ejtett súlyos sebeket”, fogalmaz R. Várkonyi Ágnes.¹⁸⁵ Így, amikor a következő számban Pauler azzal állt elő, hogy az *Oktatás jó elmélkedésre* bizonyára Zrínyi írása, Thaly “ellencsapása” sem váratott sokat magára. 1868 novemberében megjelentette a már említett *Nádori emlékiratot*, amelynek „kétség kívül” Zrínyi a szerzője, ezzel bizonyítva, hogy az *Oktatás jó elmélkedésre* című művet nem írhatta a horvát bán. Ugyanis a két szöveg eszmeisége oly távol esik egymástól, hogy ha a *Nádori emlékiratot* Zrínyi írta, akkor az *Oktatás jó elmélkedésre* nem lehet az övé. Ezzel Thaly bizonyította, hogy bár tévedett, amikor az *Oktatást* Ráday Pálnak tulajdonította, de Pauler is tévedett, amikor azt Zrínyi Miklós alkotásának vélte. Viszont mindig óvatosságra int, amikor századokkal korábbi írások egy aktuális tudományos perben bizonyítékul szolgálhatnak. Az ilyen esetekben okkal feltételezhető a hamisítás ténye, elgondolkodtató, hogy pontosan akkor kerül elő egy irat, amikor arra Thalynek „szüksége” van. Ez azonban még nem bizonyíték.

Ezek után talán érthetőbb, miért esik súlyosan a latba az eredeti kézirat hiánya. Ami pedig még inkább erősíti R. Várkonyi Ágnes feltételezését, az a tény, hogy Thaly Kálmán hamisított szövegeket. Tíz saját versét “csempészte” kuruc kori énekek közé, és úgy jelentette meg őket, mint korabelieket. Ezeknek a balladáknak a nem korabeli mivolta csak a tudós halála után lepleződött le, és botrányt kavart. A Thaly-perként elhíresedett eset a történész nevén azóta is foltként éktelenkedik,¹⁸⁶ és hosszas vita követte a tudós tudományos munkájának valódi értékéről, életművének helyéről a történettudományban.

A fent említett három tény, vagyis hogy Thaly koncepciózus módon, tudományon kívüli megfontolásból jelentette meg az *Emlékiratot*, hogy igazát bizonyítsa; másodszer, hogy ennek a politikai iratnak hiányzik az eredetije; harmadszor pedig az, hogy nevéhez fűződnek hamisítványok, együtt megkérdőjelezzik, hogy a *Nádori emlékiratot* Zrínyi Miklós írta. Ehhez még hozzáfűzhetjük a további érveket is. Így a stílust túl “zrínyisnek”, a szerkezetet széthullónak, lazának, aránytalannak érzi R. Várkonyi Ágnes. Megfoghatatlannak tartja a szöveg műfaját. Szerinte az irat jellemábrázolásai nem felelnek meg annak a képnek, amit a történetírás alakított ki a műben szereplő személyekről, és elütnek attól a véleménytől is, amit Zrínyi a magáénak

¹⁸⁵ BENE, SZABÓ, 2000, 309.

¹⁸⁶ RIEDL, 1913, 417–452. TOLNAI, 1913, 408–412. TURÓCZI-TROSTLER, 1947, 105–111. ESZE, 1951, 31–47. PERJÉS, 1957, 313–336. VARGA, 1961, 19–31. KOVÁCS, 1979, 255.

vallhatott a politikusokról, főurakról. Furcsállja, hogy az írásban a fő ellenség nem a török, hanem a német, ráadásul az író a török birodalom “kisebbléséről” ír akkor, amikor az cseppet sem indokolt. Ugyanígy problémásnak találja Vittorio Siri szerepét, akit híres „historicusként” mutat be az írás, úgy említve, mint aki Zrínyi hőstetteit is megírta, holott a valóságban csupán hat sora szól a hadvezér-költőről. Mindezeket összevetve a szöveget Zrínyi “töredékeiből” Thaly által összeállítottak véli.¹⁸⁷

R. Várkonyi Ágnes kisebb részletekre utaló érvei és bizonyítékai, amelyek Zrínyi szerzőségének megkérdőjelezését hivatottak elvégezni, nem egyértelműek. Ő maga is elismeri, hogy mindenképpen szükség volna egy alapos filológiai és szövegkritikai módszerrel történő vizsgálatra, hogy végképp tisztázhassuk azt, ki is írta a művet.¹⁸⁸ Ezért igyekezni fogok minden oldalról, külső és belső érvek mentén megvizsgálni a *Nádori emlékiratot*.

Abból a hipotézisből indultam ki, hogy a *Nádori emlékirat* hamisítvány. Ha ugyanis a szöveg hamisítvány voltát kell figyelni, tehát nem az autentikus, hanem az oda nem illő, Zrínyi stílusától, politikai, hadvezéri, költői gondolkodásától eltérő szövegrészleteket kell megtalálni, akkor könnyebben felderíthetőek a hamisító kéznyomai. Végülis ezer adat között elég egyetlen, ami nem korhű, és máris kijelenthetjük, hogy valaki hozzányúlt az irathoz, több ilyen pontatlanság esetén pedig feltételezhetjük, hogy az egész a 19. században született.

Vizsgáltam Zrínyi leveleit, kiemelve azokat, amelyek szöveg szerint, retorikájukban vagy gondolataik, szellemiségük alapján összefügghetnek a *Nádori emlékirattal*. Szemügyre vettem Zrínyi latinságát, mely latin szavakat használja előszeretettel, és mekkora mennyiségben. Thaly Kálmán hamisításának módszerét, és a költői szövegalkotás közben elkövetett hibáit is körüljártam, megvizsgáltam a „rossz magyarok” *Nádori emlékiratban* használt toposzát is. Ezek mellett átnéztem Zrínyi machiavellizáló módszereit is. Igyekeztem kitérni mindazokra a tényekre, amelyek pro vagy kontra szólnak Zrínyi vagy Thaly szerzősége mellett.

¹⁸⁷ Nem tértem ki minden részletre, amit R. Várkonyi említ, tanulmányának lényeges pontjait emeltem csak ki. Ennél árnyaltabban és részletesebben olvashatjuk említett dolgozatában. – R. VÁRKONYI, 2000, 285–288, 301–306.

¹⁸⁸ R. VÁRKONYI, 2000, 314.

III.2. Zrínyi leveleinek kapcsolata a *Nádori emlékirattal*

A *Nádor emlékirat* számtalan ponton összefügg Zrínyi műveivel, R. Várkonyi elsősorban a *Mátyás elmélkedéssel* vonja párhuzamba a szöveget, de említi a *Szigeti veszedelem*, a *Vitéz hadnagy* és a *Török áfium* több részletét és toposzát is, amelyek összehasonlíthatóak a *Nádori emlékirattal*. Pontosán nyolc részletet említ a történésznő, amelyek más szöveggel is összefüggnek, ezek a következők: a dedicatio; a hazának való, erő szerinti kedvezés; a vitéz cselekedetek leírása, hogy azok örökké fennmaradjanak; a dicső cselekedeteket semmi el nem rontja; a „körmös kéz” hasonlat; a felkiáltás, mint írói eszköz; „az „ihon” szó használata; végül a tett és az elgondolás kapcsolata egy Ruchich Jánosnak írt Zrínyi levél kapcsán. Ezekkel összefüggésben állítja „túl Zrínyisnek” a szöveget. Ezt az érvet éppen annyira fogadhatjuk el, mint amennyire el is utasíthatjuk. A fenti stilisztikai eszközök és gondolkodásmód végül is jellemző a horvát bánra, miért ne szerepelhetnének egy általa írt iratban? Vannak azonban olyan szövegösszefüggések is, amelyek talán jobban föltárják a *Nádori emlékirat* hátterét, érvrendszerét.

A fent említett művek mellett Zrínyi Miklós következő levelei függenek szorosan össze a *Nádori emlékirattal*:

- Lippay Györgynek, Csáktornya, [1647.-1648.] október 3.
- Batthyány Ádámnak, Csáktornya, 1645. július 26.
- Batthyány Ádámnak, Csáktornya, [1647.] szeptember 19.
- Batthyány Ádámnak, Csáktornya, 1648. április 25.
- II. Rákóczi Györgynek, Csáktornya, 1654. április 25.
- II. Rákóczi Györgynek, ?, [1655. január-február].
- II. Rákóczi Györgynek, Pozsony, 1655. június 24.
- I. Lipótnak, Csáktornya, 1657. augusztus 4.

Ezek mellett persze Zrínyi más leveleiben is akadnak gondolati vagy stílári kapcsolatok az *Emlékirattal*, de azok vagy nem annyira jellemzőek, vagy éppen csak ismétlései lennének a fenti levelekből leszűrhető tanulságoknak. A fenti leveleken végighaladva röviden megpróbáltam kiemelni az összefüggéseket Zrínyi levelezése, a *Nádori emlékirat* és Thaly Kálmán személye között.

Egy Lippay György érsekhez írt levelében¹⁸⁹ a florentiai (firenzei) herceghez virágokért küldött emberét említi a politikus, aki sajnos megbetegedett, így nem hozhatja el a növényeket. Emellett ír arról is, hogy lovakat is szeretne hozatni a hercegtől. Az *Emlékirat* úgy említi az itáliai főrangút, mint akihez érdemes lehet „beküldeni” a II. Rákóczi fejedelem haditetteiről szóló „actákat”. Ez a dicső cselekedet megörökítésére szolgáló iratküldés és a virág, vagy éppen lóhozatal összeillő képek: a főnemeseket érdeklő, a műveltséghez, kultúrához kötődő ajándékozásról, kedveskedésről szólnak. A Lippay Györgynek írt levél úgy szerepel az 1958-as *ZMÖM*-ben, mint addig kiadatlan, ismeretlen levél, amelyet az esztergomi levéltárban találtak meg kiadói.¹⁹⁰ Valószínű tehát, hogy Thaly egyáltalán nem ismerte, érdekes volna tudni, hogy honnan szerezhetett volna máshonnan tudomást Zrínyinek a firenzei herceggel való kapcsolatáról.

Batthyány Ádámnak 1645 júliusában keltezett levelében olvashatjuk: „oly bizonyos ember által küldje meg Kegyelmed palatinus uramnak...”¹⁹¹ Ugyancsak Batthyánynak 1648-ban így ír: „ezt az levelet valami bizonyos ember által küldje kegyelmed Bécsbe kezében”.¹⁹² A *Nádori emlékirat* utolsó sora: „olyankor is bizonyos ember által”. Vagyis a levélhordást mind a három esetben megbízható ember végezze, javasolja a levélíró. Önmagában nem jelent sokat ez a kitétel, hiszen a kor szellemében bárki kérhette a levelező partnert, hogy tegye biztonságossá egy-egy irat útját megbízható emberével, mégse menjünk el e részlet mellett sem.

1647-ben megint csak Batthyánynak ír: „De ha a komáromiak sem Isteneket, sem lököket nem akarják tekénten...”¹⁹³ Az *Emlékirat*ban: „Nincsen azoknak az istenteleneknek eszek, nincsen lelkek, nincsen Istenek [...]”. A Batthyány levél eredetije elveszett, másolatát Iványi Béla adta ki. Ez azt jelentené, hogy nem csupán a hosszabb, népszerűbb Zrínyi művekből kellett volna merítenie a hamisítónak, hanem számos levelet felhasználva, átlapozva kellett volna

¹⁸⁹ *ZMÖM*, 1958, 380.

¹⁹⁰ *ZMÖM*, 1958, 600.

¹⁹¹ *ZMÖM*, 1958, 45.

¹⁹² *ZMÖM*, 1958, 87.

létrehoznia művét. A Zrínyi levelezés jelentős része azonban 1868-ban, amikor feltételezzük Thaly hamisítását, még a körmendi Batthyány-levéltárban várta a felfedezést, hogy Iványi Béla majd a második világháború folyamán kiadja.¹⁹⁴

1655 első hónapjaiban Zrínyi az erdélyi fejedelemnek, a „külső dolgokrul”, azaz a külföldi eseményekről írt több levelet is. Ugyanazok az események foglalkoztatták ekkor a horvát bánt, mint amelyek az *Emlékirat* szerzőjét is. „Az egész Európának szeme mastan *ausztriai háznak*¹⁹⁵ debilitását nézi, spanyol király fiú magzat nélkül vagyon, ha Leopoldus hercegnek adatik is az infanta, az is kevés reménségű, olyan nagy kívánsághoz, mert erőtlén és beteges, inspruki herceg ezenképpen vannak.”¹⁹⁶ Az *Emlékiratban* eképp latolgat a szerző: „Spanyol király ő felségének semmi férfi-maradék nincsen, az amely ha a nélkül (kitül Isten oltalmazza) kezd meghalni, akkor az európai status felfordúl, szintén, mint az comédián való scena; immár is kezd az successió végett nagy zenebona támadni: mert nagy része spanyoroknak Leopold herceget kívánják [...]”.¹⁹⁷ Tehát a spanyol örökösödés kérdése és Lipót herceg személye mindkét részlet témája, az *Emlékirat* valamivel frissebb írás. Az 1655-ös Zrínyi levél egy másik részlete: „Császár beteges és erőtlén és minden ember prófétálja halálát nem sokára [...]”.¹⁹⁸ A politikai irat így fogalmaz: „Az mi kegyelmes urunk császár, egészséggel nem igen kérkedhetik, és félő, hogy ő felségének élete nem lesz igen hosszú [...]”.¹⁹⁹ A két szöveg ugyanarról szól, a Habsburg császár halála nincs messze, ebből pedig mindenki vonja le a maga következtetését.

R. Várkonyi Ágnes kételkedik abban,²⁰⁰ hogy Zrínyi csókkal illetve valakit, szerinte még a pápának és a császárnak sem ír olyat, mint amit az *Emlékiratban*: „hogy az nagyságod fejedelmi kezét önagysága képiben megcsókoljam”.²⁰¹ Valójában azonban ez a fajta tiszteletadás nem áll annyira távol a hadvezér költőtől: „De mindent egészen arra a vizsgálatra bízok és Fölségednek ruháit csókolom”²⁰² – írja I. Lipótnak 1657-ben.

Szintén az erdélyi fejedelemnek címezte Zrínyi azt a levelét, amelyben a következő részletet olvashatjuk: „első tekintettel megismeri, hogy zavaros s mérges forrásbul jön” a

¹⁹³ ZMÖM, 1958, 67.

¹⁹⁴ IVÁNYI, 1943.

¹⁹⁵ Az eredetiben rejtjelezve.

¹⁹⁶ ZMÖM, II, 1958, 225.

¹⁹⁷ THALY, 1868, 643.

¹⁹⁸ ZMÖM, II, 1958, 225.

¹⁹⁹ THALY, 1868, 643.

²⁰⁰ R. VÁRKONYI, 2000, 305.

²⁰¹ THALY, 1868, 635.

²⁰² ZMÖM, II, 1958, 225.

tanács.²⁰³ A mondat Lippay György érsekre vonatkozik. Az *Emlékirat*ban ez áll: „És így, nagyságos uram, bölcsen elmélkedhetik nagyságod, hogy, ha az forrás zavaros: lehetetlen, hogy a patakja tiszta legyen; *érsek* bizony mindezek forrása, és bizony mindnyájan túle infectusok.”²⁰⁴ Ugyanebben a levélben szerepel a következő is: „Nagyságod bölcs fejedelem...” Az *Emlékirat*ban: „Nagyságod, a ki olyan bölcs fejedelem...” Ez a II. Rákóczi Györgynek írt levél fél évvel a *Nádori emlékirat* (vélt vagy valós) keletkezése után íródott. Ahogyan Lippay György a zavaros forrás, amiből a rossz tanács, a mindenkit megbetegítő patak származik, úgy a *Nádori emlékirat* lehet a forrása a fejedelemnek írt levélnek. Ha hamisítványról van szó, akkor ezt a levelet fel kellett használnia Thalynak. Nincs bizonyítékunk rá, hogy nem ismerte ezt a levelet Thaly, csak annyit tudunk, hogy kiadva nem volt 1868-ig.

Akad azonban olyan szövegünk is, amely nem Zrínyi tollából származik, ám összefügg az *Emlékirattal*, mégpedig II. Rákóczi György levele 1653 decemberéből²⁰⁵ (minden valószínűség szerint Forgách Ádámnak címezve, mint a közreadó jelezte). A második levél három részleténél mutat ki Szabó Péter összefüggést a *Nádori emlékirattal*: „Ez mellett mivel Szegeny Palatinust Isten ez vilagbol ki szollította [Pálffy Pál nádor haláláról van szó], melly bizonyara mind eo Felsegenek, mind az Magyar Nemzetnek karos, mert akarki mint ertett, es itiltkegyenis feleolle, de nem utolso eszkeoz vala az Szent bekesegnek es io szomszedsagnak meg tartasaban.” ... „meltosztassek oly Szemelytis arra az allapotra rendelni, a ki az maga Privata affectioitól nem izgattatvan, vigyazzon inkább az keoz jóra” ... „es az Szent bekesegnek oltalmazására, mint sem annak fel haboritasara maga indulatitol szolgaltassanak alkalmatossagot, mi velünk Penig taracson olly correspondentiat mint szegeny meg holt Palatinus is, ne penig ugy mint masok nemelleyek, kik gyüleolsegteol viseltetven cselekedeteknek micsoda gyümeolcsei szarmaztanak, azok eo Felsegenel, es K[e]g[yel]m[e]dnelis nyilván vannak.” Ezekben a részletekben II. Rákóczi György a számára megfelelő nádorjelöltről ír, a következő tulajdonságokat emeli ki: az új nádor legyen a békesség és jószomszédság megtartója, aki nem a magánügyeit, hanem a közjót tekinti elsődlegesnek, a fejedelemmel ápoljon jó viszonyt, mint annak idején Pázmány I. Rákóczi Györggyel, valamint ne legyen gyűlölettel a fejedelem iránt. A szövegrészek rövidek, és nem lehet vitathatatlanul egyetlen politikusra vonatkoztatni őket, így csupán feltételezőként képzelhető el, hogy Zrínyi Miklósról utalt e tulajdonságok révén a fejedelem. A lényeg azonban

²⁰³ ZMÖM, II, 1958, 208.

²⁰⁴ THALY, 1868, 638.

²⁰⁵ SZABÓ, 2007, 47–54.

szempontunkból egészen más: a *Nádori emlékirat* gondolatait, és szavait használja egy korabeli szöveg. Ez már jelentős mértékben erősíti annak valószínűségét, hogy az iratnak léteznie kellett a maga korában.

A levelek kapcsán tehát a következőket mondhatjuk ki: Zrínyi több levele is szoros kapcsolatban áll a *Nádori emlékirattal*. Mivel ezek a levelek misszilisek, amelyeket el is küldtek, így azokat írójuk, másolójuk, címzettjük ismerheti, a szélesebb közönség azonban kevésbé, vagy egyáltalán nem. (Ez azért fontos, mert Várkonyi Gábor szerint protestáns, felvidéki nemeseknek is érdekében állhatott az irat megszerkesztése.²⁰⁶ Ők azonban nem lehettek birtokában Zrínyi számos levelének, szövegének, amikkel az *Emlékirat* láthatóan összefügg, vagyis úgy vélem, Zrínyi körén kívül álló ember nem hozhatta létre ezt a szöveget.) Egyedül Vitnyédy Istvánnak álltak rendelkezésére Zrínyi írásai, az ő szerepére a későbbiekben még vissza kell térni. A horvát bánon, Vitnyédyn és egy-két szorosan Zrínyi köréhez tartozó nemesen kívül tehát csupán Thaly Kálmán marad, mint lehetséges szerző. Hiszen két évszázaddal később már keze ügyében lehettek az említett Zrínyi szövegek, és azokat esetleg felhasználhatta. Ennek ellentmond azonban, hogy elvileg nem ismerhette mindegyik levelet, mint azt fentebb láthattuk.

A II. Rákóczi Györgyhez írt leveleket 1868 és 1898 között Széchy Károly fakszimilében közölte. A levelek tartalma is, stílusa is, toposzai is szoros kapcsolatot mutatnak az *Emlékirattal*, aminek közreadásánál később jelentették meg a fejedelemmel váltott leveleket, azt mondhatnánk tehát, hogy Thaly nem ismerhette a szöveg megjelenésének pillanatában őket, ám ez koránt sem biztos. Egy levelet éppen ő adott ki 1868-ban,²⁰⁷ ráadásul e misszilisek legtöbbször a Lymbusban, a mai Kamarai Levéltárban volt, ahol Thaly éppen ekkoriban kutatott.²⁰⁸ Tehát találkozhatott a Zrínyi levelekkel, ismerhette lelőhelyüket, esetleg kezében is tarthatta őket. Kérdéses azonban, hogy csakugyan így volt-e: miért adott ki egyetlen Zrínyi levelet 1868-ban, az említett vita előtt, ha többet is ismert? Valószínűnek tűnik, hogy azért egy levelet adott ki, mert egyet ismert. A többi levelet aztán mások adták ki, évekkel később.

A Batthyány Ádámhoz és Lippay György érsekhez írt leveleket csupán a huszadik században nyomtatták ki, ezek olyan levéltárakból származnak, ahol Thaly nem volt mindennapos vendég. Nehezen képzelhető el, hogy felhasználta volna őket egy hamisításhoz. Ha

²⁰⁶ VÁRKONYI, 1995, 40–57.

²⁰⁷ THALY, 1868b, 447–448.

²⁰⁸ 1867-ben jutott be először a levéltárba, azonnal a II. Rákóczi Ferenchez köthető anyaggal kezdett foglalkozni. – R. VÁRKONYI, 1961, 107.

Thaly írta a *Nádori emlékiratot*, akkor ismernie kellett a fenti leveleket, hiszen láthatóan összefüggnek a publicisztikával. Abban a nehezen kibogozható helyzetbe kerül a vizsgálódó, hogy nem jelentheti ki egyértelműen: Thaly ezt és ezt a levelet nem ismerte, ám az az *Emlékirattal* összefügg. További érdekes kérdés, hogy amennyiben ismerte a fejedelemhez írt leveleket, amelyek hasonló képet adnak Zrínyiről, mint a *Nádori emlékirat* (még ha annak komplexitását nem is érik utol), akkor miért nem egyszerűen ezeket a leveleket jelentette meg, miért vállalkozott (ha vállalkozott) egy új, originális szöveg létrehozására, ami buktatókat rejthet a hamisító számára? A szövegösszefüggések alapján azonban csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, biztos választ még nem lehet adni.

III.3. II. Rákóczi György levelének összefüggése a *Nádori emlékirattal*

Szabó Péter *II. Rákóczi György két ismeretlen levele* címmel közölt tanulmányában – mint fentebb már rámutattunk – kimutatja az összefüggést az *Emlékirat* és II. Rákóczi György által írt levél között. Szabó így fogalmaz: „A Rákóczi-levélből az a megfontolás szűrhető le, hogy a fejedelem a rendek feje fölött átnyúlva, a királlyal való egyeztetés alapján akart számára is előnyös helyzetet teremteni a nádorválasztáshoz. A Thaly Kálmán szövegkiadásában esetleg átdolgozott – Zrínyi Miklós és köréhez kapcsolható – Nádori emlékirat (1653. november vége) azonban e felfogástól eltérve, az erdélyi fejedelem és a magyarországi urak diskurzusával próbálta elérni a megfelelő nádorjelölt kiválasztását és kölcsönös támogatását. Ennek ellenére a most közölt Rákóczi-levél és a Nádori emlékirat szövegrészletei között több ponton közvetlen kapcsolat áll fenn – ez a levél legfőbb újdonsága és tanulsága.” A fejedelem által írt levélből az *Emlékirattal* összefüggő mondatokat fentebb idéztem, ezek arról tanúskodnak, hogy az *Emlékiratot* a fejedelem ismerte. A nádor halálát és a megfelelő utód biztosítását írja le a fejedelem, „az Szent bekeseznek es io szomszedsagnak meg tartasaban,”²⁰⁹ érdekelt, olyan személy választásában, aki „az maga Privata affectioitól nem izgattatvan, vigyazzon inkább az

²⁰⁹ SZABÓ, 2007, 50.

keoz jóra, es az Szent bekeseznek oltalmazására.”²¹⁰ A szövegösszefüggéseknél itt és most nem szó szerinti egyezéseket kell érteni, hanem a tartalom pontos egyezését a két szövegben. Mindenesetre ez a forrás erősíti a *Nádori emlékirat* korabeliségének valószínűségét. Ha tartjuk magunkat ahhoz a nézőponthoz, hogy hamisításnak igyekszünk tekinteni a *Nádori emlékirat*ot, és a hamisítás szempontjából nézzük, akkor esetleg felfogható úgy is a II. Rákóczi György féle levél, mint olyan forrás, amit Thaly Kálmán felhasznált, hogy létrehozza saját hamisítványát. Ez azonban nem tűnik valószínűnek, mivel a szövegösszefüggés összesen nyolc sor, és nem szó szerint, hanem csak tartalmában egyezik meg az *Emlékirat* szövegével.

III.4. Zrínyi latinsága

Csapodi Csaba 1958-as tanulmánya, a *Zrínyi levelek, amelyeket nem Zrínyi írt* fontos tényeket fogalmaz meg, amelyek közelebb vihetnek a szerzőség kérdésének megoldásához.²¹¹ „Világos fogalmazás, és főleg a szókincs teljes magyarsága a legjellemzőbb vonása ennek a nyelvnek”, jelenti ki a tanulmányíró a költő-hadvezérről.²¹² Csapodi a latin szóelőfordulások százalékos arányát vizsgálta Zrínyi leveleiben, valamint kategorizálta azokat megírási módjuk szerint. Tekintsük át röviden, milyen csoportokra oszthatóak a levelek.

Természetesen a legkézenfekvőbb különbségtétel a saját és a nem saját kezű levelek között adódik. A saját kezével írt üzenetek egy része baráti hangvételi, mint a Batthyány Ádámnak írt számos szöveg bármelyike, más részük pedig hivatalos stílusú, és mint ilyen, több latin kifejezést is tartalmaz, amelyeket tisztartóknak, hivataloknak vagy éppen az erdélyi fejedelemnek is írt.

A nem saját kezével írt levelek szintén jelentős csoportot alkotnak, ezen levelek születésének pontos mikéntjét – természetesen – nem ismerjük. Szó szerint lediktált írástól a vázlatból egy közvetítő (például Vitnyédy) által befejezett, vagy éppen a gondolatmenet ismeretében teljes egészében más által írt, és Zrínyi által csak kézjeggyével, pecsétjével szignált levélíg terjedhet a skála. Csapodi említ is példát arra, hogy Vitnyédy írt levelet a főnemes helyett,

²¹⁰ SZABÓ, 2007, 51.

²¹¹ CSAPODI, 1958, 19–24.

²¹² CSAPODI, 1958, 20.

Zrínyi pedig aláírta az iratot. Ez általában akkor fordult elő, ha a levélben foglalt téma, esemény, ügy Vitnyédy számára volt fontos.²¹³ De van példa arra is, hogy Vitnyédy egyik levelében arról értekezik a bánnal, hogy miképpen fogalmazzon meg ő (mármint Vitnyédy) egy levelet az erdélyi fejedelemnek, Zrínyi ehhez tanácsot is ad a soproni ügyvédnek, aki végül ezt a szöveget (úgy tűnik) nem írta meg. A levelezés sokféle módon folytatható, ezzel később részletesebben is foglalkozom.

Problémánkhöz visszatérve, a fentiek alapján valószínűsíthető, hogy ha a *Nádori emlékirat*ot Zrínyi írta, akkor sem saját kezével (Thaly megállapítását, hogy a levél nem Zrínyi kézírása, egyelőre tegyük félre, hiszen ha a tudós hamisította az iratot, akkor a kijelentésnek nincs valóságtartalma),²¹⁴ hanem minden valószínűség szerint valakivel leíratta a szöveget. De az iratot olvasva a legvalószínűbb, hogy azt nem egyedül hozta létre a politikus költő. Segíthetett benne Vitnyédy István, akit már Thaly is említ, de későbbi tudományos munkákban is gyakran előbukkan a neve, mint Zrínyi mellett tevékenykedő, levelező, szervező emberé.

A levelek latinságának vizsgálata a következő felismerésekre vezetett. Csapodi Csaba a latin szóelőfordulások arányát mutatta ki, tehát nem az összes szón belül az összes latin szó arányát, hanem az összes szótári szavon belül az összes szótári latin szót. (Vagyis ha kétszer szerepel egy levélben a *sinceritás* szó, akkor az egy szóelőfordulásnak felel meg.) A latin szavak gyakorisága pedig jellemző lehet a szerzőre, állapította meg Csapodi. Zrínyi saját kezével írt, baráti, bensőséges hangú leveleiben csupán 1 százalék a latin szavak száma az egészhez viszonyítva. A hivatalosabb levelekben valamivel magasabb, 3-4 százalékra nő ezen szavak aránya, de pontosan tudni lehet, hogy például a Rákóczi Györgynek írt levelekben négy százaléknyi latin szó található.²¹⁵ A nem saját kezével írt levelekben csekély mértékben még magasabb lehet az arány, de ez a hivatalosság mértékéhez is igazodik. Így például azokban a leveleiben, amelyek Batthyány Ádámnak szólnak, de nem saját maga írta, egy százalékról kettőre nő a latinságok aránya. Kijelenthető, hogy a hivatalosabb és a nem Zrínyi által papírra vetett levelekben több a latin szó.²¹⁶ „Minél inkább távolodik a levél tárgya, a közlés módja a

²¹³ CSAPODI, 1958, 23–24.

²¹⁴ „[...] az emlékiratot Zrínyi mondta tollba” – THALY, 1868, 635. – Érdekes, hogyha Thaly csakugyan hamisító, akkor miért emeli ki ezt a mozzanatot? Számára értékesebb lehetett volna egy *eredeti* Zrínyi levél, mint bizonyíték. Ugyanakkor persze egy eredetinek beállított kézíratról mások megállapíthatták volna, hogy az nem azonos a Szigeti veszedelem alkotójának keze írásával. De a Thaly által talált szöveg azóta sem került elő, így annak megállapítása, hogy mit és miképpen tartalmazott az eredeti levél (ha egyáltalán volt ilyen) még várat magára.

²¹⁵ CSAPODI, 1958, 20–21.

²¹⁶ CSAPODI, 1958, 20.

mindennapi élettől, minél ünnepélyesebbé lesz, vagy pedig a politika és jog területére tér, természetesen növekszik nemcsak a latin szakkifejezések száma, hanem a stílus mesterkéltsége is, s ezzel latinizmusa.”²¹⁷ Csapodi rámutat arra is, hogy vannak olyan levelek, amelyeket korábban Zrínyinek tulajdonítottak, ám éppen a latin szavak előfordulásának arányával lehetett bizonyítani, hogy azokat nem a horvát bán vetette papírra. Ugyanis ezekben a szövegekben sokkal több latin szót használt a szerző (Vitnyédyéről van szó), mint a magyar nyelvet idegen szavakkal kevésbé terhelő Zrínyi. A soproni jurátus, talán szakmájának is köszönhetően, sokkal több latin kifejezést használ írásaiban, mint a *Szigeti veszedelem* írója, ezért is tűnhetett fel a különbség.

A *Nádori emlékirat* 3715 szót számlál, ebből számításaim szerint 220 latin szó. Ebbe beletartozik hét latin közmondás, illetve idézet (összesen harminchat szó), valamint a Vittorio Sirit említő hivatkozás is (huszonhét szó, illetve szám). A *palatinus*, vagy *palatinusság* kifejezés összesen tizenegyszer fordul elő, (ezek szótári alakként csak egy szónak számítanak). A latin szavak százaléka tehát 5,9 a teljes szöveghez képest. Ha a Csapodi tanulmány módszerét vesszük figyelembe, vagyis a szótári előfordulásokat tekintjük, akkor az arány valamivel több, mint 4 százalék. Ez azt jelenti, hogy ennek az iratnak a latinsága megfelel a többi Rákóczi fejedelemhez írt levél latinságának. Ettől a négy százaléktól való, akár csak kisebb eltérés is azt valószínűsítene, hogy a szöveg nem illeszkedik Zrínyi életművébe, valamilyen módon eltér a poéta hadvezér szóhasználatától. Vagyis ha hamisítványról van szó, akkor a hamisító egészen kitűnően eltalálta a latin szavak arányát a teljes szövegben belül. Thaly Kálmán nem ismerhette ilyen matematikai pontossággal Zrínyi latin szóhasználatát, tehát ha csakugyan ő írta volna a szöveget, akkor rendkívül jól imitálta a gróf stílusát.

III.5. Zrínyi nyelve és helyesírása

A *Nádori emlékirat* eredeti példányát – mint arról szó esett – máig nem találta az irodalom- és történelemkutatás. Elveszett, lappang, esetleg sohasem létezett. Ha Thaly munkája, átdolgozása, akkor heverhet egy 19. századi piszkozat vagy másolat valahol, de ennek létezése nem valószínű.

²¹⁷ CSAPODI, 1958, 21.

Hiszen ha csakugyan hamisítvány, akkor Thalynak érdekében állhatott eltüntetni az átdolgozott változat eredetijét (vagy eredetijeit). Mivel nem áll rendelkezésünkre kézirat, a *Századokban* megjelent szöveg helyesírását kell megfigyelnünk, hátha nyújt valamilyen fogódzót a szöveg keletkezéséhez.

A 19. század végének szövegkritikai felfogása jelentősen különbözik korunk szöveggondozói szabályaitól. A kiegyezés utáni időszakban nem a szövegek eredeti leírását igyekeztek közölni, hanem jól olvasható, modern átírást készítettek. Ez nem jelent feltétlenül következtelen és hanyag módszert, a tudós személyétől is függően kifejezetten jól használható átíratok születtek. De az *Emlékirat* eredetije nélkül nem vethetjük össze a tudós és az eredeti lejegyző/író szövegének különbségeit, hasonlóságait. Így egyedül a létező kiadást használva tehetünk korlátozott erejű kijelentéseket.

Orlovsky Géza 1995-ös tanulmányában²¹⁸ írt Zrínyi nyelvéről és helyesírásáról. A költő-politikus ezek szerint a göcseji tájszólást beszélte, írása is ezt tükrözi. Az *i-ü, ö-ü, ë-ö, i-é, o-á* hangok a szövegben egymás változatai. Az *o, u, v* fölé írt egy vagy két ponttal lehet rövid *o, ö, u, ü* hangot, vagy hosszú *ó, ő, ú, ű* hangokat jelölni. Az *i* hosszúságát nem jelölik. Az *u* és *v* korlátlanul fölcserélhető, a *j* pedig az *i* változata. Az *eo* és *eö* alakok a rövid és hosszú *ö*-t jelölik. A *g* és a *t* mellett állhat hangérték nélküli *h*. Az *y* és *i* is fölcserélhető szóban vagy szóvégen, de az *y* növekvő tendenciát mutat az életműben. A *cs*-t *ch*-val jelöli, az *sz*-t a maival megegyezően, míg a *zs*-t *s*-sel. A *-ból, -ből* ragot általában *-bul, -bül*, illetve *-büil, -bül* alakban használja. A *keresztény* szó leírásánál több variációt használ. Részleteket idézve szemlélteti az írásmódot: „Mi Boldogok uoltunk/ Együtt eltünk holtunk/ Mast Istennel uan lölkünk,/ Az nagy Zrini mellett/ Hirünk kerekedet/ Erte halalt szenuettünk,/ De, nem uolt heaban/ Mert io unokaia/ Örökösse tet bennünk.” „Lakiék benned lölköd noha érdemlenéd/ Hogy egy iégenye fát megnehezítenéd/ De mast tanáchookra megtérek inned/ S mondom ne gondollyuk ilyen szégyeneket.”

A *Nádori emlékirat*ból kiemelt részleteken láthatjuk a különbséget: „Innen származott osztán, hogy ellenségi hatalmat vévén, nem hagyták oly szerencsésen véghez vinni dolgait, mint dicsíretessen vége és igyekezete volt feltéve.” „És azért, kegyelmes uram, küldött engem nagyságodhoz, úgymint ennyi jóakarattal és kegyelmességgel megismert urához és atyjafiához, hogy mindezekről vegye az nagyságod tetszését és ítéletit.”²¹⁹ A két utóbbi részlet nem Zrínyi

²¹⁸ ORLOVSKY, 1995, 24–41.

²¹⁹ THALY, 1868, 637–641.

korának helyesírását tükrözi, hanem a 19. századi átírást. Ugyanakkor ha megfigyeljük a szavak és toldalékok hangértékét, akkor láthatjuk, hogy pl. a *dicsíretessen, mindezekről, itíletit* szóalakok *é-i* és *é-í* hangváltásai, és a *-rűl* zártabb hangváltozatú ragot mutat, ami megegyezik Zrínyi nyelvhasználatával. Ezt tapasztaljuk a *Nádori emlékirat* egész szövegében is. Vagyis egy átírt, a 19. századi helyesíráshoz igazított, de a göcseji tájszólásból átírt szöveggel van dolgunk. Leszögezzük, az irat Zrínyi nyelvében íródott. Hogy Thaly Kálmán ismerte, vagy átvette ennek a nyelvnek a helyesírását, arra nézve nincs adatunk, de ennek az ellenkezőjére sem.

III.6. Thaly Kálmán kuruc balladái

Thaly Kálmán szerepe jelentős a mű életében (és egyelőre feltételezzük, hogy keletkezésében is), ezért az ő írói képességét, stílusát is meg kell vizsgálnunk röviden, hogy lássuk, milyen tehetséggel rendelkezett a régiségbeli szövegek imitálását illetően. Thaly halála után röviddel fellángolt a vita, hogy miként értékeljük az általa írt, kuruc korinak beállított dalokat. Az író személye csupán rövid ideig volt e diskurzus tárgya, mivel az esemény nyilvánvaló volt, azonban hamisítónak nevezni őt csak a második világháború után vált általánossá, miután a politikai szemlélet is gyökeresen megváltozott. Korábban tevékenységét egy jeles tudós ügybuzgó túlkapásának látták, a hazaszeretettől lánghó férfiú kissé hiú cselekedetének.

A vendégzövegek 1913-ban lepleződtek le, amikor Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos is arra az eredményre jutott, hogy a korábban kuruc költeménynek tartott dalok közül több is Thaly Kálmán szerzeménye, egyfajta imitáció.²²⁰ Szerb Antal 1943-ban megállapította, hogy Thaly jó verseket írt.²²¹ Turóczi-Trostler József beszédes című *A Thaly-pör és a kézzel rakott domb* dolgozatában ír a témáról 1947-ben,²²² Esze Tamás pedig 1951-ben kijelenti, hogy „Thaly ártott is annyit a kuruckor és a kuruc költészet megismerésének, mint amennyit használt.”²²³ Varga Imre 1961-ben hasonlóan ítéli meg az eseményt korábbi bírálatokat összefoglaló

²²⁰ RIEDL, 1913, 417–452. TOLNAI, 1913, 408–412.

²²¹ SZERB, 1943, 173.

²²² TURÓCZI-TROSTLER, 1947.

²²³ ESZE, 1951, 34.

tanulmányában.²²⁴ Thaly személyét a századfordulón és az azt követő évtizedekben még tisztelet övezte, ezt később bíráló, elítélő hangnem váltja fel. R. Várkonyi Ágnes *Thaly Kálmán és történetírása* című monográfiája mondhatni véglegesítette az utóbbi szemléletet, könyvében részletesen ismertette a kuruc korba szerelmes tudós egyéniségét és sok szempontból vitatható munkamódszerét.²²⁵

Bár saját korában nagyra tartották, az „utolsó kuruc” elnevezéssel illették, de már ekkor akadtak tudóstársai között olyanok, akik nem látták megkérdőjelezhetetlennek állításait és ténykedését. A nemzeti érzésre és a hazaszeretetre való állandó, erőteljes rájátszás, a lelki élmény külsődleges ceremóniává csökevényesedése figyelhető meg magatartásában. Tudományos elkötelezettségét és objektivitását nagyon erősen torzította ez a szenvedélyes lelki viszonyulás és alkat, nemzetünk múltját aranyfénybe vonva nem a tényekkel, sokkal inkább ennek a múltnak heroizálásával foglalkozott. Jellemében nem a tudós meg nem alkuvása jelentkezett meghatározó tényezőként, hanem a tudományos tényeket a szent cél érdekében mozgósító lelkes hazafi. Sőt, II. Rákóczi Ferenc fejedelem személye felé egészen sajátos érzelmekkel fordult, szinte szerelmesévé vált.²²⁶ Ugyanakkor hatalmas energiákkal és szorgalommal dolgozta fel a kuruc kor okmányait, leveleit, nagy szolgálatot téve a tudománynak. De a dokumentumok gyűjtése és feldolgozása mellett elvégzett elemző munkái megint csak megkérdőjelezhető minőségűek. Például az 1865-ben megjelentetett *Bottyán János II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka* című életrajzi műve nem éppen magas színvonalú munka, még saját, más tanulmányaihoz viszonyítva is következetlen és felületes. Hamis képet festett a katonáról, a jeles hadvezért sajátságos dicsfénybe vonta, kevés tényből messzemenő következtetést vont le, a valóságot saját, a dicső múltat bemutatni vágyó szándékához alakította, gyakran vitte tévútra képzelete.

Lássuk, mit írt Riedl Frigyes 1913-ban az ál-versekről. Thaly tehát a kuruc-kori balladák közé tíz saját versét csempészte, majd ezeket II. Rákóczi Ferenc korabeli szöveggként adta ki.²²⁷ Az 1839-es születésű Thaly már fiatalon verselt, és hamar az utánzás eszközéhez nyúlt. 1857 és 61 között öt verseskötete jelent meg. Már ekkor a történelem felé fordult, egyik kötete élén a

²²⁴ VARGA, 1961, 19–31.

²²⁵ R. VÁRKONYI, 1961.

²²⁶ Ehhez az érzelmi felfokozottsághoz ad ironikus hangvételű kommentárt Kovács Sándor Iván, amikor leírja, miként viselkedett a millennium eseményétől megrészegült Thaly Kálmán II. Rákóczi Ferenc kriptájának felnyitásakor. A tudós viselkedése bizarr, talán betegesnek is nevezhető. KOVÁCS, 1979, 255.

²²⁷ RIEDL, 1913, 418.

Kurucvilág, saját költeményeiből egybegyűjté Thaly Kálmán cím áll.²²⁸ Riedl szerint a későbbi kutató már ekkor „beletanult” a kuruc korba. Később Szalay László vezette be a fiatal férfit a tudomány világába, aki később mentora hagyatékát 1864-ben megörökölte, ekkortól vált igazán a történelem tudósává és kutatójává. (R. Várkonyi Ágnes úgy fogalmaz monográfiájában, hogy mivel nem lehetett nagy költővé, hát tudóssá vált. Ezt az állítást nem kisebb személyiség, mint Ady Endre is leírta 1910-ben.)²²⁹ Thaly előtt zárva volt a költői pálya, mivel Arannyal nem kelhetett versenyre, ezért írt kuruc balladákat, amelyeket saját neve alatt, de eredeti alkotások közé rejtve adott ki. Így próbált az örökkévalóság részévé válni, legalábbis saját felfogása szerint.

Szövegalkotása azonban nem volt hibátlan, ugyanis nem ismert sok tény, nem volt tisztában számos történelmi részlettel. Így imitációi sem lettek tökéletesek, később ezért is fedezhették föl csalását. Ez adhatja a *Nádori emlékirat* körüli bizonytalanság megoldásának kulcsát is. Ugyanis ha Thalyt le lehetett leplezni a balladákkal kapcsolatban, akkor egy olyan összetett, bonyolult műnél, mint amilyen ez a politikai publicisztika, még több buktató várja a hamisítót, a felszínre kerülő hibáknak pedig fel kell fedniük keze nyomát.

A hibás részleteket sorra véve Riedl ott kezdi, hogy Thaly nagyon szeretett verseiben „dobolni”, azaz kurucai csatába menetkor gyakran rézdobokat vernek, hogy lelkesítsék a sereget. Bár a 48/49-es forradalom és szabadságharc csatáiban – amelyek a tudós emlékezetében még élhettek – a honvédek valóban dobpergésre meneteltek a harcba, a kuruc időkben ez ismeretlen volt, állítja Riedl.²³⁰ A stiláris érvek is árulkodóak. Gyakran vett át korabeli költőktől toposzokat, szószerkezeteket, elsősorban Petőfitől és Aranytól. Az *Esztergom megvétele* című ál-kuruc költeményben tisztán felismerhető Arany utánzása.²³¹ De a régiség költőit, íróit is előszeretettel imitálta, számunkra különösen a következő mondat igazán fontos Riedl megállapításai közül: „Oly archaikus kifejezés, amely ne volna e négy források valamelyikéből merítve, oly archaikus

²²⁸ RIEDL, 1913, 415.

²²⁹ „Az ifjú Thaly költő akart lenni, s mert költő, természetesen a legelső, s mert szent naivságú teremtése volt a Jóistennek, bele akarta írni magát az úgynevezett örökkévalóságba. Ám akkor az abszolút császárság korát élte a magyar vers: Arany János volt a kalifa, s még gondolatnak is bűn volt azt hinni, hogy volt és lehet más poéta még. Szegény Thaly, sokan emlékeznek még, s még többen tudják, mikor verseskönyvére barátjai, "patri"-ai választói tán majdnem ötezer előfizetőt gyűjtöttek, holott Arany akkori új könyvéből ezerhét-hétszáz exemplar fogyott csak, bizalmas körben így biztatta magát erőszakos dicsekvéssel:

– Most már lármázhatnak az atyafi és pajtás kritikusok, a közönség ítélte, hogy ki a nagyobb költő.” ADY, 1913.

²³⁰ Érdekes, de Riedl itt téved, ugyanis a 17. századi seregekben is voltak dobosok, Thaly tehát ebben nem fogott mellé.

²³¹ RIEDL, 1913, 426.

kifejezés, mondom, nem fordul elő a balladákban.”²³² Ez a négy forrás: saját gyűjteménye (vagyis a kuruc kori okmánytár, II. Rákóczi Ferenc, Bercsényi, Vak Bottyán és mások levelei) valamint Balassi Bálint, Gyöngyösi István és Mikes Kelemen munkássága. S bár saját gyűjteménye jelentős területet fed le, Zrínyi nem tartozik bele. Riedl nem jelöli meg Zrínyit, mint Thaly egyik forrását. Vagyis ismerhetett leveleket, iratokat a költő hadvezértől, de mégsem került művészte Thaly érdeklődésének középpontjába. Ez azt jelenti, hogy Zrínyi nyelvezetét, stílusát sem ismerte behatóan a maga teljességében. Nehezen képzelhető el, hogy ezek után úgy tudja utánozni a horvát bánt, hogy a *Nádori emlékirat* szövegében nyomára ne bukkanjunk Thaly stíluseszközeinek.

A hamisított balladáknek fiktív lelőhelyet adott meg a tudós, ezzel egyszerre hitelesítette, másrészt láthatatlanná tette más kutatók számára a szövegeket. Legtöbb esetben a vörösvári Rákóczi–Aspremont–Erdődi könyvtárat tüntette fel a forrásmegjelölésnél, mert ide kevesen juthattak el. A *Nádori emlékirat* lelőhelyeként is ezt a gyűjteményt tüntette fel. Nem kizárólagosan csak ezt az egy közgyűjteményt nevezte meg, mint a maga szerezte, hamis balladák lelőhelyét, de ez mégis gyanús részlet, az *Emlékirat* eredetiségét megkérdőjelező tény.²³³

A hamisított balladák leleplezésénél a leginkább meggyőző adat azonban nem az előbbieket, hanem a nyelvújítás során született szavak meglétének (vagy hiányának) kimutatása volt a dalok szövegében. Ezek a szavak a régiségben természetesen nem léteztek, de a nyelvújítás után alkotó Thaly használta őket, végül ez leplezte le legnyilvánvalóbban működését. Riedl Frigyes a *mindenki*, *riadal*, *diadal*, *magyarfi* stb. szavak kiemelésével bizonyíthatta, hogy a kuruckori balladák egy része nem eredeti, korhű alkotás, hanem a tudós kezemunkáját dicséri.²³⁴ Amennyiben a balladákban – amelyek terjedelmüket tekintve rövidebbek, mint a vizsgált politikai publicisztika – több nyelvújítási szó is felbukkant, akkor nyilván néhányat találhatunk az *Emlékiratban* is, amennyiben hamisítványról van szó. A szöveget végigvizsgálva azonban megállapítottam, hogy egyetlen ilyen szó sincs a szövegben. Nyelvújítás-kori szavak nem találhatók a *Nádori emlékiratban*.

²³² RIEDL, 1913, 431.

²³³ Riedl így ír a lelőhelyről: „Az Aspremont–Rákóczi és a Barkóczi levéltárban nem jártam, így tehát az állítólag bennök található 2–3 költemény (*Ujváriak dicséreti*, *A kölesdi harcról*, *Bujdosó kurucok*) eredetéről nem szólhatok.” – RIEDL, 1913, 437.

²³⁴ RIEDL, 1913, 427–428, 442.

A fenti tények ellentmondanak annak, hogy Thaly Kálmán hozta létre a *Nádori emlékirat* teljes szövegét, a nyelvújítás szavainak hiánya az irat autentikus volta mellett szól. Nézzük azonban tovább a kételkedésre okot adó részleteket, hogy ezek számbavétele után valamilyen eredményt rögzíthessünk.

III.7. A „rossz magyarok”

1653. november 26-án elhunyt gróf Pálffy Pál, Magyarország palatinusa. A halálával megüresedett nádori széket be kellett tölteni, a méltóságra több főrangú is aspirált. Az *Emlékiratban* Zrínyi Miklós azért fordult II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez, hogy az támogassa jelölését. Mivel azonban Zrínyit később nem jelölték, elveszett számára ez a jelentős pozíció.

Mielőtt azonban a posztért folyó harc eldőlt volna, a nádori szék többi lehetséges várományosa természetes vetélytársai voltak a horvát bánnak, akiket meg akart előzni a politikai versenyfutásban. A publicisztika a következő főurakat sorolja föl, mint jelölteket: Csáky László, Csáky István, Wesselényi Ferenc, Puchheim, Nádasdy Ferenc, Lippay György érsek és a 445-ös rejtjel számmal megnevezett illető, akinek kilétét a mai napig homály fedi. A szöveg nem éppen visszafogott, néhol erőteljes kritikát fogalmaz meg, kemény bírálattal illeti a vetélytársakat. Az *Emlékirat* hanghordozását aztán összevethetjük meglévő Zrínyi-képünkkel, illetve más, autentikus Zrínyi bírálatokkal.

A Csákyakról ezt mondja: „Vannak ugyan némellyek, a kik értelemmel minden dolgot felérnek: de viszont, ha azt az ő bölcsességeket operációra avagy cselekedetre kellene tenni, nem tudnak semmit véghez vinni; és ilyen Csáky László és Csáky István. Nem kell az ilyen nagy magistratusokra oly embereket elő vinni, a kik nem adtak magukról valami cselekedettel való bizonyoságot; de mit cselekedetek ezek, az körül bizonyos argumentumot vehetnénk elegendőségükéről?” Wesselényiről: „Vannak ismét mások, a kik sem cselekedni, sem elmélkedni magoktól, de sőt mások által sem tudnak, hanem éppen csak másokra támasztják magokat, és ha azok tőlök elesnének: szintén úgy járnának, mint az oktalan papok, a kik könyveket elvesztvén, semmit sem tudnak; és ilyen közönséges ítélet szerént Wesseléni, amelynek ha Puchám

tudományt nem ad és instructiót, nem röppülhet”. Nádasdyról: „Vannak ismét olyanok, a kik tudnának szolgálni, ha az privatum commodum be nem kötné nekik az szemeket, és az ilyenek az ország minden dolgait magok hasznára forgatnák; és ilyen Nádasdy”. Lippayról: „Nem kell azért erről sokat írnom és explicálnom nagyságodnak, mert minden kicsiny rend isméri, valaki kígyót fullánkjáról, az csigát nyáláról megismérheti. És így, nagyságos uram, bölcsen elmélkedhetik nagyságod, hogy, ha az forrás zavaros: lehetetlen, hogy a patakja tiszta legyen; érsek bizony mindezek forrása, és bizony mindnyájan túle infectusok.” Pucheimről: „De talán az Isten nem akar még bennünket elveszteni, és nem bocsát ilyen scandalumot Izráélben!” (Vagyis talán nem választják Pucheimet nádorrá, nem lesz ekkora botrány). A 445-ös számmal jelölt hatalmasságról: „és ez 445; hitemre, más gonosz nincsen benne, hanem az, a kit arra a csomó kígyóra, avagy ligára kiontani kíván, úgy mint hazánk veszedelmére.” Ezeken kívül egy mondatban említi Pucheim és Lippay kapcsolatát (érezhetően neheztelő élel), valamint együttesen a két Csákyra, Wesselényire és Nádasdyra mondja: „De nagyságos uram, ezek mind bálványozók, és az aranyborjút imádják, és ezeknek Istenek, nem hazájok java, nem szabadsága: hanem mindezek felett érsek.”²³⁵

Az irat egy másik részén ismét említi a „rossz magyarokat”, de ez alkalommal nem a fenti főurakra, hanem a nyíltan Habsburg-párti, Rákóczi-ellenes arisztokratákra gondol. Azután rátér a nádori poszt esélyes várományosaira: „De nem ez szerint akarnak menni elő sem Csáky László, az amely leányát németnek és csaknem lelkét ördögnek adja; sem Wesseléni, az ki az érseket Istenének tartja, és érte a magyar szabadságot lábával tiporná, ha lehetne; mit mondjak erről a Puchámról, a ki hazánkban arra a végre a németet behozta, a ki mindent az világon összekever, csak megnyerhetné. Könyveket írhatna az én uram ezeknek álnok praktikáiról, a kit kezével tapasztalt.”²³⁶ Dióhéjban: a Csákyak nem mutattak fel semmilyen jelentős cselekedetet, László lányát németnek, lelkét ördögnek adta el; Wesselényit Pucheim és Lippay irányítja; Nádasdy a maga hasznára ügyel csak; együttesen mind bálvány- és pénzimádók. Lippay a rosszvízű forrás, minden baj okozója, Pucheim behozta a németet az országba és állandóan kavarja a közéleti boszorkánykonyha üstjét. Egyedül a 445-ös rejtjelkóddal titkosított személynek nincsen hibája, de őt nyilvánvalóan nem támogatja a hatalom.

²³⁵ THALY, 1868, 638–639. A rejtjelezett neveket aláhúzás jelöli.

²³⁶ THALY, 1868, 642.

Indulatos, szenvedélyes állásfoglalások, de talán nem túlzó szidalmazása a szereplőknek. Ha Zrínyi azon leveleit tekintjük, amelyeket ezen főurakhoz írt, akkor egy természetes udvariasságot, tiszteletet láthatunk a szövegekben. Ha azonban olyan leveleket keresünk, amelyeket másokhoz írt, de említi bennük a fenti nemeseket, akkor már korántsem olyan udvarias a fogalmazás módja: „... és hogy Nagyságos úfelségének exponálná Csáky László practicáit és machinációit...”²³⁷ Tehát Csáky praktikál, machinál, írja 1654. áprilisában II. Rákóczi Györgynek, majd ugyanebben a levélben az érsekre is kitér: „Ne higgyen Nagyságod ennek az érseknek, akár mint ajánlja is magát, és higgye bizonyosan, hogy a kételesség viszi rá, hogy hízelegjék s látván, hogy az violentia nem succedált, másformán akar előremenni.” Ugyancsak Rákóczinak írt levélben: „Puchaim valóban mesterkedik ez körül, Zreni Miklos[t] hogy rávehesse, hogy consestíáljon az érsek uralkodásának, de bizony heában mesterkedik azon, mert nyilván tudja, hogy mind az jó és szűves magyarok ellen volna, mind pedig erdéli fejedelem szolgálatja ellen. Ennek pedig érsek oly tanácsot adott, Puchaim hogy minden embernek és főképpen erdéli fejedelemnek jó szót adjon és avval elaludtassa.” Szintén Rákóczinak írta egy esztendővel később: „Érsek, Puchaim főznek valamit, meglássuk, quid partiurunt, én hozzám mindkettő nagy exhibitiókkal vannak, én is szintén úgy hozzájuk. Nem hiszem, hogy űk hinnének nekem, de bizony én sem ű nekik.”²³⁸

Ugyanakkor magához Lippay György érsekhez udvarias és kedves leveleket írt a horvát bán: „Isten sok jókkal áldja meg Nagyságodat. Én a Nagyságod parancsollatjáról el nem feledkezem, noha bizony igen későn, akaratom kívül, küldém meg Nagyságodnak az csigákat. Isten látja, Nagyságos Uram, eleget voltam rajta, hogy hamar meghozhassam Magyságodnak az csigákat.”²³⁹ Más levelében virághagymát küld az egyházi méltóságnak, hasonló hangnemben ír. Wesselényihez is tisztelettel, udvariasan ír, ennek nádorrá választása után leveleznek: „Nagyságodnak mint Uramnak Apámnak ajánlom fiúi engedelmes és alázatos szolgálatomat. Az Nagyságod méltóságos atyai szeretetiből származott...” stb.

Ha Zrínyi Lippayról alkotott véleményét a II. Rákóczi György fejedelemnek írt leveleiből szűrjük le, akkor azt látjuk, hogy a horvát bán nem értett egyet az érsek politikájával,

²³⁷ ZMÖM, II, 1958, 208.

²³⁸ ZMÖM, II, 1958, 209. Zrínyi Miklós és Lippay György politikai álláspontjának különbségéről lásd: BORIÁN, 2004, 281–291.

²³⁹ ZMVL, 1997, 33.

egyértelműen más közéleti csoporthoz tartozónak látta, és ellenlábasként írt róla. Ez megegyezik az *Emlékirat* hangvételével.

Wesselényi Ferencről Várkonyi Gábor kiemeli 1995-ös tanulmányában, hogy II. Rákóczi György fejedelem szimpatizált vele, és Zrínyi számára is ő jelentette az optimális jelöltet a nádori méltóságra. Várkonyi szerint valószínűtlen, hogy olyan keményen bírálja Zrínyi Wesselényit, mint azt a *Nádori emlékirat*ban teszi, ha egyszer a horvát bán amúgy udvariasan ír a későbbi nádornak. Ez az érv azonban a fentebb bemutatott okok miatt nem egyértelmű. Ráadásul Klobusiczky András az 1655-ös pozsonyi országgyűlésen éppen a nádorválasztással kapcsolatban éppen olyan érveket fogalmaz meg az erdélyi fejedelemnek írott levelében, amelyeket az *Emlékirat* is használ. Az 1655. április 7-ei rejtjeles levélben így fogalmaz: „Zrini uram most Nagodnak nem írt, úgy látom tart attúl, valahogy ne intercipiálják levelit, rettenetes nagy ellensége Pucham, Ausperger (sic!) és az érsek, de ezeken kívül az egész udvar jóakarója, becsülik igen s bizony félnek is túle.” „Nagyságod [ti. II. Rákóczi György] bosszújára tették az palatinust, ha generalis is ő lészen, mit várhatunk egyebet az romlásnál.” Azután mintha az *Emlékirat*ból idézne: „Az úr palatinus is írt Nagyságodnak, érsek szolgája s Puchamí, valamint azok praescribálnak neki, azt köll mivelni.” Tehát éppen azt a két személyt említi Wesselényi „instructio” adó „gazdáiként”, akiket a publicisztika is. És még egyszer röviden: „Palatinus rabja az érseknek nec sit, nec potest.” Ugyanekkor a Hadi Kancellárián forma szerint csakugyan Pucheim alárendeltje volt a későbbi nádor, a kettejük között feltételezhető kapcsolat nem légből kapott, az *Emlékirat* érve nem is jár olyan messze az igazságtól, mikor azt írja, hogy Wesselényit Pucheim irányítja, és így nem önálló.²⁴⁰

Az erdélyi fejedelemnek írt levelekben fősorakoztatott főurak jellemzése jelenik meg a *Nádori emlékirat*ban is. A hangvétel azonos a levelekben és a publicisztikában. A hazát vezérlő főurakról alkotott vélemény az *Emlékirat*ban és a levelekben koherens, nincs eltérés. (Ne feledjük azért, hogy II. Rákóczi György fejedelem is egy politikai szereplő, így az ő irányába is számolhatunk a levélíró Zrínyi egyfajta alakoskodásával. Vagyis az *Emlékirat*ban vagy a levelekben megjelenő vélemények és bírálatok nem föltétlenül igazak, lehetséges, hogy ezzel is csak a fejedelem irányába akar gesztust kifejtteni. A lényeg az, hogy ezt az említett szövegekben

²⁴⁰ PETTKÓ, 1891, 172–175. Pettkó két Klobusiczky levelet közöl, az egyik 1655. április 7-ei, a másik június 4-ei dátummal tájékoztatja a fejedelmet. Ez a részlet mindenesetre valamelyest megkérdőjelezi annak a tényét is, hogy a fejedelem számára Wesselényi lett volna az optimális választás (talán inkább csak a kisebbik rossz). Az aláhúzások a rejtjelezett szavakat jelölik.

azonos módon teszi.) Ezek után nem állíthatjuk, hogy Zrínyi Miklós nem írhatott olyan szenvedélyes hangvétellel a nádori tisztségre való pályázásához Erdélyből támogatást váró írásában az arisztokrácia más tagjairól, hiszen pontosan ezzel a modalitással találkozunk több levélben is. De még azt sem állíthatjuk, hogy ez valóságos véleménye volt a felsorolt főurakról, csupán azt mondhatjuk ki: azt szeretne volna, ha II. Rákóczi György *úgy látja*, hogy ez a véleménye (hiszen másokhoz írt leveleiben esetenként másképp is fogalmaz e politikai szereplőkről).

A fenti részletek megmutatják tehát azt a természetes politikusi attitűdöt, ami a költő-hadvezért jellemezte. Természetes, mert nyilvánvaló és magától értetődő a hangvétel változása a különböző érdekeltségű és felfogású címzettek esetében, ahogy bármely magánember különféle módokon nyilatkozik akár ugyanazokról a szereplőkről is más és más helyzetekben. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy Zrínyi nagyon tudatos írói személyiségére vall, hogy ezt a magától értetődő magatartást több művében hosszasan magyarázza, és érvekkel, antik szerzők tekintélyével is alátámasztja. Zrínyi számára ugyanis fontos a politikai kommunikáció elmélete is, a gyakorlatot létrehozó módszer, annak minősége és okai, illetve etikai vetülete. A színlelés nem csupán öntudatlanul és természetesen használt eszköze volt, hanem egy nagyon tudatosan végiggondolt, kielemezett technikája, aminek működését számos példán be is mutatta.

Szövegeken belüli érveken kívül a történelmi tények is beszédesek a fenti főurak egymáshoz való viszonyait szemlélve. II. Rákóczi György nem kedvelte Wesselényi Ferencet, mivel az elhíresült murányi várfoglalás a két főnemesi család között komoly nézeteltérést szült. Erről Zrínyi is, Klobusiczky is tudott, és nyilván az egész nemesi ország. Zrínyi és Nádasdy között szintén volt érdekellentét, mivel fiatalon mindkét arisztokrata Esterházy Miklós Júlia nevű lányát szeretne volna feleségül venni. Végül a hölgy Nádasdy Ferencnek nyújtotta kezét, Zrínyi pedig versben örökítette meg érzéseit.²⁴¹

Összegezve, a külső és belső érvek, Zrínyi levelei, a korabeli közkeletű vélekedések és a főnemesek viszonyai is azt mutatják, hogy a *Nádori emlékirat*ban megjelenő bírálatok reálisak, nem egyedülállóak és ok nélküliek. Ha azokat a leveleket nézzük, amelyeket Zrínyi II. Rákóczi György fejedelemnek írt, és amelyekben említést tesz a fenti főurakról, akkor azt tapasztaljuk,

²⁴¹ A *vadász és Echo* című vers az egyik legkorábbi Zrínyi mű, amely erről az érzésről vall.

hogy a *Nádori emlékirat* és a fejedelemnek írt levelek nézőpontja teljesen azonos, a bírálatok stílusa és okai is megegyeznek.²⁴²

III.8. A Zrínyi-szótár tanúsága

Az Argumentum Kiadó gondozásában 2004. második felében jelent meg a *Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete* című kötet, amit a továbbiakban röviden csak *Zrínyi-szótár*nak nevezek. A *Nádori emlékirat* szerzőségének kérdésében jelentős eredményt hozott a szótár használata, ezért röviden lássuk a segédkönyvet. A *Petőfi-* és *Balassi-szótár* után ez a harmadik ún. teljes írói szótárunk. 4735 szócikket és nagyjából 130 ezer szóadatot tartalmaz. „E szótártípus elsődleges célja, hogy megkönnyítse, esetenként egyáltalán lehetővé tegye régi korok szellemi örökségének, jelentős írói teljesítményeinek mai befogadását, megismerését (olvasását, tanítását-tanulását, tanulmányozását, különböző szempontú és célú tudományos feldolgozását). E cél eléréséhez legfontosabb feladata a feldolgozott forrásanyag szavainak (szóértékű frazémáinak), pontosabban ezek jelentéseinek az értelmezése. Ez azt jelenti, hogy a címszóvá tett lexémák jelentésszerkezetét tárja fel... Beke József munkája maradéktalanul eleget tesz ezeknek az elveknek” – fogalmaz Horváth Katalin a szótárról írt lektori jelentésében.²⁴³

A *Nádori emlékirat* 3715 szót számlál. Olyan szavakat kerestem ezek között, amelyeket Zrínyi nem, vagy valószínűleg nem vetett, vethetett papírra. Tehát vagy nem korabeliek, vagy nem szerepelnek Zrínyi szókincsében. A *Zrínyi-szótár*ban nagyon sok olyan szó van, amit a horvát bán csak egyszer használt. Ez gyakori például az egy képzővel ellátott szóváltozatoknál, de sok egyedi, különleges szóalak is csak egyszer szerepelt valamelyik írásában. Nagyjából négyezer olyan szóalak szerepel úgy a szótárban, hogy mellette az 1-es szám áll, ami arra utal, hogy egyetlen előfordulást lehetett regisztrálni a teljes írói szövegtörzsben. Szakszavak, ritkán említett latin nevek, egyéb idegen szavak is vannak ezek között. Ez azért fontos, mert ezek

²⁴² A *Nádori emlékirat*ban megjelenő politikai bírálat kapcsán felmerülő tudományos vélekedések viszonya hasonló a Bethlen Miklós *Önéletírásában* előforduló kortárs-portrékkal szembeni fenntartásokhoz. Jankovics József úgy fogalmaz, hogy Bethlennek a kortársakról alkotott negatív véleményében talált legtöbb kivétel az utókor. „Úgy tűnik azonban, e kifogások megtételekor csupán feltételezéseiket közölték ténymegállapításként. Ismét csak azt kell mondanunk, hogy az egykorú misszilisek, jegyzőkönyvek, naplók és egyéb források tükrében a Bethlen kortárs-portréira vonatkozó fenntartások nem igazolódnak vissza!” JANKOVICS, 1999, 125.

alapján elmondható, hogy Zrínyi sok szót csak egészen ritkán használt, ezek jelenléte tehát önmagában még nem meglepő, nem feltétlenül lehet messzemenő következtetést levonni, ha olyan szóra bukkanunk, amit Zrínyi nem, vagy ritkán használt.

A szöveg összes olyan kulcsszavát összevettem a szótár adataival, ami eredményre vezethetett. Számos szóalakot nem kellett keresgélni, például a névelők, névmások, kötőszavak, vagy olyan szóalakok, mint *nagysága*, *felsége*, *udvar*, stb. szintén mindennaposak voltak. A teljes szövegben összesen 31 olyan szóalakot találtam, ami nem szerepel Zrínyi más műveiben, amelyek tehát gyanúsak lehetnek (összesen 32 szóelőfordulás, mert a *castíliai* ismétlődik, kétszer szerepel). Ez a teljes szövegnek kevesebb, mint 1 százaléka, de egyetlen nem korabeli szó is elég, hogy bebizonyosodjon, hamisítványról van szó. A szövegbeli előfordulásuk sorrendjében ezek a szavak a következők:

1. *czégéressé* (1 mn) A *Zrínyi-szótárban* szerepel a *czégér* (1 fn)
2. *hányattatott* (1 mn-i in) De szerepel a *hányattatik* (1 i)
3. *derülést* (1 fn) Előfordul a *derült* (4 mn)
4. *ráfegyverkeztette* (1 i) De a szótárban szerepel a *fegyverkezik* (6 i)
5. *calumniák* (1 fn), (lat.) itt vádaskodások.
6. *elhatalmazik* (1 i) Szerepel a *hatalom* (?) és ennek képzős, igekötős alakjai is.
7. *here* (1 fn) A *Zrínyi-szótárban* semmilyen alakban nem szerepel, de a *Besztercei Szójegyzékben* már 1395-ben előfordul.
8. *veszekedést* (1 fn) A *veszekedik* (1 i) van a szótárban.
9. *bálványozók* (1 mn) Jelen van a *bálvány* (2 fn) és *bálványozás* (1 fn) alak.
10. *aranyborjút* (1 fn) Összetételként nem szerepel, de természetesen az *arany* és a *borjú* szavakat ismeri és használja a költő.
11. *nyálárúl* (1 fn) Előfordul a *nyalakodó* (1 mn-i in). Először 1337-es oklevélben szerepelt ez a szó.
12. *infectusok* (1 mn) (lat) itt fertőzöttek.
13. *scandalumot* (1 fn) (lat) itt *botrányt* jelentésben.
14. *háborgatása* (1 fn) A szótárban a *háborgató* (1 mn-i in), *háborít* (1 i) és a *háborgattatik* (3 i) alakok szerepelnek.

²⁴³ HORVÁTH, 2004, 99–106.

15. *csalhatatlan* (1 mn) A *Zrínyi-szótárban* nem szerepel más alakja, a *Vitkovics Kódexben* szerepelt először, 1525-ben.
16. *elhálolná* (1 i) Más alakja nincs a szótárban, és a TESZ-ben sem szerepel. A szövegkörnyezet szerint *elleplezné* értelemben szerepel. Esetleg elképzelhető, hogy Thaly félreolvasta az eredeti szöveget.
17. *fávorral* (1 fn) (lat) itt kedvezéssel.
18. *penicilussal* (1 fn) (lat) itt ecsettel, íróeszközzel jelentésben.
19. *kisajtolja* (1 i) A *Zrínyi-szótárban* nem szerepel más alakban, a *Tihanyi Kódex* már ismeri, 1532-es adat.
20. *lument* (1 fn) (lat) fényt jelent, a *lument vegyen am. megértse*.
21. *comédián* (1 fn) (lat) vígjátékon, komédián; a *felbolydul, mint comedián való scéna am. zűrzavaros jelenet*.
22. *castíliai* (2 mn) A szótárban más alakja nem szerepel, a TESZ-ben sem találjuk, de a történelmi elnevezés természetesen ismert a régiségben is (kasztíliai jelentésben).
23. *clima* (1 fn) (lat) itt éghajlat, átvitt értelemben.
24. *anglusok* (1 fn) Az 1405-ös *Schlageli Szójegyzékben* már olvasható; *angolok*.
25. *danus* (1 fn) A *Székely Krónika* (1559) említi először; *dán*.
26. *Candiát* (1 fn) (lat) Sem a *Zrínyi-szótár*, sem a TESZ nem említi. Kréta latin elnevezését használta a költő és a kor.
27. *vittembergi* (1 mn) Bár nem szerepel a szótárban, a város neve ismert a régiségben.
28. *conciliálna* (1 i) (lat) itt kibékítené jelentésben.
29. *auspergi* (1 fn) Tulajdonnév, nem szerepel a *Zrínyi-szótárban* más alakja, ahogy a TESZ sem őrizte meg.
30. *tündökléssel* (1 fn) Előfordul a *tündöklök* (6 i) és a *tündöklőség* (2 fn) Zrínyinél.
31. *elszaporodik* (1 i) A szótárban *szaporít* (2 i) alak van jelen.

A szövegben latinul: *calumniák*, *clima*, *comédián*, *conciliálna*, *fávorral*, *infectusok*, *lument*, *penicilussal*, *scandalumot*, ezek mellett latin végződéssel az *anglusok*, *danus* szavak jelennek meg. Ezeket természetesen mind ismerte a korabeli nyelvhasználat, tehát Zrínyi is. Ezen kívül a *Zrínyi-szótárban* is számtalan egyszer előforduló latin szó van, tehát ezek jelenléte a *Nádori emlékiratban* sem meglepő. Szintén nem gyanúsak az *auspergi*, *Candia*, *castíliai*, *vittembergi*

szavak, hiszen ezek földrajzi helyek, illetve földrajzi helyből képzett tulajdonnevek. Ismertek voltak a városok és területek a korban, elnevezésüket is a szerint használta a szöveg szerzője, amint az megszokott volt.

A következő csoportba a képzett szavak tartoznak, ezek legtöbbször szófajváltás történik: a *czégér* szó főnév, az *Emlékirat*ban a *czégéressé* alak szerepel, ami melléknév. A *hányattatik* jelen van a szótárban, ige, a *hányattatott* a publicisztikában van jelen, melléknévi igenévként. Összesen tizenegy szóról beszélünk, ezek a *bálványozók*, *czégéressé*, *derülést*, *elhatalmazik*, *elszaporodik*, *háborgatása*, *hányattatott*, *ráfegyverkeztette*, *tiündökléssel*, *veszekedést*, de ide sorolható az *aranyborjút* is, ami szóösszetétel. Mivel ezek csak képzett vagy összetett alakok, lényegében Zrínyi szókincsének részei, nem lógnak ki a szöveg egészéből.

Csupán néhány olyan szó van, amely nem képzett, és nem szerepel Zrínyi más műveiben: a *csalhatatlan*, *elhálol*, *here*, *kisajtolja*, *nyálárúl*. De ezek egyike sem ismeretlen a korban, nem nyelvújítás korabeli szóalkotások, mindegyike szerepel jóval korábban is nyelvünkben. Ne feledjük azonban a *Zrínyi-szótár* idevonatkozó adatát: 4000 olyan szó van benne, ami csak egyetlen egyszer fordul elő a költő szókincsében! Tehát ha öt ilyen szót találunk egy nem éppen rövid politikai publicisztikában, az inkább kevés, mint sok.

III.9. Zrínyi titkosírása

Láng Benedek tanulmánya *Zrínyi Miklós titkosíráskulcsa* címmel 2013-ban jelent meg az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, ebben megtaláljuk a horvát bán által titkosított levelezés legfontosabb jellemzőit.²⁴⁴ Röviden elmondható, hogy Zrínyi hat rejtjelezett írását II. Rákóczi György fejedelemnek címezte, egyazon rejtjelkulcsot használt, a „levelekben követett titkosítási stratégia takarékos és átgondolt.”²⁴⁵ Mégis eltér a többitől a *Nádori emlékirat*ban használt titkosírás módja. A tanulmányíró rámutat, hogy az *Emlékirat*ban szerepelnek olyan kódszámok, amelyek a többi levélben nem, R. Várkonyi Ágnes tanulmányára hivatkozik ezek felsorolásában. A történész úgy fogalmaz, hogy „általában a Nádori emlékirat és a többi levél rejtjelei több

²⁴⁴ LÁNG, 2013, 195–200.

²⁴⁵ LÁNG, 2013, 196.

lényeges tételben megegyeznek. Vannak eltérések is.”²⁴⁶ Eltérés, hogy a fejedelem és Zrínyi nevét nem rejtlelezi az *Emlékirat*, valamint a levelekben nem fordul elő Csáky István, Wesselényi Ferenc és Johann Weikhard von Auersperg herceg²⁴⁷ neve, így ezek újdonságként szerepelnek. Különbség van Nádasdy nevének rejtjelében: az egyik levélben 1358, az *Emlékiratban* 1653; a császár jelzésére használja az 000 jelzést, valamint Puchheim nevére a levelekben előforduló 217 és 440-es számok mellett a 00000-t is. Ezekon kívül létezik még egy kódszám az *Emlékiratban*, a 445-ös, amelyhez nem tudunk személyt társítani.

Eltér még a *Nádori emlékirat* titokhasználatában is a többi levéltől: Láng úgy fogalmaz, hogy nem a legfontosabb titkok, így Zrínyi és II. Rákóczi György neve van titkosítva, hanem házassági szándékok és események. Miközben a levél lelepleződése jelentősen kompromittálta volna Zrínyit, a titkosított házassági „pletykák” nem nyomhattak olyan súlyosan a latba.

A tanulmány szempontunkból legfontosabb állítása azonban ez: „Az előkerült clavis jelentősége igen nagy lehetne. Segíthetne ugyanis eldönteni a vitát: vajon a nádori emlékirat eredeti forrásra megy vissza, vagy pedig teljes mértékben Thaly fércelésének eredménye. Amennyiben a clavis nem tartalmazza a kizárólag a nádori emlékiratból ismert nomenklatorokat, az utóbbira kellene gondolnunk, ha pedig tartalmazza, azt kell feltételeznünk, hogy – részleteiben vagy egészében – eredeti forrásokra vezethető vissza.”²⁴⁸ Sajnos azonban hiába tartalmazza a kutató által azonosított papír az eddigieknél részletesebben a rejtjelábécé kódszámait, az ún. nomenklatorokat nem másolták rá, és azokat nem sikerült megtalálni.²⁴⁹ A dolgozat végkövetkeztetése: „Amíg tehát a további kutatás nem azonosítja a nomenklatorok listáját a fennmaradt forrásanyagban, továbbra is rejtély a 375-ös és a 445-ös szám jelentése, akárcsak a nádori emlékirat keletkezésének körülményei.”²⁵⁰

²⁴⁶ R. VÁRKONYI, 2000, 290.

²⁴⁷ Johann Weikhard von Auersperg (1615–1677). A krajnai Auersperg család tagja, apja Theodor (Dietrich) von Auersperg, édesanyja Sidonia Gall von Gallenstein. 1653-ban kezdett emelkedni pályája, ekkor birodalmi hercegi rangra emelte III. Ferdinánd, 1654-ben elnyerte a sziléziai Münsterberg hercegség birtokát. I. Lipót uralkodásának első évtizede alatt jelentős befolyásra tett szert. 1668-ban egy hármas szövetség létrehozásán fáradozott a francia, spanyol és az osztrák udvarok között. Gyanússá vált tevékenysége, a franciákkal való – nem bizonyított – paktálása folytán, ezért száműzték az Udvarból. Halálos ítéletét nem hajtották végre, 1677-ig élt birtokain. METNITZ, 1953, 437.

²⁴⁸ LÁNG, 2013, 199.

²⁴⁹ A nomenklator jelentését így fogalmazza meg a tanulmányíró: „A teljes szavaknak megfeleltetett szimbólumokkal, nomenklatorokkal egészítik ki ismert politikai személyek, földrajzi egységek és gyakoribb szavak megnevezésére.”

²⁵⁰ LÁNG, 2013, 199.

A gond nem csupán az, hogy továbbra is hiányoznak a nomenklátorok, az egyes személyek neveit rejtjelező számok listái, hanem az, hogy ezek birtokában sem tudnák sokkal többet mondani a *Nádori emlékirat* szerzőségének kérdéséről, mint amit eddig megállapított a kutatás. Ugyanis egy, a listán nem szereplő rejtjel megléte az iratban csupán annyit jelent, hogy Thaly Kálmán módosított a szövegen, azt azonban nem bizonyítja, hogy az egészet ő írta, vagy komponálta meg. Egy dolog bizonyos: a rejtjelek hasonlóan nyilatkoznak, mint az összes többi szövegalkotó elem. Vagyis nem tudják bizonyítani Thaly hamisítását, és nem zárják ki az irat korabeli voltát.

III.10. Vitnyédy István és a *Nádori emlékirat*

Az eddigiek alapján, az *Emlékirat* szövegének elemzése során arra a messzire nem mutató megállapításra jutottam, hogy Thaly Kálmán hamisítását nem lehet bizonyítani egyetlen érveléssel sem, míg a szöveg korabeliségét sem lehetséges cáfolni. Ha a tényeket vizsgáljuk, amit az irat önmaga elmond, akkor azonban kijelenthető, hogy a *Nádori emlékirat*ot Zrínyi Miklós ebben a formában nem vethette papírra. Nem csupán azért, mert szerepel például az iratban az *aranyborjú* kifejezés, amit a katolikus horvát bán bizonyosan nem írt volna le a többi nádorjelölttel kapcsolatban, hanem azért is, mert a szöveg sem arról beszél, hogy Zrínyi maga írta volna.

„Az én kegyelmes uram Zrínyi Miklós, nagyságod alázatos szolgája” – kezdi a szöveg létrehozója. Ne menjünk el szó nélkül az egyszerű tény mellett, hogy a levél úgy határozza meg magát, mint amit *valaki*, aki Zrínyi szolgája, ír a fejedelemnek. Az irat saját *küldője* és *előadója* között éles különbséget tesz, ami a bevezetőben éppen ennek bizonyítási szándéka miatt kissé bizonytalanná válik. „Az én kegyelmes uram Zrínyi Miklós, nagyságod alázatos szolgája küldött engem nagyságodhoz, hogy nagyságod fejedelmi kezét ő nagysága képiében megcsókoljam, és az ő nagysága kötelességét, az melyet míg él, nagyságodhoz meg akar tartani, én bővebben bizonyítsam.” ... „Második oka pedig, kegyelmes uram, az ő nagysága engem ideküldésének az, hogy mivelhogy nagyságod annyira megalázta magát, maga fejedelmi méltósága sem tartóztatta meg nagyságodat, hogy az én uramat atyjafiának és öcscsének ne fogadná nagyságod: tartozásának tartotta uram ő nagysága, hogy ő nagysága is nagyságodhoz azzal a sinceritással

legyen, és mind publicumát, mind privátumát igaz lelkiismerettel és tökéletes magyar szabadsággal közölje.” ... „Azért kegyelmes uram akarta én általam nagyságoddal minden szivén való titkait és magyar dolgokrul való gondolatit közleni.” Itt tehát a követnek, a szöveg előadójának szavait olvashatjuk, és bár természetesen maga Zrínyi Miklós is megfogalmazhatta volna e bevezetőt szolgálja helyett, hogy annak csak a kész iratot kelljen felolvasnia, gyanítom, ebben az esetben nem ez történt. Vitnyédy István, akinek alakja újra és újra előkerül ebben a történetben, tökéletesen alkalmas a szolga szerepére, de ami igazán fontos, hogy kimutatható a szöveg szerinti egyezés Vitnyédy szóhasználata és a *Nádori emlékirat* között.

Vitnyédy leveleiben gyakran fogalmaz „virágnyelven”, saját köre számára jól érthető gúnyneveket használ. Így egy 1657-es levelében kerül elő az *aranyborjú*, mint álnév, gúnynev: „megmondotta Mednyánszky uram az arany borjúnak.”²⁵¹ Néhány oldallal odébb újra az *aranyborjút* emlegeti: „Meghalván ő fölsége az Leopoldus herceg, az tárház kulcsait elvetette az arany borjútúl” – „Az arany borjú az egyházi elektorokhoz megyen.” „Eltávozván az arany borjú az udvartúl, talán kegyelmesebb urakat ad isten Ngtoknak, eltávozván nem jó akarói...”²⁵² A leveleket kiadó Fabó András szerint Auersperg herceg értendő az *aranyborjú* megnevezés alatt. Ezzel a névvel azért illetheti a főrendet, mert leveleinek címzettje ismeri ezt az elnevezést: nem kell találgatnia, ugyanis saját belső körükben használt, amolyan „kódnévről” van szó. (Azt is megtudjuk ezekből a sorokból, hogy Vitnyédy nem tartja éppen Zrínyi barátjának, jóakarójának a herceget.) A *Nádori emlékirat*ban így szerepel az *aranyborjú* kifejezés: „De nagyságos uram, ezek (ti. Csáky László, Csáky István, Wesselényi Ferenc, Puchheim, Nádasdy Ferenc – A szerző) mind bálványozók és az aranyborjút imádják, és ezeknek Istenek, nem hazájok java, nem szabadsága: hanem mindezek felett 219” (Lippay György érsek). Az úgynevezett „rossz magyarok” tehát bálványozók, az aranyborjút imádják és Lippay Györgytől vezéreltek mind.

Elképzelhető, hogy amennyiben az iratot Vitnyédy István szerkesztette (ami nagyon valószínűnek tűnik), itt a két fél számára jól érthető, rejtjeles (és némiképp humoros) kijelentés hangzik el. Az *aranyborjú* nem egyszerűen a bálványimádás bibliai kelléke, hanem egyben Auersperg hercegre is utal, akiről a *Nádori emlékirat* egyik leghosszabb, egybefüggő tematikai része is szól. Ebben a kontextusban tehát a nádorságra aspiráló magyar főnemeseket Auersperg herceg aranya és Lippay György szellemi befolyása vezérli politikai pályájukon.

²⁵¹ FABÓ, 1871, 47.

²⁵² FABÓ, 1871, 55.

Vitnyédy „jelenléte” a szövegben a fentiek mellett is számos dolgot megmagyaráz. Például ezért dicsérheti nyugodt lelkiismerettel a követ a horvát bán jelenlegi állapotát, hangsúlyozva, hogy „félnek az ellenségi tőle, szeretik barátjai, alatta való mind muraközi mind horvátországi vitézlő rend csaknem imádják”. Így már nem öndicséretéről van szó, hanem a beosztott „helyzetjelentéséről”. Vitnyédy számos levélben dühöng a német katonaság Magyarországra hozatala ellen, valószínűsíthetően az ő panasza ez is: (Pálffy Pál nádor sok cselekedetében szerencsétlenül járt) „Innen származott osztán, hogy ellenségi hatalmat vévén, nem hagyták oly szerencsésen véghez vinni dolgait, mint dicsíretessen vége és igyekezete volt feltéve. Innen következett országunkban idegen nemzetnek béhozása, nagy praejudiciumára szabadságunknak, és semmi hasznára”. Vitnyédy aktív részvétele a politikai levél megírásában magyarázattal szolgálhat a rejtjelrendszer titokhasználatának eltérésére is Zrínyi más leveleitől, valamint a házassági pletykák súlyának megnövekedésére és nehezen értelmezhető rejtjelezésük kérdésére is. De magyarázza azt is, hogy Vittorio Siri történetírói munkája (akinek neve a legerősebb bizonyíték a *Nádori emlékirat* korabeli keletkezésére) miért tűnik úgy fel, mintha jelentős alkotás lenne Zrínyi Miklósról, holott csupán hat sorban említi a horvát bánt. Vitnyédy valószínűleg Zrínyitől hallott az említett történetíróról, majd különösebb kutatás nélkül, urának hírnevét öregbítendő helyezte el az emlékirat szövegében annak könyvcímét.

Thaly Kálmán szerzőségét a továbbiakban kizárva, el lehet mondani, hogy a fenti részletek, anomáliák nem a 19. századi tudós számára voltak fontosak. Miért fecsegett volna hosszasan Thaly házasságokról, miért dolgozta volna bele a szövegbe Vittorio Sirit,²⁵³ miért emlegetne aranyborjút, miközben tisztában van vele, hogy Zrínyi katolikus? Mindezek a részletek nem Thalynak, hanem Vitnyédynek voltak fontosak. Nem véletlen, hogy a szöveg megtalálójá, Thaly Kálmán Vitnyédyt említi: Zrínyi Miklós szövegalkotása mellett nyilvánvaló Vitnyédy István jelenléte is. Nehéz elképzelni azt is, hogy Thaly a maga igazának bizonyítására olyan szöveget hamisít, ami nem az említett szerző (Zrínyi Miklós) alkotása, hanem Zrínyi és Vitnyédy közös munkája, és felkutatja azt a teljes konstellációt, amit e két író lelkiállapota, stíluskészsége, politika- és történelemszemlélete hozott létre.²⁵⁴ Lényegében kétszeres munkát kellett volna vállalnia, miközben így létrehozott szövege kevésbé lehet jellemző egyetlen alkotóra.

²⁵³ Bár annak valószínűsége csekély, hogy Thalynek tudomása lett volna a Zrínyi könyvtárban fellelhető Vittorio Siri kötetről, mivel a könyvtárat, csak a *Nádori emlékirat* 1868-as újrafelfedezése után lelték meg.

²⁵⁴ A 17. század gondolkodásmódját utánozni sem egyszerű feladat, számos aspektust kell feltárnia a hamisítónak, hogy autentikus szöveget hozzon létre. A szöveg stílárís sajátosságain (latinság, helyesírás, szóhasználat stb.) kívül

Zrínyi Miklós személyét nem választhatjuk el a *Nádori emlékirattól*. Amennyiben a szövegbe esetleg mégis belenyúlt Thaly Kálmán, akkor sem lehetséges, hogy jelentős mértékben, vagy a horvát bán írásait, egyéb szövegeit felhasználva. Ráadásul olyan szövegeket, amelyeket most nem ismerünk, lappanganak, vagy elvesztek. Vitnyédy szemléletének jelenléte pedig nem jelenti azt, hogy a soproni ügyvéd átvette Zrínyi stílusát, és – esetleg a tudta nélkül – megalkotta az *Emlékiratot*. Lényegében az egyetlen elképzelhető, a felvonultatott tényeket összegző álláspont az, hogy a *Nádori emlékirat* hangvétele, témái, valamint stílusa Zrínyi írói tudását dicsérik, amelyekre támaszkodva hozta létre Vitnyédy István a most ismert szöveget. A végső formát pedig valószínűleg Thaly Kálmán adta meg, saját elképzeléseit az iratba oltva. Meggyőződésem, hogy nem sokat írt hozzá az *Emlékirathoz*, de például a „Nagyságod előtt, mint legjobb magyar előtt az ki él ég alatt” hangzású sor feltételezhetően az övé.

III.11. Összegzés

Összegzésként elmondható, a *Nádori emlékirat* szóhasználata nem mutat eltérést Zrínyi Miklós szókincsétől. Ami a legfontosabb, hogy az *Emlékirat* nem tartalmaz nyelvújításban született szavakat, ami valószínűtlenné teszi, hogy akár egy nagyon gyakorlott hamisító is létrehozzon egy ilyen bonyolult, hosszú és összetett szöveget. Latinsága megegyezik Zrínyi latin szóhasználatával, helyesírása is a költő-hadvezéré. Leveleivel és más szövegeivel mutat összefüggéseket. A főnemességhez való viszonya egybevág Zrínyiével (de még inkább Vitnyédyével), az irat vélekedése a „rossz magyarokról” inkább bizonyító tényező Zrínyi szerzősége mellett, mint annak cáfolata. Kisebb problémák mutatkoznak az irat jelenidejében történő politikai eseményekről való megszólalásokban, és a rejtjelezésében is akad feloldatlan jegy. Elmondható, hogy Zrínyin kívül Vitnyédy kéznyoma (legalább egy esetben) bizonyosan kimutatható. Hamisító jelenlétét azonban semmilyen tény vagy adat nem mutatta ki. Ezek mellett van egy tény, ami teljességgel megkérdőjelezi Thaly szerzőségét.

politikaelmélet, időszemlélet, történelemről való gondolkodás stb. is meghatározza a korabeli írásműveket. A 19. században ezek pontos, tudományos igényű ismerete legalábbis hiányos volt, sőt, akár teljes egészében hiányzatott is. Történelemszemlélethez lásd pl. Ács, 2001, a hatalmi játszmákhoz a diplomácia területén: F. MOLNÁR, 2006.

Az olasz történetíró, Vittorio Siri, szolgáltatta azt a végső érvet, amely igazán valószínűtlenné teszi, hogy Thaly Kálmánhoz kössük a *Nádori emlékirat* születését. A publicisztikában Zrínyi azért említi Sirit, mert általa is gesztust igyekszik gyakorolni a fejedelem irányába, amennyiben figyelmébe ajánlja II. Rákóczi Györgynek, hogy a történetíróval meg lehetne íratni haditetteit. „Assecurálokom nagyságodat, hogy keresztyénségben senki olyan igazán, szépen, sine passione nem ír, és a ki a fejedelmeknek minden állapotjának úgy végére menne”,²⁵⁵ mint Siri. Tehát érdemes lenne a fejedelem szép győzedelmeit megírni a történetíróval, „hogy sem moly, sem rozsda, se irígység kárt ne tegyen benne.”²⁵⁶ Az *Emlékirat* hitelességének vizsgálata szempontjából legfontosabb a műre való hivatkozás az iratban. Ez áll a szövegben: *Mercurio Overo, historia de corrente tempi de Vittorio Seri, Consigliere de Statto et historiographo della Maesta Christianissima. Tomo 1-o, stampato in Casale, anno MDCXXXII. Tomo 2. anno XXXXVII. Tomo 3. Lion, MDCLII.* A leírásban egy betűnyi elírás van, amire Klaniczay Tibor hívta fel a figyelmet.²⁵⁷

A három idézett könyv megtalálható Zrínyi könyvtárában, itt megtalálhatjuk a helyes címleírást is. Vagyis Zrínyi ténylegesen ismerte, forgatta Siri munkáját, pontosabban a teljes műnek – amely tizenöt kötetes – a három első könyvét. De hogyan ismerhette ezt Thaly Kálmán, ha a Zrínyi-könyvtár 1868-ban még rejtve pihent?

Ezt a könyvgyűjteményt Szluha László fedezte föl a Daun grófok birtokán.²⁵⁸ Innen Sigmund Kende, bécsi antikvárius birtokába került, aki 1893-ban jelentette meg a Zrínyi-könyvtár igen részletes és alapos katalógusát.²⁵⁹ Tehát – Klaniczayt idézve – Zrínyi olvasmányait „attól kezdve, hogy 1893-ban S. Kende közzétette a csáktornyai könyvtár 1662-ben készült Catalogus-ának szövegét, valamint a birtokába került Zrínyi hagyatékból az általa Zrínyi Miklós és Ádám egykori tulajdonának tekintett könyveknek a jegyzékét” lehetett csak kutatni. Addig viszont a vöttei (ma Bítov, Csehország) Daun birtokon álló kastély egyik nedves szobájában várta a felfedezést Vittorio Siri három kötete, együtt Zrínyi többi olvasmányával és könyvével. Thaly ezt nem ismerhette, innen nem meríthette az adatot. Más Zrínyi műben viszont nem szerepelt Siri neve, ezt maga Klaniczay írja 1970-es tanulmányában.²⁶⁰ A *Nádori emlékirat* az

²⁵⁵ THALY, 646.

²⁵⁶ THALY, 646.

²⁵⁷ KLANICZAY, 1970, 684–689.

²⁵⁸ Ahogy ezt R. Várkonyi Ágnes is leírja, R. VÁRKONYI, 2001, 269–324.

²⁵⁹ Ennek részleteit lásd KOVÁCS, 1979b, 154.

²⁶⁰ KLANICZAY, 1970, 685.

egyetlen, ahol említést tesz róla (vagy ő, vagy más, a korban élő személy). Ráadásul – egyetlen betű eltéréssel – pontos címléírást is hoz, a Zrínyi-könyvtár katalógusában szereplővel azonosat. Vittorio Siri személyét a 19. századi személy nem köthette az *Emlékirathoz*, mivel Zrínyi könyvtárjegyzéke csak a század végén került elő – benne a Siri kötetek pontos címléírásával – nyilvánvalóan valószerűtlenné teszik az 1868-as keletkezést.

A szöveg szerkesztéssel való összeállítása mellett azonban ne menjünk el. A 19. századi egybeszerkesztésnek a tények ellentmondanak, de a 17. században történt szerkesztés lehetősége továbbra is fennáll. Annál is inkább, mert a szöveg darabos, nehézkes, koherenciája nem hasonlítható össze Zrínyi más írásainak egyöntetűségével. Vitnyédy működése kimutatható a szöveg létrejötténél, de mértékét egyelőre nehéz lemérni (ne feledjük, az *Emlékirat* Zrínyi Miklós nélkül nem születhetett volna meg, Vitnyédy szerepe másodlagos.) Más szerkesztőt, segítőt, másolót nem tudunk a szöveghez kötni, mivel titkos iratról van szó, ezért valószínűleg nem is létezett ilyen személy (értelemszerűen minél kevesebb személy tud a benne foglaltakról, annál kisebb az esélye a – mai szóhasználattal élve – kiszivárogtatásnak.) De könnyen elképzelhető az a helyzet, hogy időhiány, illetve Vitnyédy nyilvánvaló szakértelme miatt (ő naprakészen tartotta a kapcsolatot Erdéllyel) a secretarius feladata lett a szükséges részletekkel kiegészíteni a Zrínyi által vázlatosan megteremtett szövegkorpuszt.

Nem hagyhatjuk szó nélkül azt a tényt sem, hogy az irat eredetije jelenleg nincs meg. Lehetséges, hogy Thaly jelentős életművében lappang, vagy a vörösvári Rákóczi–Aspremont könyvtár jogutódjának fondjai között található. Vitnyédy könyvtára (és levéltárának egy része), de Zrínyi levéltára is tartalmazhatja az irat eredetijét, de a fenti két gyűjtemény jelenleg ismeretlen helyen lappang (talán nem is kerülnek elő). Elpusztulhatott, elveszhetett a múlt század során is valamelyik világégésben. De úgy is történhetett, hogy az eredetit Thaly Kálmán eltüntette, hogy az általunk ma ismert változat szövegét kanonizálja (miután esetlegesen neki nem tetsző részeket kihúzott, vagy saját kiegészítéseit hozzáírta a szöveghez).

Mindent összevetve a *Nádori emlékirat* kapcsán kijelenthető, hogy a 17. században keletkezett irat, és jelen tudásunk szerint semmilyen adat nem szolgál a hamisítás tényének alátámasztására. A *Nádori emlékirat* Zrínyi Miklós írása, és Vitnyédy István kezenyomát is őrzi.

IV. Az Oktatás jó elmélkedésre

Ez az írás *Ráday- emlékirat* néven is ismert, mivel 1705-ös datálású példányát a XIX. században Ráday Gedeon találta meg, és Thaly Kálmán véleménye nyomán a Rákóczi-féle szabadságharc termékének vélte.²⁶¹ Valójában korábbi írás amit Ráday lemásolt, valószínűleg ki akarta nyomtatni. Nagy Levente bizonyítja, hogy a mű 1664 ősze, a vasvári béke után, és az 1669-es sárospataki gyűlés előtt keletkezett.²⁶² Több szövegvariánsa létezik, három kéziratát ismerjük. Ezenkívül létezik egy német fordítása, és tudunk egy mára elveszett példányról is.²⁶³ A hosszadalmas címsorban Wesselényit, Lippayt, Nádasdyt és Zrínyi Pétert sorolja a szöveg. Ebből a négy személyből három megjelenik a *Nádori emlékirat*ban is, de negatív előjellel. A teljes cím: *Oktatás. Jo Elmélkedésre Magyar Országának romlott állapotja segedelméről.* A szöveg felépítése az *Áfiumot* idézi. A magyar állapotot mutatja be, majd megoldást keres, felsorolja az összes alternatívát. A kérdést végül nyitva hagyja, azonban a lehetőségeket vázolja segíti a döntés körvonalazódását. A szöveg logikai, érveléstechnikai felépítése fontos. Írója ugyanis rendszerező, alapos, részletes leírást készített, amely nemcsak a kor emberének gondolkodásmódját, de egy általános emberi gondolkodásmódot szimbolizál. A rendezettség, a tézis, antitézis, szintézis hármasság taglalása olyan egységet alkot a műben, ami a maga nemében egyedülálló. Az egésznek tartalmából, részletességéből egy rendszerező, aprólékos gondolat dolgozó elme (vagy elmék, ha figyelembe vesszük egy protestáns „munkacsoport”, mint alkotó létét) világlik elő. A szövegben következetesen alkalmazza az érv-ellenérv kompozíciót. Igyekszik minél több indokot felsorolni, így néha ismétli önmagát, ugyanakkor nagyon alapos és teljességre törekvő. A felépítés alapossága mellett lényegre törő is. Azokra a kérdésekre koncentrálnak, amelyeket reálisan számba lehet venni. Ez a rendszerezett alaposság egy nagyon tiszta, átlátszó szerkezetet hoz létre. Nincsenek homályos részletek, elnagyolt töredékek a szövegben.

Stilisztikájáról elmondhatjuk, hogy nem barokkos, inkább egy jurátushoz, jogi szakemberhez méltóan tömör és világos. Kevés a hosszú körmondat, kevés a díszítmény, a

²⁶¹ Nemrégiben Bene Sándor és Szabó Sándor adta ki a szövegét, én is erre támaszkodtam; BENE, SZABÓ, 2000.

²⁶² BENE, SZABÓ, 2000, 442.

²⁶³ BENE, SZABÓ, 2000, 444.

cizelláltság. Jelentős szépirodalmi erényekkel nem büszkélkedhet, ami nem is feladata. Nyelvezete néhol kissé körülményes, ugyanakkor sehol nem válik érthetlenné. A szöveg nem szenvedélyes, sokkal inkább elmélkedő, rendszerező. A gondolkodás mindenre kiterjedő figyelmének igénye hatja át. Témáját tekintve a korábbi nemesi publicisztikához, de még a levelezéshez képest is haladó műnek mondhatjuk. A politikai események reális felmérésére, a további teendőkre koncentrálva készült. Végig erőteljes Habsburg ellenes él vonul végig rajta, ami ebben az időszakban nem egyedülálló jelenség, azonban nem is megszokott dolog. Ne felejtsük, a protestáns nemesek sokat szóltak a Habsburg uralkodó ellen, de ezt csak magánjellel, vagy saját rendi gyűléseiken, burkolt formában tették. E mű esetében „egy »tanácsadó«, »tanácskozó« irat (consultatio, »tanácslás«) szándékos, publicisztikai célú kiszivároztatásáról van szó.”²⁶⁴ Vagyis Bene és Szabó szerint a nyilvánosság elé szánták.

Véleményem szerint ez csak úgy képzelhető el, ha nem a szerző, hanem valaki más szivárogtatta ki ezt az írást, mivel több helyen írja a szöveg, hogy a titoktartás nagyon fontos, és csak akkor lehet bármit végezni az ország ügyében, ha a terveket nem árulja el senki. Vagyis a szerző a titoktartásra nagy hangsúlyt fektetett, valószínűtlen, hogy ezek után nyilvánossá teszi művét. Akárhogyan is legyen, az írás mindenképpen egy politikai publicisztika, mely bizonyos célok eléréséhez támpontokat ad, rejtett véleményt fogalmaz meg, közönséget feltételez és érvekkel támasztja alá gondolatmenetét.

IV.1. Írhatta-e az *Oktatást* Zrínyi Miklós?

A *Zrínyi-szótár* segítségével el lehet dönteni, hogy az *Oktatás* szövegét a horvát bán írta-e, vagy sem. Habár a kutatás jelenlegi állása szerint felvidéki protestáns nemes, vagy nemesek írták ezt az iratot,²⁶⁵ mégis van olyan vélemény, amely úgy gondolja, hogy Zrínyi a szerzője.²⁶⁶ Az *Oktatás* szövegét oly módon dolgoztam fel, hogy a mintegy 12600 szó közül kiemeltem a 200 legjellegzetesebb magyar kulcsszót (ez kétszáznál jóval több szóelőfordulást jelent), majd ezeket

²⁶⁴ BENE, SZABÓ, 2000, 443.

²⁶⁵ BENE, SZABÓ, 2000, 439–444.

²⁶⁶ Pauler Gyula csak rövid ideig, majd Kanyaró Ferenc támogatta ezt az elképzelést. Legutóbb R. Várkonyi Ágnes feltételezte Zrínyit, mint szerzőt. BENE, SZABÓ, 2000, 440–441.

összevettem a *Zrínyi-szótárral*. (Ezenkívül a kulcsszavakat a *Magyar nyelvújítás szótárával*,²⁶⁷ és a *TESZ*-szel is egybevettem. Ezek segítségével meg lehet állapítani, hogy a szöveg a 17. századból való-e, vagy esetleg későbbi. Ez utóbbi két összevetés azt az eredményt mutatta, hogy csak korabeli szavak vannak a szövegben. Bár az *érzéketlenül* határozószó az *MNySz* szerint csak 1774-es,²⁶⁸ itt a szótár a hibás, a szó pedig régiségbeli, amit a *TESZ* ki is mutat. Mindez várható is volt, mivel a szöveg születésének ideje eddig nem volt kétséges, hamisítványnak sem gondolták. De a teljesség kedvéért mégis érdemes volt megvizsgálni ebből a szempontból is az iratot.) Most pedig lássuk, mit mutat ki a Zrínyi magyar szókincsével való összevetés.

Először csak a magyar, illetve nem latin szavakat vizsgáltam. Az alább következő lista bal oldalán az *Oktatás*ban található szavak, jobb oldalán pedig a *Zrínyi-szótár* adatai találhatóak. A szavakat a szöveg írásmódja szerint írtam.²⁶⁹ Az első oszlopban nem minden szó után áll szám (ezek egyszer szerepelnek a szövegben), ahol igen, ott az *Oktatás*ban előforduló mennyiséget mutatja.²⁷⁰ A második oszlopban található szám a *Zrínyi-szótár*beli előfordulás mennyiségét mutatja, vagyis azt, hogy Zrínyi összesen hányszor használta az illető szót; a rövidítések a szó szófaját mutatják (tehát a 2 mn annyit tesz: Zrínyi kétszer használta, melléknévi szerepben). Mindez a magyar szabvány szerinti ábécésorrendben. (A szavak előfordulási helyét az *Oktatás* szövegében nem tüntettem föl, mivel ez csak a jegyzetapparátust terhelte volna, számottevő haszon nélkül.) Ha Zrínyi egyáltalán nem használt egy bizonyos szót, akkor az után a *nem szerepel* kijelentés olvasható. Amennyiben más alakban (leggyakrabban valamilyen más képzett alakban), de ugyanazzal a szótóval szerepel az adat, akkor ezt az alakot kiírtam: átkozódhat – átkozódás 1 fn. Ha az adat nem szerepel, de egy nagyon hasonló szinonimája igen, akkor azt megemlítem: élleget – nem szerepel; éleszt 1 i. Végezetül a Zrínyi által nem használt szavakat (és amelyek még gyanúsak valami miatt) félkövér szedéssel kiemeltem.

²⁶⁷ SZILY, 1902.

²⁶⁸ SZILY, 1902: *érzéketlen*. Báróczy 1774 (Kass. 3:234) és Baróty Szabó Dávid 1779 (PM. 1:197); *TESZ*: *erzeketlen*, 1529. év: Virginia Kódex.

²⁶⁹ Eredetileg több példány létezik, ezekből Bene Sándor és Szabó Sándor rekonstruálta az *Oktatás jó elmélkedésre* szövegét. BENE, SZABÓ, 2000, 447–476.

²⁷⁰ Azért nem mindenhol, mert csak a gyanús szavaknál kellett az előfordulási mennyiséget számolni, amelyek nem gyanúsak, azok szempontunkból semlegesek, mivel Zrínyi használta őket. Gyanúsak azokat a szavakat nevezem,

*Oktatás jó elmélkedésre**Zrínyi-szótár*

ajánlás	19 fn
akadál	11 fn
alhatatlan	12 mn
alkalmatos	21 mn
átkozódhat	átkozódás 1 fn
bőcsület	64 fn
békesség	49 fn
bosszuállás	9 fn
csalárdság	10 fn
csallás csal	7 i
csélly cél	8 fn
csekélyül 1	csekél 1 mn
csepeg 1	nem szerepel; csöppenik 1 i
csepül 1	nem szerepel
csuffóltat	csúfolódik 1 i
czimborál 3	nem szerepel
derekas	21 mn
dólfős 2	nem szerepel
dúcsúség	39 fn
édesget	édesgetni 1 fn-i in
edgyűgyű	2 mn
efféle	8 nm és fn
egyenetlenség	5 fn
egyező	3 mn
eggyesség	8 fn
elfajulna elfajzik	3 i
éleget 1	nem szerepel; éleszt 1 i

amelyeket Zrínyi nem, vagy csak nagyon ritkán használt. Ezek ugyanis nem képezik szókincsének részét, általuk kimutatható, hogy a horvát bán írta-e a szöveget, vagy sem.

előmenetel	14 fn
elszakaszt	elszakasztani 1 fn-i in
emésztés	emészt 1 i; emésztő 2 mn; emésztetlenség 1 fn
emlékezettű	2 mn
engedelem	9 fn
érdemetlen	5 mn és hsz
erőtlenicsen	erőtlenít 1 i
erősített	erősít 1 i
erszény	3 fn
érzékenység	2 fn
érzéketlenül	érzékenység 2 fn; érzéketlen 1 mn
esküttyeb	esküdt 2 mn-i in
eszköz	9 fn
eszvesztés	eszeveszett 3 fn
fall törő 1	nem szerepel
far 1	nem szerepel
faradozni	2 fn-i in
felfuvalkodottság	felfuvalkodás 1 fn
feltalálój	feltalál 6 i
fizetetlenség	1 fn
fogyatattás	fogyat 3 i; fogyatkozás 24 fn
fősvény	4 fn és mn
galiba	2 fn
gátlás 1	nem szerepel; gátol 1 i
gáttollya	gátol 1 i
gazdalkodás	gazdálkodik 2 i
gázoltat	gázol 9 1
gerjesztvén	felgerjesztteni 1 fn-i in
gondviselés	18 fn
gondviséletlenség	1 fn
gyaláz	5 i

gyalazatos	13 mn
gyalázattya	44 fn
gyökerez 1	nem szerepel; gyökér 6 fn
gyümölcsös	gyümölcs 12 fn
haborgattás	1 fn
hadakozni	22 i
hajlássunk	hajlik 4 i
hallgat	21 i
hasonloképen	8 hsz
hastóltés 1	nem szerepel
haszontalan	33 mn, hsz és fn
hattár	8 fn
hir mondó	1 fn
hizelkedvén	hizelkedés 1 fn
holdultatás	hódolt 1 mn; hódolás 3 fn; hódoltság 2 fn
hurczolodás	hurcol 4 i; hurcolás 1 fn
idegenység	10 fn
igyekezet	32 fn
illendő	9 mn
incselkedő 1	nem szerepel
inség	3 fn
irtozik	6 i
javallani	javall 10 i
jesztegetés	3 fn
jo akaró	84 fn és mn
jővedelem	6 fn
kalmár	1 fn
kapoza 3 [ki kapositása]	nem szerepel
kedvetlenedik	elkedvetlenedik 2 i; kedvetlenít 1 i;
kelepcze	5 fn
kénszerítettnek	kényszerítettetik 7 i

kéntelenség	18 fn
kereskedés	1 fn
keserves	24 mn
kevély	21 mn
kincs	8 fn
kinszerítettik	7 i
kíntelenség	18 fn
kisdéd	1 mn
kissebitt	1 i
koborló 1[kuporgató]	nem szerepel
koczka	8 fn
koholt 1	nem szerepel
komornyék	4 fn
konkól	1 fn
korona	18 fn
kozák	3 fn
könyörülő	könyörül 1 i
kösszörül	3 i
kötelesség	31 fn
köttés	4 fn
köz	6 mn és fn
köz jó 11	nem szerepel
köz katona 1	nem szerepel; közrend 4 fn
közönséges	31 mn
kőröm	14 fn
larmá	7 fn
lator	10 fn és mn
magasztallás	magasztalni 1 fn-i in
mélto	37 mn
méreg	22 fn
mesterség	77 fn

mészárlás 2	nem szerepel
mindennémő	6 nm
mulathat	11 i
musqua muszka	3 fn
nyer	58 i
nyom	7 i
nyomdok	1 fn
nyomorgó 1	nem szerepel; nyomorult 22 mn
nyomorodott	1 mn-i in
okvetetlen	4 hsz és mn
oltalom	24 fn
öntet	5 i
orvosláss	1 fn
ostor	6 fn
osztogat	2 i
őrökös	18 mn
palástollya	palást 1 fn; palástolhat 1 i
panasz	23 fn
paraznitsák 1	nem szerepel (a parázna szó semmilyen alakja)
pattogat	pattog 21 i
penighlen	22 ksz (a pediglen alak csak egyszer fordul elő)
pénzbéli 1	nem szerepel; pénz 46 fn
pozdorlotta 2	nem szerepel; pozdorja 2 fn
ragadozó	1 mn
rekesztessék 2	nem szerepel; reked 1 i
reménlhet	remélhető 2 mn-i in
rendtartás	13 fn
rettetés	3 fn
rongal 1	nem szerepel
sanyargat 2	nem szerepel
segedelem 9	nem szerepel

segél: nem szerepel	3 i
segít	22 i
sérelem	3 fn
serénység	23 fn
sugár	6 fn
szán	21 i
szamlalhatatlan	8 szn
szemtelen 1	nem szerepel
szófogadatlanság	2 mn
szorgalmatosság	32 fn
szorongat 1	nem szerepel
szörzéss	4 fn
tagadhat tagadhatatlan	2 mn
tapasztaltatik	1 i
taraczk	1 fn
teczenek tetszik	44 i
tékozló 2	nem szerepel
telhetetlen	telhetetlenség 1fn
tellyesség	6 fn
terh	1 fn
termékenység 1	nem szerepel
tisztecske	tiszt 33
titkos	12 mn
tőkölly 1	nem szerepel
tündüklő	13 mn-i in
tunyaság	6 fn
tűrhetetlen 1	eltűrhetetlen 1 mn-i in
tűrhetetlenség 1	nem szerepel; eltűrhetetlen 1 mn-i in
unszol 2	nem szerepel
untalan	24 hsz és mn
untat	eluntat 1 i; kiuntat 2 i

üstököll 2	nem szerepel; üstök 7 fn
végezés	14 fn
veszedelem	116 fn
vészteget	elveszteget 8 i
vezérlés	vezérel 4 i
vissza	térétesse 1 i
visszavonyás	6 fn
vonyakodás	vonakodik 1 i
zabolaztat	zabla 3 fn
zászló allya 1	nem szerepel; zászló 32 fn

A fenti felsorolásból a következők derülnek ki: harmincöt olyan szó van az *Oktatásban*, amely nem szerepel a *Zrínyi-szótárban*. Közelebbről ez azt jelenti, hogy Zrínyi egyszer sem használta őket életműve megalkotása során.²⁷¹ Ezek a következők:

1. csepeg 1, a *Zrínyi-szótárban* szerepel a csöppenik 1 i.
2. csepül 1
3. cimborál 3
4. dőlfős 2
5. élleget 1
6. fall törő 1
7. far 1
8. gátlás 1
9. gyökerez 1
10. hastóltés 1
11. incselkedő 1
12. kapoza 3
13. koborló 1
14. koholt 1

²⁷¹ Ez nem jelenti azt, hogy ne is ismerte volna ezeket a szavakat. A *prostituál*, *parázna* szavakat például nyilván ismerte, de emelkedett stílusához nem érezhette megfelelőnek őket, illetve témája sem tette szükségsszerűvé a használatukat. Azt, hogy hány szót ismert, amelyeket soha le nem írt, természetesen nem tudhatjuk.

15. köz jó 11
16. köz katona 1
17. mézárulás 2
18. nyomorgó 1
19. paraznitsák 1
20. pénzbéli 1
21. pozdorlotta 2
22. rekesztessék 2
23. rongal 1
24. sanyargat 2
25. segedelem 9
26. szemtelen 1
27. szorongat 1
28. tékozló 2
29. termékenység 1
30. tőkölly 1
31. túrhetetlen 1
32. túrhetetlenség 1
33. unszol 2
34. üstököllvén 2
35. zászló allya 1

Egy másik megközelítés alapján az *Oktatás*ban található 399 latin szóelőfordulás közül kiemeltem azokat, amelyeket a *Zrínyi-szótár* nem tartalmazza, tehát Zrínyi nem használta őket írásban (ettől függetlenül ismerte őket, hiszen tudott latinul). Lássuk tehát Zrínyi latin szókincsének összehasonlítását az *Oktatás jó elmélkedésre* latinságával. Ahogy az előző szósorozatban, itt is elől szerepel az *Oktatás*ban szereplő latin szó, utána áll az előfordulásának mennyisége az iratban. Majd a *Zrínyi-szótár*ban való előfordulását jelenítettem meg, ez legtöbbször nulla, azaz a *nem szerepel* kijelentés olvasható a leggyakrabban a szavak mögött. Az előző felsorolás tartalmazza azokat a kulcsszavakat is, amelyeket Zrínyi használt, itt most nem

tüntetem fel az összes latin szót. Úgy gondolom elég annyit tudni, hogy összesen 399 külön álló latin szó szerepel az *Oktatás*ban, így elegendő a *Zrínyi-szótár*ban nem szereplőket felsorolni.

abominál 1 nem szerepel
acceptál 4 nem szerepel
accorda 1 nem szerepel
acta 1 nem szerepel
affirmál 1 nem szerepel
agnoscál 1 nem szerepel
amplectál 1 nem szerepel
armistitum 1 nem szerepel
atingál 1 nem szerepel
breviarium 1 nem szerepel
castigatio 1 nem szerepel
coaleskál 1 nem szerepel
comercium 2 nem szerepel
communi 1 nem szerepel
compactálni 1 nem szerepel
competentia 1 nem szerepel
computus 1 nem szerepel
confoederatus 26 nem szerepel
constitutio 6 nem szerepel
deffensio 1 nem szerepel
delitescálván 1 nem szerepel
deputatus 1 nem szerepel
despoticum 1 nem szerepel
devastatio 1 nem szerepel
disqustál 1 nem szerepel
dissensio 3 nem szerepel
distrahál 2 nem szerepel
emergál 1 nem szerepel

exaggerálni 1 nem szerepel
excidium 4 nem szerepel
factio 3 nem szerepel
gubernium 4 nem szerepel; gubernátor 1 fn
humor 3 nem szerepel
indifferenter 1 nem szerepel
injuria 12 4 fn
intestinum 1 nem szerepel
intimatio 1 nem szerepel
motivum 1 nem szerepel
mustrálás 2 nem szerepel; mustra 2 fn
obruál 1 nem szerepel
obstantibus 1 nem szerepel
occasio 3 nem szerepel
odium 1 nem szerepel
offendál 1 nem szerepel
opressio 1 nem szerepel
penitus 1 nem szerepel
praebenda 2 nem szerepel
pravenial 2 nem szerepel
prostituál 1 nem szerepel
protectio és protektor 2 nem szerepel
provincia 3 nem szerepel
quarto 2 nem szerepel
quinto 1 nem szerepel
rebellio 4 nem szerepel
rupturál 1 nem szerepel
suppleál 1 nem szerepel
tertio 2 nem szerepel
vindicta 2 nem szerepel; vindikálhat 1 i
zelosus 1 zelus 3 fn

A második listánk ötvenkilenc szót tartalmaz. Ezek közül ötvenöt semmilyen formában nem szerepel a *Zrínyi-szótárban*, vagyis Zrínyi szókincsében. Természetesen ezeket a szavakat Zrínyi minden valószínűség szerint ismerte, fontosabb azonban, hogy ennek ellenére mégsem használta őket. Zrínyi teljes latin szókincsének, szóismeretének csak egy hányadát használja életművében, igyekszik a latinságokat kerülni, most mégis ötvenöt szót szerepeltetne úgy, hogy korábban nem használta őket? De lássuk, hogy a szógyűjtés milyen eredményeket mutat fel, mit állapíthatunk meg az *Oktatással* kapcsolatban a fentiek nyomán.

IV.2. Az eredmények értékelése

Van tehát harmincöt magyar, illetve ötvenkilenc latin szavunk, amelyeket a *Zrínyi-szótárban* hiába is keresnénk. Ez a közel száz szó önmagában nem bizonyítja, hogy az *Oktatás jó elmélkedésre* című szöveget nem Zrínyi Miklós írta. Mégpedig azért nem, mert Zrínyi sok szót csak egyszer használt, azok csak egyszer fordulnak elő a *Zrínyi-szótárban*, ezért feltételezhetnénk, hogy ez a majdnem száz szó is ilyen, vagyis a szöveget Zrínyi írta, és a fenti szavakat itt használta először. Ráadásul az említett szavaknak nagy része, szám szerint hatvannégy az *Oktatásban* is csak egyszer fordul elő. Ha alaposabban megnézzük az egyes szavakat, akkor azonban más derül ki. A nem latin szavaknál tizenkettő nem egyszer, hanem többször fordul elő az *Oktatás* szövegében, amint azt följebb is látni lehet. Így például háromszor használja a szerző a *cimborál* igét. Zrínyi viszont más írásaiban egyáltalán nem. Elképzelhető lenne, hogy 1664 ősze (a terminus post quem Nagy Levente szerint)²⁷² után Zrínyi szóhasználatába bekerült volna ez a szó? Emellett pedig még tizenegy másik, melyeket itt legalább kétszer használt, bár korábban egyszer sem? Vagyis a *cimborál*, *dölyfös*, *kapoz*, *közzó*, *mészárlás*, *pozdorlotta*, *rekesztesség*, *sanyargat*, *segedelem*, *tékozló*, *unszol*, *üstököll* szavakat ekkor kezdi el használni, méghozzá nem is egy-egy elszigetelt esetben, hanem rögtön több alkalommal is? Ezt feltételezni ellentmond a valószínűségnek. A latin szavakból még többet, szám szerint huszonkettőt kezdene el használni a szöveg valószínű megírásának első lehetséges

²⁷² BENE, SZABÓ, 2000, 442. Ez a terminus post quem a vasvári békekötés időpontja.

időpontja, vagyis a vasvári békekötés után.²⁷³ Az *acceptál, commercium, confoederatus, constitutio, dissensio, distrahál, excidium, factio, gubernium, humor, mustrálás, occasio, praebenda, praveniál, protectio, protektor, provincia, prima, quarto, rebellio, tertio, vindicta* szavak korábban nem szerepelnek szókincsében, ebben a szövegben viszont egynél többször fordulnak elő. Mindez valószínűtlenné teszi Zrínyi szerzőségét. A következők is ez ellen szólnak.

A *kapoz* ige az *Új Magyar Tájszótár*²⁷⁴ szerint a Balaton felvidéken és a Felvidék déli részén használatos tájszó (Réte, Sümeg, Lovászpata, Kemenesmihályfalva az adatközlő helyek). Zrínyi írásaiban nem szerepel, az *Oktatás*ban viszont háromszor is. Úgy tűnik, hogy a szöveg szerzője a szót aktívan használta, szókincsében fontos szerep jutott ennek a tájszónak, ugyanakkor Zrínyi Miklóséban nem. A *közjó* kifejezés, külön írva, de egy szóként használva tizenegy alkalommal fordul elő az *Oktatás* szövegében. Zrínyi használja a *köz* és a *jó* szavakat is, de együtt soha. Ezt a kifejezést és a hozzá fűződő jelentést Zrínyi másképp fejezi ki. Még többet mond el a *segít, segél, segedelem* szavak használata a szövegben, illetve Zrínyinél. A *Zrínyi-szótár*ban a következőket találjuk: *segél* 3 i, *segít* 22 i, *segítség* 99 fn; viszont nem szerepel a *segedelem* alak. Az *Oktatás*ban: *segít, segíteni* és *segítség* összesen 36 i, fn-i in, fn, *segedelem* 7 fn; itt viszont nem szerepel a *segél* alak. Vagyis Zrínyi következetesen a *segítség* főnevet használja, a *segedelmet* soha, az *Oktatás* viszont a *segítség* mellett használja a *segedelem* alakot is. Ugyanakkor Zrínyinél előfordul a *segél*, míg az *Oktatás*ban nem. Ez már rendszerszintű különbség. A latin szavaknál hasonló a helyzet. Zrínyi soha nem írta le a *confoederatus* szót, az *Oktatás*ban viszont huszonhat alkalommal találjuk meg. Az *injuria* szót Zrínyi is használta, összesen négy alkalommal. Az *Oktatás*ban viszont tizenkét alkalommal szerepel, ami arányait tekintve sokkal sűrűbb használatot mutat. Zrínyinél nem találjuk a *rebellio* szót, az *Oktatás*ban viszont négy esetben is.

A következő megállapításokat vonhatjuk le a fentiekből: bár Zrínyi szóhasználata nem teljes egészében tér el az *Oktatás jó elmélkedésre* című szöveg szóhasználatától, mégis több lényeges pontban különböznek egymástól. Ezeket a pontokat igyekeztem kimutatni, közelebbről a tizenkét magyar és huszonkét latin szót, melyeket Zrínyi nem használt, az *Oktatás* viszont többször is, emellett az egyes szavak különböző használatát. Valószínűtlen, hogy Zrínyi Miklós

²⁷³ Bár hozzá kell tennünk, hogy a *gubernium, mustrálás, prima, vindicta* szavakat nem, de a *gubernátor, mustra, primatus, vindikál* szavakat használta, azaz ezeket nem lehet kizárni korábbi szóhasználatából. Így igazából nem huszonkettő, hanem csak tizennyolc szóról van szó, melyeket korábban egyáltalán nem használt.

²⁷⁴ *ÚMTSZ*, 157.

írta, vagy diktálta volna az említett irat szövegét. Legfeljebb mint sugalmazó, „ötletadó” vállalhatott szerepet az irat megszületésében, de ennek egyelőre nem lehet kimutatni a nyomát.

IV.2.1. A *Nádori emlékirat* és az *Oktatás jó elmélkedésre* rövid összevetése

Mindkét mű politikai írás, több szempontból rokon témájúak. Különbségeik céljuk különbözőségéből fakadnak. A *Nádori emlékirat* Zrínyi magánlevele, melyben II. Rákóczi György erdélyi fejedelem támogatását kéri nádorrá választásához. Ennek megfelelően: becsméri vetélytársait; dicséri a fejedelmet; kifejezi hűségét iránta; külföldi és hazai eseményekről számol be (ez nem meggyőző, hanem hírközlő rész); történettudóst javasol a fejedelem haditetteinek megírásához. Az *Oktatás* egy tanácsadó irat, mely precízen számba vesz minden lehetőséget, gondosan csoportosítva őket, érv-ellenérv szembeállításával. Nem meggyőzni akar, inkább a lehetőségekre hívja fel a figyelmet. A magyar nemzet jövőjének aktuális kérdéseit feszegeti. Nincsen tudatos megoldása, inkább felhívás, ami rögzíti a helyzetet: itt tartunk, innen kell folytatni. Stílusban Zrínyi írása szenvedélyesebb, kritikusabb hangvételű, emelkedettebb, fordulatosabb. Nem a csúcsa prózájának, de hangsúlyos elemei megtalálhatóak benne. Következetes, bár laza szerkezetű írás. Az *Oktatás* egyszerűbb, világosabb fogalmazású, képekben szegényebb alkotás. A tudós aprólékosság egy magyarázóbb, kifejtettebb szöveget hozott létre. Gondosan fölépített, zárt és rendszerezett. A két írás egyik markáns különbsége a hangnemben található. Az *Oktatás* nem harcos, inkább szemlélődő, bár határozott véleménye van. Ugyanakkor a *Nádori emlékirat* indulatos, szenvedélyes ostromozása a felelőtlen, gondatlan főuraknak. Zrínyi az *Áfiumban* is nagyon tüzes és bíráló hangnemben ír. Politikai irataiban és életében sem volt mentes az érzelmek elragadtatásától.

A két mű érdekessége a bennük szereplő magyar főurakhoz való viszony. A *Nádori emlékirat* Wesselényit, Lippayt, Nádasdyt elítéli, leszólja. Ezek az emberek Zrínyinek 1653-ban valóságos politikai ellenfelei voltak, miként II. Rákóczy Györgynek is. Ugyanakkor az *Oktatás* élén ez áll: „Jo Emlékezettű Magyar Országghi Palatinus Wesselény Ferenc, nagy Esztergami

Érsek Lippay György s- Judex Curiae Nadasdy Ferencz...’’²⁷⁵ A két írás tehát értékszempléletében nem rokon egymással. A fent említett főurak álláspontja sokat változott 1655-től. A vasvári béke volt az a fordulópont, amikor Lippay György érsek, Wesselényi Ferenc nádor és Nadasdy Ferenc álláspontja az Udvar politikájától véglegesen eltávolodott. Tehát lassan éppen arra az álláspontra juthattak el, amelyen az 1650-es évek kezdetétől Zrínyi Miklós állt. Zrínyi hatása nem csak irodalmi, hanem politikai is. A fent említett főurak egy ellentétes pozícióból, nyilván Zrínyi (értve ezalatt irodalmi munkássága mellett aktív politikai véleményformálását is, például ahogyan az 1655-ös országgyűlésen érveit hangoztatta) és a Habsburg monarchia abszolutisztikus törekvéseinek hatására lassan közelednek a protestáns nemesség álláspontjáiig (természetesen saját ideológiájuk útján, és azt fel nem adva). Ez a politikai fordulat vezetett azután a Wesselényi-féle mozgalomhoz, amit a Habsburg hatalom provokált ki, mivel számára kapóra jött a rendi alkotmány korlátozásához.

A külföldi országokról írva a két írás egészen más szempontokat tart szem előtt. Zrínyi tájékoztat, és a nyugati hatalmakat: a spanyol, portugál eseményeket, Anglia–Hollandia háborúját, az angol király trónjának, Krétának veszélyben forgását, Velence tevékenységét sorolja. Egyetlen átfedés van az *Oktatással*, mégpedig a franciák említése, de egészen más a részlet hangvétele. Az országokról, hatalmakról szóló helyekről elmondhatjuk, hogy Zrínyi nagy vonalakban körvonalazza az eseményeket, a külföldi politika pragmatikus oldalait említi, konkrét tényeket. Az *Oktatás jó elmélkedésre* írója elméleti szempontból veszi sorra a szomszédos és távoli országokat. Nem a történések és események foglalkoztatják, hanem ezek az országok, mint entitások érdeklők (nem véletlen, hogy több helyen is ír nemzetkarakterről).

A két írás nagyon jól mutatja a politikai jellegű irodalom kettős útját. A magánlevélben kisebb események kapnak helyet, a meggyőzés személyes ellentétek és bírálatok hangoztatásával is folyik, valamint erények kiemelésével, gesztusok és udvariassági formulák megtételével. A nagyobb nyilvánosság elé szánt írás értekező hangneme egészen más jellegű. Nagyobb volumenű témára vonatkozik, éppen ezért Zrínyi *Áfiuma* is mellé kívánkozna, hiszen az az írás is a közösség meggyőzését, felrázását szolgálja.²⁷⁶

²⁷⁵ Így, aláhúzva. BENE, SZABÓ, 2000, 447.

²⁷⁶ Az *Áfium* szenvedélyesebb, erőteljesebb, szárnyalóbb stílusú írás, éppen a *Nádori emlékirat* nagyobb vonalakban alkalmazott helyzetábrázolása jellemzi. Az *Áfiumban* Zrínyi is ír a szövetségekről, de nagyobb körben tekint szét, a lengyel, német szomszédtságtól az olasz, spanyol, francia, orosz nép mellett még Angliát is említi. Zrínyinek ebben az írásában mindez sokkal rövidebb, nagyjából egyetlen oldal terjedelemben történik, nem fejtegeti a részleteket, nem néz érveket és ellenérveket, végérvényesen és gyorsan eldönti a szövetség esélyét. Szárnyalva, tömören mintegy

Összefoglalva kijelenthető, hogy nem fogadható el az a koncepció, amely szerint a *Nádori emlékirat* hamisítvány, és az *Oktatás jó elmélkedésre* lenne Zrínyi munkája. A vizsgálat alapján elmondható, hogy az eredeti elképzelés továbbra is érvényes: a *Nádori emlékirat* Zrínyi tollából és körében született, az *Oktatás* viszont nem az ő munkája.

V. Vitnyédy István személye
és munkássága
a politikai publicisztika szemszögéből

Az *Oktatás jó elmélkedésre* című szöveggel kapcsolatban megjegyzi Bene Sándor, hogy „az irodalomtörténeti kutatásban felvetődött az a lehetőség, hogy a szerző Zrínyi lutheránus barátja, politikai ágense, a Wesselényi-összeesküvés egyik szervezője, Vitnyédy István soproni ügyvéd lett volna, de stiláris érveken és sejtéseken túl ezt eddig senki semmilyen egyéb bizonyítékkal nem támasztotta alá.”²⁷⁷ Szó esett róla, hogy Vitnyédy neve felmerült a *Nádori emlékirat* lejegyzőjeként vagy szerkesztőjeként és átadójaként is: „Ki lett legyen a bánnak ez emlékiratát megadó követje? Nem tudhatni; talán bizodalmas embere: Vitnyédy.” A *Magyar Irodalomtörténet* pedig a nemesi politikai publicisztika legfontosabb alakját sejtette Vitnyédyben.

A Wesselényi Ferenc nevével fémjelzett mozgalom idején Vitnyédy az egyik legaktívabb, legtevékenyebb szervező. 1669. április 28-ára I. Lipót császár gyűlést hirdetett Eperjesre, hogy a protestánsok elégedetlenségét orvosolja. „Ott volt Vitnyédy is, ki időközben igen gyakran fordult meg Eperjesen és aki különösen az evangélikus urakhoz, városbírákhoz és papokhoz intézett leveleivel bizonyos megállapodást hozott létre köztük, melynek lényeges vonásait a velök tartott titkos összejöveteleken »mint valami professor« lediktálta.”²⁷⁸ Forrásunk van tehát arról, hogy Vitnyédy személyes és diplomáciai levelezése mellett szövegek lediktálását, létrehozását el tudta végezni, és végezte is. Ezek alapján személye megkerülhetetlennek tűnik.

összefoglalja mindazt, amit az *Oktatás* kevesebb néppel kapcsolatban, de sokkal részletesebben és hosszabban tárgyal.

²⁷⁷ BENE, 2007, 1035–1058.

²⁷⁸ HÖRK, 1907, 511.

V.1. Vitnyédy István

élete

Vitnyédy István életéről összefoglaló munka Payr Sándor 1906-os életrajza óta nem született.²⁷⁹ Az említett munka *Muzsaji Wittnyédy István, soproni prókátor és evangélikus főember* címen jelent meg. Már a cím is magában foglalja azt a szűkített látószöveget, amit Vitnyédyvel kapcsolatban azóta sem tudott elvetni az irodalomtudomány. Az alcím földrajzilag (Sopronra) szűkíti Zrínyi jobbkezeinek tevékenységi körét, a prókátor szó jelenleg negatív értelmezési tartománnyal bír, és szintén szűk kört ad meg munkálkodásának. De az "evangélikus főember" megnevezés is a valamitől való elkülönbözést sugallja Vitnyédy valóságos, igen változatos és sokféle működési terepe és érdeklődése helyett. Az életrajz alapos és számos fontos részletet tartalmaz, de tendenciózusan a megcélzott közönségnek (a Magyar Protestáns Társaság soproni vándorgyűlésén olvasta föl írója) való megfelelés hatja át. Ennek ellenére használata nem mellőzhető, mivel más, hasonló összefoglaló munka nem készült Vitnyédyről.

1612. december 20-án született a vas megyei Sárváron. Apja, Vitnyédy (Wittnyédy) János a Nádasdy grófok szolgálatában emelkedett föl, udvarbíró, tisztartó, majd belső bizalmas lett a főnemesi családban. 1613-ban szerezte meg a nemesi levelet, 1648-ig élt, addig támogathatta két fiát, Istvánt és a fiatalabb Pált. Vitnyédy István Sárváron, Csepregen tanult, Payr szerint Sopronban is, azt is valószínűsíti, hogy külföldi egyetemen is oktatták, bár erre nincs közvetlen bizonyíték. Arra is rámutat az életrajzíró, hogy a latint jól bírta, gyakran idézett görög és római klasszikusokból, ismerte az ókori és az újabbkori történelmet is. Ezzel együtt is elmondható, hogy Vitnyédy műveltségének feltérképezése nem történt meg, leveleit olvasva, könyvtárát ismerve csak sejtjük annak kiterjedését. Vitnyédy könyvtáráról azonban elmondható, hogy a korabeli politikaelmélet, politikatörténeti tematikájú gyűjtemények egyik legkiválóbbika.²⁸⁰ Csak a – jóval szélesebbkörű lehetőségekkel rendelkező – főnemesek birtokában találunk hasonló tudatossággal felépített könyvgyűjteményt, de meghaladni talán egyik sem haladja meg Vitnyédyét. Sopron városa 1638-ban (ekkor huszonhat éves) jegyzőjévé választotta, és a

²⁷⁹ PAYR, 1906. Hörk József 1907-ben megjelent, *Muzsaji Vitnyédy István* című tanulmányának érdeme a politikus Wesselényi-féle mozgalomban játszott szerepének bemutatása. Számos adalékkal járult hozzá Vitnyédy életrajzához ez a munka is. HÖRK, 1907, 289–320, 400–414, 502–517.

pozsonyi országgyűlésre követnek is kiküldte. Két év múlva megházasodott, soproni polgárleányt vett feleségül, Endresz Zsuzsannát. Sok feltörekvő nemeshez hasonlóan, ő is házasságával vetette meg gazdagsága alapját. Városi jegyzőként pályája első szakaszában erőteljes tevékenységet fejtett ki a protestáns érdekek védelmében. Az 1646–47. évi országgyűlésen aktív közszereplő, itt ismerte meg Zrínyi Miklóst is. Ezen a gyűlésen azonban elveszítette Sopron városának bizalmát, de előre menekült, és Sopron vármegye pénztárosa lett. Emelett ekkoriban a leghatalmasabb családok peres ügyeit intézte. 1649-ben házat vett a városban, majd adómentességet szerzett magának Sopronon belül, amivel magára vonta a polgárok rosszallását, később ellenségességét is. Ráadásul a megvásárolt, Ribstein-féle házat átépíttette, meglehetősen nagyvonalú tervek alapján, az építőanyagot pedig kedvezményes áron szerezte be Sopronban, amit a város nem tűrt el, megtagadták az építés segítségét. Vitnyédy még Zrínyi Miklóst is megkérte, hogy járjon közbe a soproniaknál, de azok hajthatatlanok maradtak.

Az 1649-es országgyűlésre sem a város, sem a megye nem küldte követnek, de ő mégis elintézte, hogy hivatalosan jelen lehessen: Erdődy Bálintné követeként jelent meg. Az 1650-es évek házának építése, sokrétű kapcsolatrendszerének kialakítása, iskolaalapítás (hat lelkész képzéséhez járult hozzá lakóhelyén) és más tevékenységek jegyében teltek. Alumnusokat támogatott, külföldi egyetemeken tanulhattak az általa támogatott diákok (Losy János, Unger Mihály, Stürzer Mátyás, Zabán Izsák, Ensel János, Francisci György, Fabricius János, Dömötöri György tanult Wittembergben, Tübingenben vagy Eperjesen Vitnyédy pénzén).²⁸¹

Vitnyédy életében azonban a legfontosabb esemény Zrínyi Miklóssal, korának legkiválóbb államférfijével és művészeivel való együttműködése volt. Az 1650-es évek elején Vitnyédy kapcsolata Zrínyivel már intenzív volt, ezt bizonyítja, hogy 1653-ban a *Nádori emlékirat* születésénél jelen lehetett. Az 1655-ös nádorválasztás alkalmával Vitnyédy aktívan ügködött Zrínyi pártján, Mednyánszky Jónással és Klobusiczky Andrással állandó kapcsolatban állt. Nem véletlen, hogy Zrínyi a protestáns, Erdélyhez kötődő nemességgel szót értő Vitnyédyre bízta a diplomáciai kapcsolatfelvételt és információ-cserét ebben az időszakban. Zrínyi a soproni diplomata segítségével az 1655-os országgyűlésen már a protestáns politikai oldal számára is alternatívaként jelenik meg. Klobusiczky (aki ekkor már Vitnyédy és így Zrínyi befolyása, szellemiségének hatása alatt áll) II. Rákóczi György fejedelemnek a következőképpen jellemzi a

²⁸⁰ BENE, 1999, 383.

²⁸¹ PAYR, 1906, 33–34.

horvát bánt: „Az érseket szidja, felette igen disgustatus, németnek, érseknek, jezsuitáknak nem barátja. Nagyságodnak pedig lelki jóakarója, szolgája.”²⁸² Ismerve a tényeket, tudjuk, hogy ez nem egészen igaz. Zrínyi ekkor már jó kapcsolatot ápolt Lippay György érsekkel, bár politizálásával nem értett teljes mértékben egyet. Az Udvarral való kapcsolata nem felhőtlen, de nyílt ellenségeskedésről sem beszélhetünk. Ami megállapítható Klobusiczky megfogalmazásából: Zrínyi Miklós elérte, hogy az erdélyi uralkodó és a felső-magyarországi protestáns köznemesség is követendő példaként tekintett rá, megbíztak a horvát bánban. Ahogy a katolikus főnemesek, Wesselényi, Lippay is. Bár Zrínyi lengyel, illetve magyar királyságának terve éppen nem is volt aktuális, az *Oktatás jó elmélkedésre* gondolatmenete alapján is kikövetkeztethető, hogy a politikai lehetőségeken gondolkodók egy csoportja igyekezett kilépni a német–török alternatíva kizárólagos kettősségéből, és Zrínyinek vezető szerepet szánt egy új alapokra helyezett Magyarországon. Amely szerepet ekkorra az ország döntéshozóinak többsége elfogadhatónak is tartott, ráadásul mind a két felekezeti oldalról.

Vitnyédy szerepe ebből a helyzetből vizsgálva sokkal inkább érthető. Életrajzának adatait olvasva válnak nyilvánvalóvá a következők. Vitnyédy István korának tehetséges diplomatája volt. Újnemes létére harmincas éveire a városi és megyei adminisztráció grádicsait is meglépte, miközben a leghatalmasabb főurak támogatását nyerte el és élvezte (Nádasdyak, Zrínyiek, később Wesselényi Ferenc stb.) Levelezésben állt az Esterházy, a Zichy, a Thököly, a Nádasdy, a Cziráky, a Kéry, a Liszti, a Batthyány, a Pálffy, a Wesselényi családokkal.²⁸³ Kapcsolatokat ápolt erdélyi protestáns és felső-magyarországi protestáns nemesekkel. Levelei (általában másodkézből, de tudatosan) eljutottak az erdélyi fejedelemhez. Kapcsolatban állt protestáns európai államok egyes képviselőivel, Zrínyi Miklós politikáját szolgálva. (Ismert tény, hogy még XIV. Lajos, a Napkirály is tudott Vitnyédyről, számolt vele politikai lépéseinél). Francia kapcsolatainak feltárása még nem teljes. De az angol közvélemény felé is összekötő kapocsként szolgált személye. Tudjuk, hogy Bethlen Miklós diplomáciai utazásán Vitnyédyt is útba ejtette, sőt barátságot is kötöttek Bethlen soproni pihenői alkalmával. Zrínyi *Angol életrajzának* születése során számos kérdést nem tisztázott még a kutatás, a soproni ügyvéd személye e művel kapcsolatban is felmerült, mint kapcsolattartó, sugallmazó. A Zrínyi Miklós személyét övező nyugat-európai kapcsolatrendszer egyes személyeiről és műveiről szóló tanulmányok világitanak

²⁸² PETTKÓ, 1891, 175.

²⁸³ FABÓ, 1871, 13–14.

rá az államférfi európai hírnevére. Ennek a teljes egészében fel nem derített kapcsolatrendszernek Vitnyédy is részese.²⁸⁴ Az ő kéznyma fedezhető fel a *Nádori emlékiraton*, Zrínyi halála után saját kezével másolta le a Bónis-kódexbe ura írásait. Elősegítette Zrínyi irodalmi recepcióját is, szövegeit ő küldte meg több főnemesnek, de az irodalomértő Megyery Zsigmonddal való kapcsolatot is ő építette ki Zrínyi Miklós felé.²⁸⁵

Elmondhatjuk, Vitnyédy nem egy soproni prókátor volt, hanem sokkal inkább Zrínyi Miklós árnyékkancellárja. Erre a szerepre tudatosan készülhetett: vajon nem a nagy feladatnak való megfelelési szándékot láthatjuk a korban hivalkodónak tűnő soproni ház építésében? Akár nádorként (1653-tól Zrínyi és Vitnyédy is készült erre a feladatra), esetleg magyar királyként, vagy akár valamilyen közép-európai nemzetszövetség vezetőjeként Zrínyinek szüksége lehetett hivatásos diplomáciára. Ezt a szerepet Vitnyédyn kívül más nem tölthette volna be. Erre utalhat korának legjobb politikai tárgyú könyvtárának felépítése is: a láthatóan rendkívül ambíciózus Vitnyédy készülődését hivatalos szerepére. Zrínyi halála után szinte törvényszerű, hogy tovább szervezi a rendi alapú mozgalmat, amely az egyetlen, megfelelő képességű irányító kiválása után szükségszerűen egyszerűsödik az Udvarnak ellenálló, az abszolutizmus kiépítése ellen forduló igyekezetté.²⁸⁶

Vitnyédy István személyével kapcsolatban további érdekes kérdés, hogy miközben nyilvánvaló Zrínyi Miklós hatása ideologikus elképzeléseire, feltehető a kérdés, hogy vajon a soproni diplomata miképpen hatott urára. Az életútból kirajzolódó habitus: a rendkívüli ambíciók, a korában is szokatlan tettekrekeszség (amit az utókor nem véletlenül lát meggondolatlanságnak, forrófejűségnek), a politikaelméleti, valamint gyakorlati felkészültség és a fáradhatatlan

²⁸⁴ Kovács Sándor Iván még a magányos Zrínyi-kép tarthatatlanságát emeli ki, KOVÁCS, 1987, 18. Péter Katalin a Zrínyiről írt *Angol életrajzot* az 1663–64-es török háborúval kapcsolatos publicisztikának nevezi, majd az *Áfiummal* is kapcsolatba hozza. PÉTER, 1987, 43–54. Comenius Drabik próféta jóslatait népszerűsítő tevékenysége szintén Zrínyi Miklóst állítja a középpontba két propagandista segítségével. Christian Hoburgnak, a *Regenspurgischer Herold* szerzőjének munkáját szövegösszefüggésbe hozza Zrínyi *Áfiumával*. NÉMETH S., 1997, 1–15. Bene Sándor a Zrínyi-gyászversek keletkezésével hozza kapcsolatba Vitnyédyt, akinek külföldön tanult támogatója, Gömöri György szerkesztett *Honor Posthumus...* címmel kötetet a hadvezér halálára. Ő említi meg, hogy a soproni ügyvivővel jó kapcsolatot ápoló Bethlen Miklós Angliában élő barátjának, Jászberényi Pálnak a hazai ügyek állásáról szóló tudósítást juttatott kézhez. BENE, 1987, 367. A fenti ügyekben Zrínyi Miklós európai propagandájának egyik előmozdítója Vitnyédy István lehetett.

²⁸⁵ A Zrínyiek klientúra építő munkája is figyelemre méltó: Vitnyédy István mellett például Forstall Márk, a szintén titkári tevékenységeket ellátó ír szerzetes szolgálta ügyüket. A Zrínyi családtörténet írójának tevékenységéhez: BENE, 2007, 271–321.

²⁸⁶ Vitnyédy felvázolt szerepét természetesen feltételezések is alakítják, de az bizonyos, hogy jelentősége nagyobb, mint az egyszerű *titkár* elnevezés sejteti.

tevékenység: mindez nem maradhatott hatástalanul nagyformátumú urára sem.²⁸⁷ Még a Vitnyédy Családi emlékkönyvbe lejegyzett visszaemlékezés is erre utal: „1664-ben november 18-án mentem ki vadkan vadászatra ama nagy hőssel, néhai Zrínyi Miklós gróf úr ő méltóságával, a kit én jóllehet uramnak neveztem tisztelettel, ő mindazáltal sohasem szolgájának, hanem leghívebb barátjának tartott, a mint sajátkezüleg írt levelei bizonyítják.” Ezen a napon Vitnyédy István végignézte ura halálát, aki miatt „méltán kiálthat fel és sóhajtozhat a magyar nemzet: elvette közülünk az Úr a mi fejedelmünket és olyan időt hívott elő, hogy megsemmisítette az én választottaimat.”²⁸⁸

V.2. Levelezése

Vitnyédy István számos közéleti személlyel levelezett, ez a kiterjedt kapcsolatrendszer sejteti, hogy szerepe nem annyira a mai értelemben vett titkáré volt Zrínyi mellett, hanem helyesebb a secretarius szót használni, vagyis a titkos ügyek intézőjét is megismerhetjük személyében. Vitnyédy levelezésében számos utalást találunk mind a politikai párbeszéd módjáról, mind tartalmi elemeiről. Ha a leveleket elsősorban a diskurzus technikai oldaláról tekintjük meg, akkor sok olyan kérdésre is választ kapunk, amiket a korabeli politikai publicisztikai művek vetnek fel. Kutatásomban a leveleskönyv anyagát követve gyűjtöttem össze azokat az adatokat, amik közvetlenül, vagy közvetve utalnak témánkra.

A feladatok közé tartozik, hogy a *Nádori emlékirat* keletkezésének kapcsán részletesebben is megvizsgáljuk szerepét, mivel már az irat megtalálója (vagy kompilátora, összeállítója) Thaly Kálmán utal arra, hogy valószínűleg Vitnyédy járt követként a fejedelelemnél a levelet bemutatni. A kutatás újra és újra utal Vitnyédyre, mint olyanra, aki az irat keletkezésében részt vehetett, de nehéz biztosat mondani szerepéről e szöveggel kapcsolatban.²⁸⁹ Levelezésének

²⁸⁷ Érdekes kutatási területnek tűnik Vitnyédy István hatásának vizsgálata korának politikájára, illetve Zrínyi Miklósról. Kapcsolatrendszerének pontos megrajzolása sem történt még meg. De olyan részletkérdések is érdekesek lehetnek, hogy ha mégoly tehetséges ügyvéd is volt, vajon honnan teremtette elő azt az anyagi háttérrel, amivel rendelkezett szerteágazó tevékenységének folytatásához (mivel hevenyészett áttekintés után úgy tűnik, hogy sokkal többet áldozhatott, mint korának egy átlagos köznemesé).

²⁸⁸ PAYR, 1906, 49.

²⁸⁹ Külön problémát okoz a *Nádori emlékirat* születésének bizonytalansága. Vitnyédy személye összeköthető ezzel az irattal, számos érv hatására feltételezhetjük, hogy a szöveg eredeti, valóban a korban született. De tény, hogy Thaly Kálmán 1868-ban már ismerte Fabó András munkásságát, aki Vitnyédy levelezésének kiadásán fáradozott

tárgyunk szempontjából elvégzett átnézése után mégis szükséges felmutatni azokat az adatokat, amelyek a titoknok és Zrínyi nádorságának terveit összekötik.

Először lássuk a leveleket hírforrás szempontjából: mit, miért és miként közölt Zrínyi secretariusa környezetével, és öhozzá milyen információk jutottak el.

V.2.1. Vitnyédy leveleinek hírértéke

Már 1652-es leveleiben az információt adó-vevő Vitnyédyt látjuk, aki arra kéri Zichy Istvánt, hogy az urat (ti. Zrínyit) lengyelországi hírekkel lássa el, „mert igen keveset, vagy semmit sem hall onnan.”²⁹⁰ Mednyánszkynek, II. Rákóczi György egyik emberének azt írja, hogy ha nincs meg a fejedelemnek az az írás, amit ő Mednyánszkynek küldött, akkor küld egy nyomtatott változatot belőle. Szintén ebben a levélben áll a már korábban említett rész, amelyben egy Zrínyinek tulajdonított irat felől tudakozódik Vitnyédy:

„Valami írást hirdetnek némelyek, hogy postán vették volna palatinus uram ő Ngátúl. Bán uram ő Nga kéreti Kgdet szeretettel való szolgálatja ajánlásával, ha lehet tegye szerét, láthassa, mert ő Ngát is incusalják, mintha ő Nga munkája volna, afélében pedig, mint haszontalanságban nem occupálja magát, nagy neven veszi Kgdtül.”²⁹¹ Tehát itt Zrínyi nevében kéri Mednyánszkyt, hogy ezt az iratot, amely „postán” jár a nádortól, küldje el neki. Mednyánszkytól egyébként is gyakran kér információkat, akkor is például, amikor a nemes Bécsben jár követként fejedelme ügyében. Nem csupán kér, de ő is küld híreket kapcsolatainak. Ez végigkíséri diplomáciai tevékenységét, „melyrül mi hír vagyon, íme egy barátom levelének extractusát küldöm Ngdnak”, írja az 1660-as évek elején Zrínyinek. A „barát” egy Bécsben élő kanonok, de nem biztos, hogy valóban egyházi személyről van szó, mivel Vitnyédy gyakran használ „fedőnevet” kapcsolatai megjelölésére.²⁹²

ekkoriban. Fabó éppen a *Századok*ban jelentette meg négyrészes dolgozatát Zrínyi titkárának levelezéséről, 1855 és 1863 között. Lásd FABÓ, 1871.

²⁹⁰ FABÓ, 1871, 29.

²⁹¹ FABÓ, 1871, 30.

²⁹² FABÓ, 1871, 198.

A következő levélben Thököly Istvánt kéri hasonló ügyben: „...és azt az írást, kirül minap is irtam, ha szerét teheti Ngd, küldje meg, igen obligal vele Ngd.”²⁹³ Közben megjegyzi, hogy irigyli Thökölyt, hogy Erdélybe utazhat, ő már Klobusiczky halála²⁹⁴ óta nem járt ebben a szép országban. Vitnyédy személyes találkozásokkal is építette tehát kapcsolatrendszerét, nem csupán levelek által. Erre utal a következő levél, 1656. november 6-án, amelyben említi, hogy „megtérvén az tenger mellől” újra otthonról intézheti ügyeit, valamint a jövőben esedékes velencei utazását is említi. Az erdélyi fejedelem bevonásával ökörkereskedelmi megállapodást javasol Zrínyinek. Ezek mellett lengyelországi hírekkel is szolgál, „őfelségének offerálják az királyságot”, vagyis I. Lipót Habsburg császárnak ajánlották fel a lengyel trónt.²⁹⁵

Amikor írásokat küld valakinek, nem mindig csupán egyszerű információt szolgáltat, hanem mások vélekedését, leggyakrabban Zrínyi véleményét teszi nyilvánossá. „Uram levelei parját includáltam... nem bánom, másokkal is ha közli, talán valamely jó magyart olvasása fölserkent mély álmából.”²⁹⁶ Zrínyi levelei közül némelyek olyan fontosak, hogy azokat akár a Fölföldre (Felső-Magyarországba) vagy az impériumba (Német–Római Császárságba) is elküldené Vitnyédy, hogy tanulságul szolgáljanak. Zrínyi gondolatainak, eszméinek népszerűsítése és terjesztése is feladata lehet egy levélküldeménynek.

A teljesség igénye nélkül felsorolt néhány levélben a közéleti levélváltások azon típusa jelenik meg, amely elsősorban az információ áramlására koncentrál. A hírek megosztása, azokhoz való hozzájutás a legfontosabb szempontjuk. Zichy Istvántól kér híreket, a lengyelországi ügyekről gyűjt információkat, tájékozódik. Egy Zrínyinek tulajdonított írást Mednyánszkytól kér el, hasonlóképpen Thökölytől is (lehetséges, hogy ugyanazt). A nyilvános tér működésének legfontosabb módja ez: a levelek közlései által tudnak az országban folyó mindenféle közéleti tevékenységről a főurak. Vitnyédy olyan hálózattal rendelkezik, amely már a kevéssé nyilvános ügyeket is ismeri, véleményezi. A „magánlevél” fogalma szinte ismeretlen: minden nyilvános, amit küldője nem titkosít. A személyek közötti levelezés bármikor kiléphet a nyilvános térbe, és közösségi üggyé válhat, amennyiben a címzett személyén túlmutató elgondolásokat tartalmaz. (Természetesen a családi, vagy olyan baráti levelek, amelyek csak a két érintett felet érdeklik, nem fognak közüggé válni.) A Vitnyédy kezén átfolyó információk

²⁹³ FABÓ, 1871, 31.

²⁹⁴ Klobusiczky András 1655. november 19-én, Sárospatakon hunyt el.

²⁹⁵ FABÓ, 1871, 34.

²⁹⁶ FABÓ, 1871, II. kötet, 75.

számos csatornán érkeznek és különböző módokon indulnak tovább. Nem csupán a személyesen neki címzett üzenetekről van tudomása, hanem a továbbküldések, kézzől-kézre adott hírek révén rengeteg olyan eseményről, ügyről is tud, amit eredetileg nem neki szántak. Közben aktívan tájékozódik a nyilvánosságban terjedő írásokról is, amelyekben Zrínyi Miklós is érintett. Nyilvánvaló, hogy a politikai diskurzus állandó és fontos szereplője ekkoriban a diplomata.

1657 elején így fogalmaz Zrínyi Miklóshoz írt levelében: „ha szegény Klobusiczkyról való beszédeknek lehet valami futamatja, meg nem előzvént az halál, jó volna elsőben egy palatinus, azután valamely herczegség, ezután is az mit az jó isten Ngdnak rendelt, másé nem leszen, ezeket ha gondolhattam volna így következhesse nek, külömben resolvaltam volna magamat, talán még az én szerencsém is előttem.” Zrínyi lehetőségeiről és saját terveiről beszél ebben a levélben, képet adva elképzeléseiről.²⁹⁷ Majd egy fél árkuson terjedő iratot említ: „uj irások akadtanak kezembe”. Ismét egy, a nyilvánosságban terjedő szöveg kerül tehát szóba.²⁹⁸

Mivel a leveleket bárki továbbküldheti – akár ártó szándékkal, akár egyszerűen a vélemény, hír továbbításának szándékával – ezért a nyilvánosság elé nem szánt írásokat muszáj titkosítani. Rejtjelek, megbízható küldöncök, a nyilvánosság kizárását célzó felszólítások szolgálták a levéltitok megőrzését. Például egy 1657-es levélben: „ezen postátúl irjon Kgd secure, kit Szombatból expedial itt való egy árus ember” – a megbízható posta vivőt meg is nevezi: Szobics Ábrahám. Ugyanebben az évben kelt, későbbi levélben ezt írja: „Panaszát Kgdnek nem gondoltam, tudván azt, alkalmatlan postán leveleinket küldöznök, kiváltképen az mostani mérges világban, ha ritkán járnak is, csak secure jobb.” Vagyis ha ritkábban váltanak is levelet egymással, az sem baj, csak biztonságban, rejtve érkezzenek meg az üzenetek. A „postán kívül”, vagyis a hivatalos levélküldeményeket elkerülve biztonságosabb eljuttatni az üzeneteket: „avagy nem találtatok volna-e egy árvai tótót, ki elhozhatta volna Kgd levelét posta kívül.”²⁹⁹ Más alkalommal egy Kopff nevű árust nevez meg, mint megbízható levélhordót. Egy Zichy Györgynek írt levelében így fogalmaz: „tudósíthassam specialis emberem által ő Ngát” (Zrínyi Miklóst). Vagyis ez már talán nem is egyszerűen egy megbízható ember, hanem különleges képességekkel bíró küldönc, esetleg a klasszikus értelemben vett kémről van szó.³⁰⁰ Mindenesetre nem csupán a nemesi levelezés eszközei állnak a secretarius rendelkezésére, hogy híreket

²⁹⁷ FABÓ, 1871, 38.

²⁹⁸ FABÓ, 1871, 38–39.

²⁹⁹ FABÓ, 1871, 78.

³⁰⁰ FABÓ, 1871, 199.

gyűjtsön be: „Tegnap egy Erdélyből jött rablegény nyilván beszélte, az fejedelem Erdélyből kiindult volna, én ugyan azt sem híhetem el, mindazonáltal meglehet.”³⁰¹ A köznép által hordozott híreket is elcsípi a soproni ügyvéd, diplomáciai tevékenységet ellátó házában nyilván szinte bármilyen hírhozót meghallgattak. A titkosság azonban nem jelent valamiféle szervezkedést, vagy mai értelemben vett összeesküvést. Egyszerűen muszáj volt ehhez az eszközhöz folyamodni, ha a nyilvánosságot ki akarták zárni, mivel a levelek – mint fentebb láthattuk – tartalmának terjesztése bevett szokás volt a közélet színterén.

Előfordul azonban, hogy a levelek mégis az ellenérdekelt fél kezébe kerülnek, ami komoly veszélyt hordoz magában. Így a korábban már említett, Keczer Ambrushoz címzett, 1657 októberi levelében, amikor attól való félelmét taglalja Vitnyédy, hogy a bécsi udvar által elfogott, a töröknek való behódolást tartalmazó levelek közé esetleg Zrínyi írások is keveredhettek.³⁰² Zrínyi nyilván nem fogadhatta el a töröknek való behódolás gondolatát, ám érdekes, hogy az erről folyó vitában – ezek szerint – szerepe volt.

A levéltitok tehát könnyen sérülhet, akár az ellenérdekelt fél kezébe kerül, akár saját érdekköre tárja azt a nyilvánosság elé. Ezért néha meg kell kérni a levelezőpartnert, hogy ne említse a levélíró nevét. Így Keczer Ambrust kéri, hogy az erdélyi fejedelem ne említse az ő (Vitnyédy) nevét a leveleiben, mert abból neki és Zrínyinek is baja támadhat. „Az én uramnak is galibája lehetnék eféléből, mert nem úgy magyarázzák az emberek a mint vagyon, hanem idegen magyarázatokkal keresnek veszedelemre valókat, most is mondják – találtak némelyek magyar urak ő Ngnak irt leveleit, kikben az töröknek való behódolást sollicitáltak, ha complementumra való az levél, az meglehet, az kiről több nem szükség, tudván nem kelle ő Ngának az én uram és egyáltaljában félt ő Ngátúl, ha semmi hasznára nincs, nem is akar lenni uramnak, kárt ne csináljon leveleivel”³⁰³ Nem is elsősorban Vitnyédynek, hanem Zrínyinek okozhat gondot, ha a fejedelem a nevét említi leveleiben. Itt már tényként kezeli, hogy olyan Zrínyinek címzett levelek kerültek az Udvar kezébe, amelyek a töröknek való behódolásról tárgyalnak. Ha a fejedelem hasznára nem akar lenni Zrínyinek, legalább kárára ne legyen a levelezéssel. (Azt is felemlégeti, hogy „tudván nem kelle ő Ngának az én uram és egyáltaljában félt ő Ngátúl”, vagyis II. Rákóczi György nem támogatta Zrínyit, és félt tőle valami okból. Kérdés, hogy milyen ügy volt az, amelyben nem akart a horvát bán segítségére lenni az erdélyi uralkodó).

³⁰¹ FABÓ, 1871, II. kötet, 93.

³⁰² FABÓ, 1871, 78.

³⁰³ FABÓ, 1871, 80.

Thököly Istvánnak 1657. május 23-ai levelében kifejti, hogy nem tud titkos jelekkel levelet írni a főúrnak, mert annak nincs megfelelő kulcsa ezekhez. Ezért majd beszámol mindenről, ha „szemben lehetnek.” Másik levelében is utal arra, hogy nem meri levélre bízni a híreket, amiket Thökölynek el szeretne mondani, ezért személyes találkozóra lesz szükség közöttük. Végeredményben a legbiztonságosabb módja az információátadásnak a személyes találkozásokon való párbeszéd.³⁰⁴ Zichy Györgynek is azt írja, hogy „szemben levés” lenne a legjobb az információk megosztásához. Még arról is tájékoztatást kér Zichytől, hogy tudósítsa őt, érdemes-e Zrínyinek fölmennie az országgyűlésre, mert ha nem, akkor ura el sem indul. Más alkalommal titkos jelekkel írt levél megírásához kéri Zrínyi segítségét, a bán küldjön neki clavist, rejtjelkulcsot, aminek segítségével megírhatja a levelet.³⁰⁵

A rejtjeles levélnél tehát biztonságosabb a személyes találkozás, az 1660-as évek elején már szervezetté válik Vitnyédy politikai tevékenysége, a találkozás több személyt is érint. Így ekkor azt javasolja Kecskés Istvánnak, hogy beszéljen Keczer Menyhérttel, tudja meg, hogy hol és mikor gyűlhetnének össze, hogy bajaikat megbeszélhessék. Erre ugyanis a „hivatalos” gyűléseken nincsen mód, nincs lehetőség, kevés az ilyenekben az evangélikus ember, aki van, az vagy tudatlan, vagy gyáva. Az a néhány pedig, aki „szíves ember”, vagyis jó szívvel van az ügy irányában, nem tud hatni eléggé („intentiója vízzé lesz”).³⁰⁶

Előfordul, hogy az információt elzárják, akadályba ütközik továbbítása. Ilyenkor meg kell győzni a kapcsolattartót, hogy segítsen leküzdeni az akadályt, mint például Farkas Tamást. Vitnyédy arra kéri, hogy a fejedelem levelét küldje meg Zrínyinek. Ha kell, akár sírással is nyerje meg a fejedelmet, „vedd elő minden eszedet az rókaként és küldözd meg azon levelet”.

Esetenként némelyik levél olyan információkat tartalmaz, amelyekhez a saját véleményét, álláspontját hozzá igazíthatja ura. Így egy levél másolatának elküldéséhez az alábbiakat fűzi hozzá: „hogy ha ugy tetszik maga levelét ehez conformálhatja Ngd.”³⁰⁷

Vitnyédy fennmaradt leveleiben ritkán bocsátkozik elméleti eszmefuttatásokba az ország távolabbi céljait, felszabadításának módjait illetően. Legtöbbször híreket közöl, praktikus, a közeljövőt célzó politikai javaslatokkal él. Klaniczay Tibor már 1964-ben felfigyelt arra a

³⁰⁴ FABÓ, 1871, 103.

³⁰⁵ FABÓ, 1871, II. kötet, 40.

³⁰⁶ FABÓ, 1871, 178.

³⁰⁷ FABÓ, 1871, 253.

Vitnyédy levelére, amelyben az *Áfium* érlelődését látja.³⁰⁸ E Zrínyinek írt levélben a soproni nemes irodalmi felvezetéssel vezeti be mondandóját: „Az egyesség hazánktúl teljes búcsút vett, és ugyan ki is költözött, és az hol valami elei láttatnék is visszatérésének közünkben, az irigy ördög minden módon meggátolni kívánja”, ha a főrangúak egymáshoz közelednének, azt rögtön megakadályozza az „irigy ördög”, pedig jó volna „minden szúnyogból nem mindjárt elefantot csinálni,” hiszen „az egyesség volna pedig minden ország jó progressusának első oka.”³⁰⁹ Az erősség meghalt hazánkban, sőt „magunk nemzetétül is gyalázatot szenvedünk.” Ezután Zrínyi őszére emlékeztet, aki az országra támadó Sasvár basa ellen Nádasdy Ferencsel, Batthyány Boldizsárral és Pálffy Miklóssal összefogva vonult, és legyőzték a hódítót. Ez után következik a számunkra legérdekesebb rész: „Nádasdy uram ő Ngával és az több urakkal eleget törődtünk, micsoda reménségeink lehetnének ez szükségben.”³¹⁰ Vitnyédy tehát Nádasdyval és „több urakkal” tanácskozott azon, hogy miképpen lehetne védekezni az 1657-es évben fenyegető veszedelem ellen.³¹¹ Négy pontba foglalja a várható segítséget. „Első az ő fölsége mint urunk segítsége, onnend mivel biztathassuk magunkat, azt Ngd könnyen általlátta eddig is s tudja bizonyosan.” Mivel Zrínyi véleményét Vitnyédy jól ismerte, ezért nem is tartja szükségesnek elemezni, részletezni a Habsburg Udvartól várható segítséget a horvát bán számára. Nem nyilvános publicisztikát ír, hanem ura figyelmére számot tartó fejtegetést. „Második az szomszéd országok magok securitasaért való concurrenciák, mert ő nekik is hirével leszen az mi veszedelmünk, de onnend is az iszonyú contributiók miatt mit reménlhessünk, tudja Ngd.” Ebből nyilvánvaló, hogy Zrínyi a szomszéd országok által adható segítségnyújtást is átgondolta, arról kész elgondolásokkal rendelkezett. A második lehetőséget követő harmadik nincs megnevezve, de kikövetkeztethető, hogy a velenceiek pénzbeli segítségnyújtása lehet ez az eshetőség. Ezt több szempontból is átgondolták a nemesek, így megállapították, hogy egyrészt a velencei pénzsegélyhez szükséges a Habsburg uralkodó engedélye, amit nem biztos, hogy megad. Az is lehet, hogy a velenceiek nem is adnának pénzt, így a hadsereg tartásának terhe mind a magyarokra szállna, ráadásul a török támadás célját is magukhoz vonzanák, így segítség helyett

³⁰⁸ KLANICZAY, 1964, 648–654. Az 1657 márciusában kelt levél Fabó kiadásában olvasható: FABÓ, 1871, 39–42. Kovács Sándor Iván az *Áfium* tárgyi jegyzeteinél említi: ZMPM, 1985, 407.

³⁰⁹ FABÓ, 1871, 39.

³¹⁰ FABÓ, 1871, 40.

³¹¹ II. Rákóczi György lengyel hadjáratának ideje ez, de Vitnyédy nem konkrétan a fejedelem megsegítésére céloz, hanem a haza védelmének lehetőségeit taglalja.

csak a félelmük nőne.³¹² A török pedig nem a velenceieket akarja támadni, hanem vagy a lengyeleket, vagy a magyarokat, ebből nagyobb haszna származna.³¹³ A negyedik mód „igen gyarló, az magunk keves, disciplina kívül való militiánk” nyújtotta támasz a török ellen. S ha a hírek igaznak bizonyulnak, „henyélő szemmel csak nézni nem jó volna”, ezért nem ártana Zrínyinek Nádasdyékkal találkozni, és egyeztetni a dolgról. „Nádasdy uram ő Nga azt mondja, valami tehetségében vagyok, mindent megcselekedni kész.”³¹⁴ Vitnyédy tehát találkozára, tanácskozásra biztatja Zrínyit, Nádasdyval való egyeztetésre a török támadás kivédésére. „Megítél Ngod ez haszontalan irásomért, de mind hazámhoz való szeretetem mind Ngdhoz való kötelességem kényszerít az írásra, mivel ez szegény hazáért, és annak megmaradásáért vagy használ vagy nem, tartozom csöpp véremmel.”³¹⁵ Ebben a levélben tehát megjelenik a politikai értekező irodalom egyik alapvető eleme, vagyis pontokba szedve felsorolja azokat az alternatívákat, amelyek számba vehetőek a nemzet megsegítésére. Ez a levél ugyanakkor nem a nyilvánosság elé készült, nem nyilvános levél. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy szerzője számított ezen levél terjedésére, továbbadására (a nyilvánosság kitérülését a levelek kapcsán korábban igyekeztem vázolni, úgy hiszem hasonló továbbadásra számíthatott Vitnyédy). Viszont egyértelműen a meggyőzés a fő szerepe: ebben az esetben Zrínyi Miklóst akarja meggyőzni egy Nádasdyval kötendő – talán csak ideiglenes – szövetségről, hogy a főurak sikeresen tárgyalhassanak a fenyegetés megoldásáról, a hadszervezésről. Mindeközben Vitnyédy tisztában van vele, hogy Zrínyi átlát szándékain, ezért nem is próbálja meg leplezni igyekezetét, hogy meggyőzze urát a tanácskozás szükségességéről. A secretarius tudja, hogy Zrínyi „megítéli” az írás miatt, de ő akkor is tartozik ezt a horvát bán elé tárnai, mégpedig hazája szeretete, Zrínyihez való kötelessége (hűsége), és a szegény haza megmaradásának előmozdításáért. Ebből esetleg feltételezhető az is, hogy Vitnyédy nem saját döntése volt a levél megírása, hanem Nádasdy érdeke: hiszen a levélben szerepel, hogy ami tehetségében vagyok (vagyis ami módjában áll), azt cselekedni kész. Tehát Vitnyédyval mintegy üzent Nádasdy, együttműködésre biztatva Zrínyit, a secretarius pedig excluzálja magát e közvetítő szerepe miatt a bán előtt.

³¹² „mert ha az ő fölsége hirével kell lenni, talán nem leszen megengedve, hir nélkül pedig igen gyűlölséges cselekedet, az is ha vagy hirrel vagy az kívül lenne, az is nem bizonyos adnának-e valamit vagy semmit.” FABÓ, 1871, 40.

³¹³ Nádasdynak Bécsből írták meg – hogy kicsoda, arra nincs utalás – a velenceiek és a török szándékát.

³¹⁴ FABÓ, 1871, 40.

³¹⁵ FABÓ, 1871, 41.

Egyfelől a fenti részleteken nyomon követhetjük Vitnyédy levelezési sajátosságait, szokásait, de azokat a módszereket, eszközöket is láthatjuk, amelyek a levélküldés titkosságát vagy éppen nyilvánossá válását szolgálják. Többféle módszer is kínálkozott, hogy elkerüljék a levelek olvasóközönségének kiterjedését. Szintén ide kapcsolódik, de kiterjedtsége miatt külön fejezetet érdemel az a módszer, ahogy a levelezésben előforduló politikusok, nemesek személyazonosságát rejti el. Egyfajta virágnyelvet használ, amit csak a bennfentesek ismerhetnek.

V.2.2. Gúnynevek a levelezésben

Vitnyédy leveleiben gyakran fogalmaz „virágnyelven”, saját köre számára jól érthető gúnyneveket használ. Így egy 1657-es levelében kerül elő az *aranyborjú*, mint álnév, gúnynev: „megmondotta Mednyánszky uram az arany borjúnak.”³¹⁶ Mint fentebb már utaltam rá, Auersperg herceget jelzi ezzel az állandósult elnevezéssel Vitnyédy, rendszeressé téve a gúnynev használatát. Ezt a gúnynevet a levél fogadóí, az erdélyi nemesség tagjai jól értették, nem kellett sem rejtjelezni, sem magyarázgatni, kiről van szó.³¹⁷ Az is szóba került már, hogy a Montecuccolival folytatott Zrínyi-vitát is nyomon követi Vitnyédy: „Ugy értettem igen nagy maga megalázásával való levelet irt Ngd az bécsi perspectivának, mely Sümeghy püspök uramnál vagyon, csodával olvasták némelyek, nekem is olvasnom adták volna, de későn jártak, nem tudják mire magyarázzák, kérdették tudom-e okát, mondám specialis okát nem tudom ugyan, de azt tudom, hogy ő irt Ngdnak és az mint az ő irási vannak, Ngd mint nagy discretus úr ugy ad azokra választ.”³¹⁸ (1657. április 18-ai címezéssel írta Zrínyinek ezt a levelet a soproni ügyvéd.) Két érdekesség: előkerül egy újabb belső elnevezés, amikor Montecuccolit *perspectivának* nevezi. A másik a nyilvános tér működésének, kitérülésének eseményének lehetünk tanúi: Sümeghy püspök úr és „némelyek”, vagyis a püspök közvetlen köre már olvasták Zrínyi levelét, amit Bécsbe írt. A levelezés tehát a nyilvánosságot nem zárta ki, olyanok is olvassák, mi több, véleményt formálnak Zrínyi állásfoglalásáról, akik – lényegében – kívülállók a témát illetően.

³¹⁶ FABÓ, 1871, 47.

³¹⁷ FABÓ, 1871, 55.

³¹⁸ FABÓ, 1871, 58.

Egy másik levélben Montecuccoli mellett említ valakit *idolum* nevezet alatt: „Ma mentek az bécsi perspectiva, az *idolum* és Rottal.”³¹⁹ Ezek az elnevezések általánosak Vitnyédynél, számos közéleti szereplőre van valamilyen „fedőneve”. Ezt a szereplőt hevesen támadja: „az *idolum* minden cselekedetének feje divide et vinces, mindenütt diffidentiákat csinál...” Vagyis az illető mindig az „oszd meg és uralkodj” elvet érvényesíti, ellentéteket támaszt. Valakit *Édes Pityergő kománk* névvel illet, később így fogalmaz: „mint pityergett az a csalárd veszedelmünket acceleráló ember”. A pityergő koma képét azután a következő mondatban teljesíti ki: „az veszedelmünkön pityergő crocodilussal és az mesterségesen éneklő Maserini Syrenével.”³²⁰ Itt már krokodilus könnyeket sír a megnevezett. Fabó szerint Wesselényi Ferencre utal a *pityergő* megnevezéssel, de ebben az időszakban ez megkérdőjelezhető, Zrínyi viszonya Wesselényivel szövetségesinek mondható az 1660-as években. Ám Vitnyédy nem feltétlenül kedvelte a nádort. Maserini Syrene-je talán Portia herceg.

Egy jövendőmondót pedig *kilencnapi holteleven embernek* hív: „Ide hátra vagyon még az kilencnapi holteleven embernek követsége és jövendőmondása, hogy pünkösdre megszállja ő Nga Budát...”³²¹ Ez utóbbit megemlíti 1660-ban keletkezett levelében is: „Kemény János affectálja az fejedelemséget, kit az mastani sem únt meg, némelyek Rhédei Ferenczet akarnák promotealni, melyet az mi holteleven emberünknek némelyike imaginál magának, ki fogja az elgördített arany almát elnyerni, el kell várunk, akár ki legyen, csak magyar és fejedelem helyett basa ne legyen a porta régi kívánsága szerint...”³²² Vagyis az Erdélyi Fejedelemség jövőjén való gondolkodáskor kerül elő a jós személye, Vitnyédy pedig annak a reményének ad hangot, hogy magyar lesz a fejedelem, és nem csinál basaságot belőle a szultán.

Amikor arról ír, hogy a németek azt tervezik, hogy a magyarokkal „az sárga csizmákat letételessék velek és csehországi sarukkal változtassák meg”, akkor ismét képes beszédet alkalmaz annak megfogalmazására, hogy a rendi alkotmányt el akarják venni a magyar nemességtől. Ebben a levélben a hírt már Wesselényitől veszi Vitnyédy (akiről hat-hét évvel korábban még nagyon elítélően írt), ráadásul eme szándékuk végrehajtásában éppen Zrínyit látják akadálynak az

³¹⁹ FABÓ, 1871, 101.

³²⁰ FABÓ, 1871, 118 és 231.

³²¹ FABÓ, 1871, 144.

³²² FABÓ, 1871, 152.

Udvar politikusai.³²³ Máshol azt tanácsolja, hogy Batthyány Kristóf ne menjen a gyűlésbe, mert „lator ez mostani seculumban gubernáló planéták operatiója”.³²⁴

Nem egyszer használja a *kopos ember* kifejezést, néha *kopott embernek* írja. Egy helyen említi, hogy a *kopos ember* „nem merészel az fölföldre fölmenni, nincs már mestersége, mert ezelőtt sírásával, esküvésével megcsalván őket, hitelét elvesztette, Sztreceszenben szellőzik...”³²⁵ Szintén gyakran emlegeti a *Disznós Geczy* kifejezést, hasonlóan álnévként, gúnyos felhanggal.³²⁶ Máshol még több fedőnevet használ: „az mi kopos emberünknek, Mazarininak nincs egy fillér hitelek, Chameleon vagy az Protheusnak hírét sem akarják hallani, sőt még az bíróságárul is gyalázatosan emlékeztek vármegyék gyűléseiben...”³²⁷ (A látszat ellenére a kopos ember nem Mazarini, mert a *hitelek* szó többesszámban van, tehát felsorolásról van szó: vagyis a kopos embernek és Mazarininek nincs egy fillér hitelük sem.) A felső-magyarországi vármegyék tehát nem bíznak az első kettőben, a Chaméleonnak illetve a Protheusnak nevezett illetőről pedig hallani sem akarnak. Egy későbbi levélből kiderül, hogy *Chameleon* névvel Nádasdy Ferencet illeti, „Chameleon igen halálos beteg, reménytelen is gyógyulása.”³²⁸

De a sort folytathatjuk olyan kifejezésekkel, mint a *mi üveges emberünk*: „Az mi üveges emberünk is írt nekem ezen szókkal.”³²⁹ Fabó szerint Zrínyi Pétert nevezi így, aki üveget vásárolt Thökölynek.³³⁰ Bolondffynak nevezi el Bálintffy, ami újabb módja a gúnynévragasztásnak.³³¹

Érdekes részlet, hogy Vitnyédy több levelében is kéri egy emberséges, retorika oktató, kifosztott jezsuita megsegítését Thököly Istvántól és Thuránszkytól³³² is. Lehetséges, hogy a „jezsuita” megnevezés valamely közéleti személy nevének elfedésére szolgál, de valószínűbb, hogy itt nem kell álnévre vagy „fedőnévre” gondolnunk: csakugyan egy jezsuita egyházi embernek próbál segíteni. Ez esetben Vitnyédy személyiségének kevésbé ismert oldala kerül felszínre, a vallási türelmet tanúsító férfié.

A virágnyelven megnevezett közéleti személyekről mindig van véleménye, tény, hogy gyakoribb a negatív, elítélő megfogalmazás. Mivel a két korábban vizsgált politikai

³²³ FABÓ, 1871, 196.

³²⁴ Kiforrott stílus, de nem lehetünk biztosak abban, hogy szó szerinti értelmezése mellett nincs második jelentése is.

³²⁵ FABÓ, 1871, 242. Korábban a kopott ember halálhírét hozták, de hamisnak bizonyult, FABÓ, 1871, 238.

³²⁶ A *kopos ember* talán Wesselényi Ferenc, de a pontos megnevezés még várat magára.

³²⁷ FABÓ, 1871, II. kötet, 28.

³²⁸ FABÓ, 1871, 95. Fabó András állítása szerint.

³²⁹ FABÓ, 1871, 51.

³³⁰ Ezt a megnevezést sem lehet teljesen bizonyosra venni, lehetséges, hogy más személyre utal Vitnyédy a kifejezéssel.

³³¹ FABÓ, 1871, II. kötet, 65.

³³² Thuránszky személyét egyelőre nem sikerült azonosítani.

publicisztikában, a *Nádori emlékirat*ban és az *Oktatás jó elmékedésre* című szövegben is előfordulnak „jó” és „rossz” magyarok, most nézzük, hogyan szól róluk Vitnyédy. Zrínyi politikai ellenlábásairól általánosságban Vitnyédy így fogalmaz: „igen gonosz, csalárd, álnok és természet szerint álhatatlan emberekkel levén ő Ngának dolga.”³³³ Nádasdyról egyenesen kijelenti, hogy „elveszti az uramat”, vagyis Zrínyi bukásának lehet majd okozója.³³⁴

Néha egészen szókimondóan fogalmaz: „ő is elvesz, az az ország nélkül való palatinusság-halászó csunya beste kurvafia, talán az isten végét veti az hitetlen ebnek és rettenetes lölke veszedelme félelmével, kinek az én uram mit írt, annak pariáját íme küldöm Kgdnek, hogy lássa annak az hitetlen ebnek mindenütt való latorkodását.”³³⁵ Vagyis Vitnyédy elküldi a levél másolatát, hogy az ő levelének címzettje elolvashassa, mit írt Zrínyi a *palatinusság-halászó* embernek (talán Wesselényiről ír így). Itt tehát Vitnyédy egyenesen Zrínyi levelét teszi közkinccsé, a nyilvánosság számára elérhetővé.

Fentebb már láthattuk, hogy az *aranyborjú*, *idolum*, *kopos ember* alaposan megkapták a magukét Vitnyédy Istvántól. Természetesen csak a levelezés nem nyilvánosságnak szánt részében. Néhol olyan felsorolásokat használ a „rossz” magyarokat bemutató témában, amelyekhez hasonlóakat találunk a publicisztikákban is. Kecskés Istvánnal gyakran váltott levelet a soproni titkár, az egyikben így fogalmaz: „örökkén való dicséretes emlékezetre (ha ugy kívántatik) istene, religiója, hazája szabadsága mellett haljon meg böcsülettel...”³³⁶ A protestáns nemesség feladatát és kötelességét fogalmazza meg ezekkel a szavakkal. A *Nádori emlékirat* a „rossz magyarokról” így ír: „ezeknek Istenek, nem hazájok java, nem szabadsága: hanem mindenek felett [érsek].”³³⁷ Székely Andrásnak így ír: „nincsen azoknak az embereknek sem emberségek, sem hütök, sem igaz szavok”,³³⁸ a *Nádori emlékirat*ban: „Nincsen azoknak az istenteleneknek eszek, nincsen lelkek, nincsen Istenek.”³³⁹ Általános szóhasználat, nem bizonyítja Vitnyédy kezenyomát az *Emlékirat*ban, de ne menjünk el mellette említés nélkül.

Ám nem csupán személyekről, hanem nációkról is véleményt alkot a secretarius, ezt is érdemes összevetni a másik publicisztikával. „Az lengyelek állhatatlanok, tökéletlenek, religiójokban igen supersitiosusok s arra nézve, keves levén az országban az erősség, mindenkor

³³³ FABÓ, 1871, 92.

³³⁴ FABÓ, 1871, 101.

³³⁵ FABÓ, 1871, 142.

³³⁶ FABÓ, 1871, 204.

³³⁷ THALY, 1868, 638.

³³⁸ FABÓ, 1871, 208.

tartani köll ő Ngának túlök, hogy ellene ne támadjanak, az kik most csaknem közönségesen in agone vannak.” Az *Oktatás jó elmékedésre* szerzője a következő vélekedéssel van a lengyelekről: „Hanem bezeg á Lengyel gyors, bosszuáló resolutus, könnyű, hatalmas, és népbülis igen büves Szomszédunkis;” a szabadságot „az Lengyel ... ighen szeretti;” de „örökké égyenetlen vissza vonnyo”. Emellett „az Égh alatt nincs alhatatlanabb Nemzett az Lengyelnél, akár mit ígerjen az meg nem állya”; valamint „kevély, büszke, és más Nemzettekett még nem böcsüllő, contenmáló” náció.³⁴⁰

Vitnyédy olyan információkról is tud, amikhez közvetlen forrása nem lehetett, nyilván bizalmas emberei szállították neki. Így például tudja, hogy Nádasdy 1661-ben megmutatta Lippay György érseknek Zrínyi egyik levelét, amit „megolvasván igen tetszett nekie s azt mondotta, Ngd egyedül az az jó magyar, az ki nemzetinek s hazájának maga fogyásával kíván szolgálni és szolgál is.”³⁴¹ Lippay ekkoriban tehát „jó magyarnak” nevezi Zrínyit, de Vitnyédy is egészen másképp fogalmaz az érsekről, mint évekkel korábban: 1663-ban már tisztelettel beszél Lippayról, magyar és szavatartó embernek nevezi: „Lippay György érsek urunk ő Nga most jó egészséges, mutatja is hogy ő magyar és mondott szavainak s resolútiójának embere.”³⁴²

Természetesen Vitnyédy rengeteget tanult Zrínyitől, bár kifejezésmódja, stílusának szépsége nem is éri el ura írásművészetének magaslatait, de érdemes megemlíteni ezt a részletet is. Szívesen használja ura fogalomkészletét: „mert bizonyos az ő Nga szerencsén vagy szerencsétlenségén fordulunk vagy javulásra, vagy utolsó szerencsétlen veszedelemre.”³⁴³ Köztudott ura iránti rajongása, szép megfogalmazásban olvashatjuk: „egy seculumban egy phönixnél több nem szokott lenni”, vagyis egy században egy olyan főnix születik csupán, mint amilyen Zrínyi Miklós. Máshol „magyar Hannibálnak” nevezi Zrínyit.

Ám nem csupán témát és gondolatokat látott Zrínyinél, amelyek terjesztésében részt vett a soproni ügyvéd, hanem esetenként a fennkölt stílust is átvette saját leveleibe. Mednyánszky Jónásnak így fogalmaz: „de kérem Kgd édes kedves atyámfia, ugy ne gondolkodjék én felőlem, az mi szegény, csaknem utolsó gyalázatra jutott nemzetemnek nevelkedését, dicsőségét nézi, abban javalló ne kívánjak találtatnom, s ha ennyire látok vala, talán eszköz is volnék abban, nem tudván az dolgokat, azoknak combinatióját, igen gonosz, csalárd, álnok és természet szerint

³³⁹ THALY, 1868, 642.

³⁴⁰ BENE, SZABÓ, 2000, 472–473.

³⁴¹ FABÓ, 1871, 165.

³⁴² FABÓ, 1871, II. kötet, 35–36.

állhatatlan emberekkel levén ő Ngának dolga.”³⁴⁴ Zrínyinek e szavakkal írja meg II. Rákóczi György halálát a szászfenesi csatában kapott sebei miatt: „némelyek azt mondták, ha meg nem harcol, leteszik a fegyvert, melyre mondotta, mindenre kész, ugy arra is, hogy vérevel egy darab földet megfössön, biztatta hadait, az székelységnek örökkévaló szabadságot ígért, csak jól viseljék magokat. Megütköztvén velek igen jól viselték hadai magokat, azonban maga eleiben akadott egy veres bársonyban levő török, állítván budai vezér legyen, utána ugratott egy árokban, azt hegyes törével megölte és kivülötte még kettőt, oly impetussal, hogy az hegyes törének az markolatja lement és csak a puszta vas maradt kezében. Azonban megsegítették az törököt társai és az árok kívül ugy vágták fejben, elfolya az vére, elájúlt és lova az törökök köziben vitte volna, egy Majos nevű inasa más társával ugy hozták az maga fele közé, recolligalván magát még reájok akart menni, az igy levén, mind az két fél szaladott egymástúl, azután bement Váradra, lova hátára ült, az sebek nehezdedvén, igy lett szegénynek halála vitézi bolond resolútiója miatt.”³⁴⁵ Keczer Menyhértnek: „Kiváltképen Kecskés uramnak írt Kgd levelére, vaj mely kevesen vagyunk édes kedves atyámfia, az kik érezzük ez közönséges nyavalyánkat és ha az mi magyarinknak szívökben elröjtett gondolkodásinak tüköre lehetne, hogy azokat megláthatnók, kik közönséges veszedelmünket inkább kívánják és procurálják, hogysen javunkat és megmaradásunkat, ugy köll lenni az jó istennek tetszik, mert az mi bűneink és hálaadatlanságink ezeknél mind többet érdemlettek s érdemlenek naponkint, talán megemlékezik még isten valaha rólunk és az mikor ő szent fölségének tetszeni fog, kegyelmesen ezekben megsegít.”³⁴⁶

Néhol az *Áfium* szövegének stílusa köszön vissza: „Most kívántatnék édes bátyám uram az jó magyarság, most az jó tanács.”³⁴⁷ A Szigeti veszedelem írójának erkölcsére ismerhetünk abból a mondatból is, amit Vitnyédy öccsének ír: „mert inkább akarnám becsületes Kgd halálát, mint gyalázatos éltében való lételevel emlékezetét.”³⁴⁸ A sor hosszan folytatható lenne, azonban ízelítónél nagyobb terjedelmű stílusvirág bemutatására nem vállalkozhatok, szétfeszítené dolgozatom kereteit. A jövőben elvégezhető stílusvizsgálat elősegítésére azonban összegyűjtöttem néhány (nem kizárólag Vitnyédy István által használt, de nála előforduló) jellemző, ritkább szót, szókapcsolatot, mondatot, mondást. Ennek a rövid kifejezés-

³⁴³ FABÓ, 1871, 95.

³⁴⁴ FABÓ, 1871, 92.

³⁴⁵ FABÓ, 1871, 153–154.

³⁴⁶ FABÓ, 1871, 175.

³⁴⁷ FABÓ, 1871, 218.

³⁴⁸ FABÓ, 1871, 44.

gyűjteménynek a célja a későbbiekben egy nagyobb, Vitnyédy munkásságát akár a publicisztika, akár egy tágabb diplomáciai kommunikáció szempontjából történő vizsgálat megalapozása. Stílusának mélyebb rétegeit feltárva esetleg választ kaphatunk szerzőségi kérdésekre, kijelölhetjük a soproni ügyvéd működésének, vagy akár a Zrínyi vonzáskörében működő műhely pontos határait is.

V.2.3. Vitnyédy szóhasználata, kedvelt mondásai

– könnyelő szem	könnyező szem
– vagy vindicálását vagy orvosságát kívánná	megszabadítását vagy orvoslását kívánná
– Ngd notabilis kára nélkül deputálna	
– kezemet ártsam hozzá	nem avatkozom be
– igen rossz táncra való nótát akarnak vala fujni neki	rossz irányba befolyásolják
– vexálják	vegzálják
– csináltak górért	őrhelyet készítettek
– ide való kevés nemzetségünk nagy iga alatt vagyon, s csak nyögni is alig mernek	nehéz terhek alatt sem mer szólni a nemzet
– jó volna fölnyitnunk szemeinket; talán megnyílik szemek	föl kellene ébrednie a nemzetnek. (Gyakran használja különféle formáit.)
– oda dirigálja levelét	oda írjon levelet
– marczonaság	
– fürödés is cura	a fürdés is kúra, gyógyító hatású
– kevély, háladatlan és tökéletlen lengyelek	negatívan vélemény a lengyelekről
– angustiakban voltak	kétely, szorongás gyötörte őket
– szép két gyermek ló	két csikó
– kevélyen fogok rajtok sétálni	kevélyen fogja megülni a lovakat
– az Moyzes könyvében vagy az József kévéje előtt fejet hajtsanak és tiszteljék	Bibliai részre utalás

- az egyesség hazánktúl teljes búcsút vett és ugyan ki is költözött
 - semmi az sok tetem az jó fej nélkül
 - veszen veszünk
 - hazát... ha ez elromol vagy vesz, senki mást helyette nekünk nem ád
 - az kitül az viznek áradni kellene ugyanott, azont guta ütéstől féltik (a császárt)
 - az én vékony kötelességemre is
 - olaj nem lesz az tűzön
 - fenyegetéssel agyarkodnak reá
 - felzavarodott világ
 - dezma részeges bolond
 - agalnom
 - specialis
 - communicálja velem
 - passus
 - henyél
 - megholtunk ekkoráig egymásnak
 - cessalt
 - pagasia
 - az két házas közt az tárnak való elvesztése; az két sár között elvész a hajas (71)
 - ha az szomszédunk háza égni fog, az mi házunk fala is megmelegszik (70)
 - szaladó ellenségnek arany hidat kell csinálni
 - maradt volna veszteg
 - grádics a veszedelemre
 - hívatlan vendéget az pad alatt szoktak vetni
 - mindenfelől kezdenek gőzölni
- hazánkban nagy a széthúzás
 - vezér nélkül nem működik az ország
 - Akinek mozgatnia kellene a dolgokat, azt féltik gutaütéstől
 - csekély kötelességem
 - erőszakos, részeges bolond
 - ágálnom, ágálni
 - használja emberre, okra
 - meztárgyalja
 - határátkelőhely, szoros értelemben
 - lustálkodik
 - nem írtak levelet, nem beszéltek
 - késett, elhalasztódott
 - Fabó rosszul jegyzi le: két tar között elvész a hajas. Vagyis két ellenség között elvész a nemzet. Gyakran használja Vitnyédy.
 - a szomszéd veszedelme nekünk is rossz
 - Zrínyi is használja ezt a szólást
 - veszélyhez vezető lépcső
 - a hívatlan vendéget nem jól látják el
 - látható a veszedelem

az lobbanó tüzek

– igen gonosz, család, álnok és természet szerint
álhatatlan emberekkel lévén ő Ngának dolga (92)

– fundamentumból megértette mysteriumit
– markunkban ne szakadjon
– kicsirázik, nem sokáig hogy magva leszen
– az levegő égben haszontalan reménségeket
– militia

– vékony tehetség
– kövérség nélkül való hájazásom,
az taligát megkenni el nem mulatom (120)

– bugyogók
– megcsüggedtenek
– nagy bestia az török
– megmarakodik

– nem haszontalan heréje
– lágyító flastrom
– fortély

– veremre tett récze
– kinek nem borja, nem nyalja
– igen torkokon vagyon az ebeknek
– csak meg sem körömtséltek

ő Nga vitézeiben a törökök

– hintett az ördög konkolyt az búza közé
– ezek között az bagoly rossz emberek között
– üszeg
– csöbrét

– furmányosi
– egy seculumban egy phönixnél több
nem szokott lenni (Zrínyire érti)

– kapocs az orrokon (a töröknek Zrínyivár)

alapjaiban ismeri titkait
el ne romoljon, el ne veszítsük
hamar eredménye lesz
megalapozatlan remény
gyakran használja a katonaságra
csekély tehetség
megkeni a taliga kerekét, vagyis
fölkészül a nehézségekre
török gúnyneve

nem lusta, semmittevő
lágycsüggedtenek

itt becsapott értelemben
akinek nem inge, ne vegye magára
veszélyben van
nem veszett el senki a vitézek közül

sok értéktelen van a hasznos között
érdekes kifejezés a rossz emberekre
üszök

fuvarosai
egy században egy hős születik

zavaró tényező számukra

– intentiójok vízzé leszen	nem érik el céljukat
– mézes beszéd	körmönfont, hazug beszéd
– ezek az irigy mordály és hálaadatlan ebek (a soproniakra érti)	a mordály itt gonosztevő, vadállatias értelemben
– országostúl feneken felforgat bennünk	
– nyavalya	gyakran használt szava
– tudhatom és nevetetem hiúságos velem való majmoskodását	látom és kinevetem velem való szórakozását
– czoigvarter	valamiféle katona vagy mester, valószínűleg puskatisztító.
– rossz beste kurafiak	nem egyszer használja, elterjedt kifejezés
– bestekurafiát	
– sarczolni	
– collegatárs	bajtárs, segítőtárs
– tragoedia	tragédia
– ráklápon járó	lassú, körülményes
– néminemű országunk javára	
– naponként öregbülnek nyavalyáink	egyre több a gond
– az sok agár bizonyos veszedelme az előtte lévő nyúlnak	sok ellenség biztosan elpusztítja az egyént
– nem jó, hanem még fattyú és poronty nevet érdemlő fiai	elítélőleg ír fiatal urakról
– úgy jár mint bika, ki másra haragudván lábaival kapálja az port és magának incommodál	saját magát zavarja, idegesíti föl
– hallom az kanócbüzt nem igen szenedhetitek	a harcot nem kedvelitek
– ebek harmincadja	
– evedes holdult	jelentését nem sikerült meghatározni, akár elírás is lehet Fabó részéről
– kászolódnak	készülődnek, kászálódnak
– készületlen henyélő szemmel nézzük	felkészületlenül várjuk

– mi tanácsot tud adni... az ki holt ebét sem aki nem harcolt még csatatéren, az
látta ellenségének tapasztalatlan

Hosszabb kifejezések

Vitnyédynél

„az mi ide való kevés nemzetségünk nagy iga alatt vagyons nyögni is alig mernek.” (1. kötet 27.)

„Hazánk, nemzetünk szabadsága áruló pestise operációja” (2. kötet 54.) A haza szabadságát eláruló működése valakinek.

„nem azé az madár, az ki találja, hanem az ki fészkebül elviheti” (2. kötet 54.)

„az midőn elfogy az emberi reménység, ott kezdődik mutatódni az isteni erő és hatalom...” (2. kötet 63.)

„Gonosz lapos tetvek azok, ha befeküsznek az vármegye ködmenében, nehezen pöröslük ki” (2. kötet 66.) A vármegyei adminisztrációba beülő ellenlábásokat nehéz lesz kiűzni.

„ha az kapufája aranyos is, de ugyancsak özvegy és ő rajtok még az ág is vonson” (2. kötet 90.) Szépet mutat, de magára maradt és szegény.

„nevelkedjenek mint az víz mellett ültetett pálmafa, rövid üdő semmivé legyenek és az emlékezetek is gyalázatos átokban maradjon.” (2. kötet 90.) Hamar elmúlnak, és senki sem emlékszik majd rájuk.

„mert nem poszata fészek Buda, hogy az kakuk az benne lévő monyákat megigya és másokat tojjék helyében.” (2. kötet 95.) Budát megszerezni nem gyerekjáték.

„egy nagy erdőben egy kakuk keves” (2. kötet 97.) Kevés a nagy ember a hazában.

„a hajdú beszédjekint, meddig az agár szarik, elszalad addig a nyúl” (2. kötet 98.)

„soha csak holt ebet sem látott mezőben” (2. kötet 99.) Ezt gyakran írja, a hadviselést nem próbált emberekre utal, mint nem elég tapasztaltakra.

„igazabb fia vagyok hazámnak, hogysen sok kevély poroszló fattyú fiai, a kik minden szarban kalánok akarván lenni.” (2. kötet 105.)

„oly ember mesterkedik pedig, az ki sem étel sem ital és hogy még jobban magyarul mondjam (salva venia) sem fing, sem szar” (2. kötet 125.)

VI. Összegzés

Tanulmányomban egyedi eseteket vizsgáltam, több irat és egy irategyüttes bemutatásával próbáltam meg feltárni a 17. századi politikai publicisztika sajátosságait. Mivel az egyedi eredmények a nagyobb egész kirajzolásához is segítséget nyújtottak, valamint a kutatás egy pontján nem tudtam megkerülni az elmélethez való fordulást és a teória valamiféle számbavételét, módosítását, így ezt a feladatot helyeztem a dolgozat élére. A műfaj körülhatárolása Péter Katalin és Bene Sándor nyomán is nem végleges, a meglévő válaszok is újabb és újabb kérdéseket vetnek föl. A műfaj alapvető meghatározása, a nyilvánosság, a meggyőzés szerepe és a politikai tartalom hármassága fontosságát elismerve kijelenthető, hogy ezen elemek szükséges, de nem elégséges eszközei a publicisztika műfaji meghatározásának. A megjelenő problémákat igyekeztem felsorolni, a nyilvános tér modelljét, a nyilvánosság összetételét, a nyugati publicisztika világához való viszonyt röviden érintettem. Figyelembe kell venni a propaganda és reprezentáció különbségét, amikor egy irodalmi művet vizsgálunk, de különbséget kell tennünk polgári és nemesi közvélemény befolyásolásra megjelenő szövegek

között is (ez utóbbira elsősorban nem hazánk határain belül, hanem a magyar és a külföldi publicisztika különbségeinek megfigyelésekor).

A magyar propagandairódalom jelentős mennyiségű szöveget hozott létre a 17. század első felétől, Bethlen uralkodásától kezdődően. A diplomáciai levelezésekben megjelenő nyilvános, vagy magánjellegűből nyilvánossá váló iratok nagy számban kimutathatók, bennük a politikai célok retorizált megfogalmazásával, a reprezentáció vagy a propaganda céljainak megfelelő érveléstechnikával. Ez a fajta publicisztika a politikai értekező prózával kiegészülve jelentős és fejlett eszköztárát vonultatja fel a nemesi publicisztikának. Jellemzője ennek a közösségformáló irodalomnak, hogy kéziratos, szerzői (szerkesztői) csoportok hozzák létre őket, vagy eleve nyilvánosak (ilyenkor is általában egy bizonyos olvasói csoportot céloznak meg, például Erdély köznemességét, Felső-magyarország protestáns nemeseit, az országgyűlésen megjelent főurakat stb.), vagy a címzett névleges, és a politikai csoportosulások között terjesztik, illetve a harmadik eset, amikor a magánlevél továbbadása, terjesztése magától értetődően bekövetkezik egy fontos gondolatokat közlő szöveg esetében.

Meglátásom szerint a nyugati, elsősorban nyomtatott, polgári közösségben terjedő publicisztikához képest a magyar (magyarországi) publicisztika csak annyiban tekinthető elmaradottabbnak, amennyire a nemesi társadalmat elmaradottnak tekintjük a polgárihoz képest. A három részre szakadt ország társadalmi berendezkedése szükségszerűen hozta magával a nyilvános szövegek kéziratos és nemesek számára írt változatát. Politikai döntéshozó szerepe egyedül a nemesi rétegnek volt, amelynek befolyása egyedülként érvényesült, tehát meggyőzésére szükség lehetett. A kéziratosság pedig az e rétegen belüli kommunikáció velejárója, a nyilvánossá válást nem a köznép végezte a nyomdák segítségével, hanem az – aktív tagjait tekintve nem nagy számú – nemesség feladata volt a szövegek terjesztése is. Szinte kizárólagos olvasói és terjesztői lévén a politikai publicisztikai írásoknak, azok formai, technikai és retorikai eszköztárát is meghatározta ez a réteg.

Kijelenthető az is, hogy az 1636-os év hadi eseményei, a tettek súlya eltörpül a diplomáciai, publicisztikai propagandatevékenység mellett. Mind a két fél nagy jelentőséget tulajdonított a retorikának, amivel a fegyveres konfliktus előkészítését, alátámasztását elvégezni illetve a védekezésre való felkészülést, ellenállást nem csupán indokolni, hanem kiegészíteni is lehet. Bár jelentősebb kutatásokat igényel, de meglátásom szerint Bethlen Gábor diplomáciája alapozta meg ezt a fajta kommunikációt, majd a későbbiekben sikerrel alkalmazták más

esetekben is. Így I. Rákóczi György 1644–45-ös hadjárata idején folyamatosan alkalmazta az 1636-ban és korábban, Bethlen Gábor mellett elsajátított publicisztikai és diplomáciai fogásokat és eszközöket. Nem csupán a harctéren aratott győzelmek szerezték meg a fejedelemnek a linczi békekötés során neki ítélt hét vármegyét és az előnyös békeponthoz. A propagandairódalom (lényegében a retorikai eszközök) és az egyre nagyobb gyakorlatot szerző diplomácia jelentősen hozzájárult ehhez a sikerhez. II. Rákóczi György sem tekintett el a publicisztika használatától, sem lengyelországi hadjáratának előkészítésekor, sem veresége után. A fiatalabb Rákóczi hibája az volt, amit apja és Bethlen sem követett el: elveszítette az erdélyi hadsereget, amely veszteséget azután semmilyen diplomáciai mesterfogással nem lehetett ellensúlyozni. De Zrínyi Miklós téli hadjáratának katonai eredményei sem feltétlenül annyira jelentősek, mint amennyire azt a horvát bán és öccse, valamint az őket segítő politikai erők által folytatott propaganda a nagyközönség elé tárta. A publicisztika hazai használata is Zrínyinél éri el a legmagasabb szintet: úgy tűnik, ő már a külföldi hírforrásokat is sikerrel használta, a hazai nemesség meggyőzésén kívül Európa döntéshozóinak és polgárainak véleményét is képes volt befolyásolni.

Ezekben az eseményekben lehet legjobban felfedezni a magyar politikai publicisztika jelentőségét és sikereit: a politikai értekező próza, a nemesi publicisztika, valamint a diplomáciai irodalom is fontos szerepet kap a történelmi események alakításában, valóságra való hatásuk nem hanyagolható el. Mindez az irodalom a 17. század elejétől kezdődően (és természetesen nem előzmények nélkül) már szinte teljes fegyverzetével, eszköztárával rendelkezett, ám mégis, egészen a Wesselényi-féle mozgalomig tovább professzionizálódott, finomodott. Ebben az eseménysorban helyezhető el az 1636-os konfliktust kísérő publicisztikai vita fontos dokumentuma: a *Tholdalaghy-levélgyűjtemény* is. Elsősorban nem újdonságával, hanem a kommunikációs formák sokféleségének felsorakoztatásával nyújthat segítséget a tudományos kutatásban. Benne iskolapéldáját láthatjuk a fejedelmi diplomácia működési mechanizmusának, a fegyveres konfliktus elkerülését célzó kommunikációs formáknak, valamint a politikai békealkudozás folyamatának is.

Az 1653-as keletű *Nádori emlékirat* kapcsán felerősödött a gyanú, hogy nem 17. századi írásról van szó, hanem 19. századi – fiktív vagy eredeti szövegekből kreált – műről. Korábban is kételkedésre adott okot ez a politikai irat, de R. Várkonyi Ágnes mondta ki leghatározottabban, és mutatott rá a gyanús részletekre. A részleteknél azonban talán még gyanúsabb az irat közreadója, Thaly Kálmán személye, aki fiktív kuruc dalokat alkotott, és még kora elhivatott, esetenként

kevésbé objektív tudományosságának mércéje szerint is túlságosan szenzitív, szubjektív alkata volt a magyar tudomány 19. századi világának. Thaly számára a feltárt írásbeliség anyaga nem a valóság hiteles ábrázolására adott lehetőséget, hanem az általa elképzelt és megkreált régiség nagyszerűségének, emelkedettségének, heroizmusának alátámasztását szolgálta. Az *Emlékirat* eredetisége tehát sok kérdést vet fel, ezért sokrétű vizsgálattal igyekeztem körüljárni a kérdést. A szöveg latinsága, helyesírása, más levelekkel való kapcsolatai nem tártak fel olyan tény, ami arra utalt volna, hogy nem a 17. században született. Döntő tényezőnek tartom Vittorio Siri művének pontos idézését, valamint azt, hogy a Beke József szerkesztette *Zrínyi-szótár* alapján elvégzett vizsgálat sem mutatott fel egyetlen olyan szót sem, amit csak a 19. században használhatott volna az irat létrehozója, illetve amely egyértelműen ellentmondott volna Zrínyi Miklós szóhasználatának. Nem tartható állítás ezek után, hogy a szöveg nem a 17. században született. Ugyanakkor nem jelentéktelen problémát okoztak azok a részletek, amelyek nem stilisztikai, hanem tartalmi szempontból mondtak ellen Zrínyi szerzőségének: egyik legnyilvánvalóbb furcsaság például a protestáns szerzőkre jellemző „aranyborjú” szó használata a katolikus főurak hiteltelenítésére. Az a tény, hogy a hamisítás tényét nem sikerült felfedezni, szinte bizonyossá teszi, hogy szöveg eredeti. Az *Emlékirat* kapcsán már Thaly is felvetette Vitnyédy Istvánt, mint lejegyzőt, és a soproni jogász személyével mások is magyarázták az iratban fellelhető felekezeti kérdésben mutatkozó ellentmondásokat. Vitnyédy István leveleinek vizsgálatakor azután az említett „aranyborjú” kifejezés egyszerre második értelmet is nyert, tudniillik Auersperg hercegre értett ironikus „fedőnévként” használja e szót a horvát bán titkára.

Mivel pedig éppen erdélyi ismerőseinek írt leveleiben nevezi „aranyborjúnak” Auersperget, ezért joggal feltételezhető, hogy az *Emlékirat*ban is Vitnyédy működött közre. Ezt a gúnynevet csak erdélyi olvasók (például a fejedelem) érthették pontosan, ráadásul az irat megfelelő mondata: „mind bálványozók és az aranyborjút imádják”, egy újabb jelentéssel is gazdagodik. Tehát a magyarországi nádorjelöltek önzőek, katolikusok, és Auersperg herceg befolyása alatt is állnak. Vitnyédy István kezenyoma a *Nádori emlékiraton* – ha csupán egy szóval kapcsolatban is – de kimutatható. A tények arról beszélnek, hogy Zrínyi írása és elképzeltései szerint Vitnyédy István öntötte végleges formába a *Nádori emlékirat* szövegét. Elképzeltető, hogy az általunk ismert szövegbe Thaly Kálmán is belenyúlt (nem lenne sem idegen, sem szokatlan eljárás tőle), de hosszabb részeket nem szöhetett be az iratba, legfeljebb egyes mondatokat. Vittorio Siri művének idézése pedig valószínűtlenné teszi Thaly Kálmán

közreműködését, mivel a tudós nem ismerte Zrínyi könyvtárának leírását, így nem sejtette, hogy a költő és hadvezér bibliothékájának része volt az olasz történetíró munkája.

Mivel felvetődött a gyanú a *Nádor emlékirat* hamisított volta miatt, ezért egy másik irat szerzősége is új fénybe került. Az *Oktatás jó elmélkedésre* című szöveget 1664 ősze után vetették papírra. Felmerült, hogyha a *Nádori emlékirat* nem Zrínyi munkája, akkor viszont az *Oktatás* szerzője lehetett ő. A két szöveg elsődleges ellentéte a magyar főurakhoz való viszony: amíg a II. Rákóczi Györgyhez írt publicisztika „rossz magyaroknak” nevezi őket, addig az *Oktatás* címlapján éppen ezen főurak neve szerepel, mint akik tanácskozásukon pontokba szedték a hazájuk megsegítésére fölemlíthető lehetőségeket. Ismét a *Zrínyi-szótár*ra támaszkodó stilisztikai, nyelvtörténeti elemzés segített közelebb vinni a megoldáshoz. Ennek során az derült ki, hogy az *Oktatás* szövegében harmincöt magyar és ötvenkilenc latin szó szerepel, amiket Zrínyinél nem találunk. Ezek közül ráadásul tizenkét magyar és huszonkét latin szót több alkalommal is használ az *Oktatás*, míg Zrínyi más szövegeiben egyszer sem bukkanunk rájuk. A *kapoz* ige például háromszor, a *confoederatus* latin szó pedig huszonhat alkalommal fordulnak elő az *Oktatás jó elmélkedésre* szövegében, Zrínyinél azonban nem találjuk őket. A *segít*, *segél*, *segedelem* szócsaládot is egyértelműen másképp használta a horvát bán, mint az *Oktatás* létrehozói, szerzői. A nyelvhasználat arra mutat, hogy ezt a szöveget nem Zrínyi Miklós írta. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a korabeli politikai témájú publicisztikai és értekező művek megalkotása nem feltétlenül egyes szerzők individuális feladata volt. Szerzők és szerkesztőcsoportok működtek együtt ezek létrehozásán. Az *Oktatás* nem Zrínyi keznyomát őrzi, de nem zárhatjuk ki, hogy gondolatait, elképzeléseit mégis föltaláljuk az iratban, mások átvétele, közvetítése útján.

Ha pedig közvetítőről beszélünk, akkor több alkalommal is Vitnyédy István neve került elő. A soproni jogász életéről 1906-ban és 1907-ben írtak utoljára hosszabban, azóta e százéves írásokból véljük megismerni életét. Tudunk 550 kötetes könyvtáráról, kiterjedt levelezése is rendelkezésünkre áll, tudjuk, hogy még a Napkirály is számontartotta személyét. Bán Imre a legjelentősebb nemesi publicisztika művelőjének tartja (amivel egyetérthetünk), de konkrétan a nevéhez köthető írást nem ismerünk. Általános képünk róla, – amit a 19. századi történetírás alakított ki – hogy túlbuzgó, irreális terveket dédelgető, evangélikus vallásában elkötelezett, sőt kissé szüklátó körű köznemes volt. Ezeket az elgondolásokat nem is feltétlenül cáfolva, de kijelenthetjük, hogy Vitnyédy működése valószínűleg sokkal kiterjedtebb annál, semhogy egyszerűen Zrínyi Miklós szervilis segédjét lássuk benne. Levelezéséből kitűnik, hogy főuraknak

is nemegyszer adott tanácsot, fentebb idézett levelében magát Zrínyit is meggyőzni igyekezett a Nádasdyval való együttműködés fontosságáról. Olyan titkos ügyekről praktikált (a kor kifejezését használva), amelyeknek sem mibenlétéről, sem ezek teljesültéről nincs pontos információnk. Rendkívüli tettekrezsége okán nem vethetjük el, hogy Vitnyédy nyilvános tevékenysége mellett titkos cselekvésekkel is segítette Zrínyi politikáját (elsősorban természetesen diplomáciai működésével, de akár valós akciókról is lehet szó). Mind a *Nádori emlékirat*, mind az *Oktatás jó elmélkedésre* születésénél lehetett szerepe a soproni diplomatának. A további kutatásokat megkönnyítendő igyekeztem röviden összegyűjteni a Vitnyédyre jellemző szavakat, képeket, metaforákat, hogy nyelvhasználata megismerésével a későbbiekben világosabban lássuk irodalmi működését.

Számos kérdés maradt megválaszolatlanul, a későbbiekben kutatási témaként újra előkerülhetnek. A sokat emlegetett Vitnyédy István irodalmi működésének pontosabb körbejárását szolgálhatja levelezésének tüzetes átvizsgálása, levelezőpartnereinek, témáinak feltérképezése, stilisztikai vizsgálattal a *Nádori emlékirat* születésében betöltött szerepének tisztázása. Az *Oktatás jó elmélkedés* keletkezésében való részvételének pontosítása (vagy kizárása a szöveg alkotóinak köréből). Ha már szerzőségi kérdéseket vizsgálunk, akkor a felsőmagyarországi protestáns nemesek esetleges szerzőségének vizsgálata szintén célravezető lehet az utóbbi irat kapcsán, de akár a *Siralmas Könyörgő Levél* lehetséges szerzői körének szűkítése is elvégzendő feladat lehet.

De feladatként sorolható fel a *Tholdalaghy-levélgyűjtemény* időszakában, 1636 idején született diplomáciai publicisztika vizsgálata is, a leveleskönyv egyes iratainak retorikai, tartalmi, ideológiai mikrovizsgálata. Ezen az úton elindulva logikusan téma lehet időben visszafelé haladva a Bethlen Gábor kancelláriáján született politikai írások milyenségének, e diplomáciai, publicisztikai levelezés működési mechanizmusának vizsgálata, illetve a későbbiekben II. Rákóczi György publicisztikájának vizsgálata a lengyelországi hadjárat megindoklására, majd a kudarc után a fejedelmi pozíció visszaszerzésére, újjáépítésére tett kísérlete. E témák kapcsán a magyarországi propaganda és reprezentáció résztvevőinek, befogadóinak visszajelzéseit, véleményüket tükröző megnyilvánulásait is érdemes lenne vizsgálni. Mindezen feladatok pedig elvezethetnek a korabeli politikai publicisztika, propaganda és értekező irodalom műfaji rendszerének értelmezéséhez, valamint megrajzolásához.

Szakirodalom

Ács, 2001 = Ács Pál, „Az idő ósága”, *Történetiség és történelemszemlélet a régi magyar irodalomban*, Bp., Osiris, 2001.

A magyar irodalom története, 1964 = *A magyar irodalom története*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 275.

ARDAY, 1910 = ARDAY Pál, *Nagyercsei Tholdalagi Mihály élete és történeti szereplése*, Kolozsvár, 1910.

BALLAGI, 1888 = BALLAGI Géza, *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Bp., Franklin-Társulat, 1888.

BÁNLAJKY, 1928 = BÁNLAJKY József, *A magyar nemzet hadtörténelme*, Bp., 1928.

BÁNLAJKY, 1940 = BÁNLAJKY József, *A magyar nemzet hadtörténelme 16.*, Bp., Grill Károly K., 1940.

BENCZÉDI, 1980 = BENCZÉDI László, *Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a 17. század végi Magyarországon (1664–1685)*, Bp., 1980 [Értekezések a történeti tudományok köréből 91].

BENDA, 2014 = BENDA Borbála, *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*, Szombathely, 2014.

BENE, 1996 = BENE Sándor, *A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. A világszínháztól a politika színházáig*, ItK, 1996, 369–394.

BENE, 2003 = BENE Sándor, *A politika műfajai = Az Eötvös Collegium és a magyar irodalomtörténet*, szerk. VARGA László, Bp., Argumentum–Eötvös József Collegium, 2003.

BENE, 2007 = BENE Sándor, *Az ellenállás hermeneutikája (Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből) = „Nem süllyed az emberiség...” Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet (hálózati kiadvány), 2007, 1035–1058.

BENE, 2007 = BENE Sándor, *A Zrínyiek: egy családtörténet története = Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*, szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Bp., Zrínyi Kiadó, 2007, 271–320.

BENE, 1987 = BENE Sándor, „*Lacrymae Hungaricae*” *A Zrínyi Miklós halálára Londonban kiadott gyászversek = Angol életrajz Zrínyi Miklósról*, bev., szerk. KOVÁCS SÁNDOR Iván, Bp., Zrínyi Katonai, 1987 [Zrínyi Könyvtár II], 355–369.

BENE, 1999 = BENE Sándor, *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1999 [Csokonai Könyvtár 19].

BENE, SZABÓ, 2000 = BENE Sándor, SZABÓ Sándor, *Oktatás jó elmélkedésre*, Hadtörténeti Közlemények, 2000, 437–477.

BÍRÓ, 1921 = BÍRÓ Vencel, *Erdély követei a Portán*, Kolozsvár, Minerva Ny., 1921.

BÍRÓ, 1941 = BÍRÓ Vencel, BOROS Fortunát, *Tholdalagi Mihály = UŐK, Erdélyi katolikus nagyok*, Kolozsvár, 1941, 52–55.

BODIN, 1987 = Jean BODIN, *Az államról*, válogatás, vál. és a ford. egybev. Sz. JÓNÁS Ilona, Bp., Gondolat, 1987.

BORIÁN, 2004 = BORIÁN Elréd, *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*, Pannonhalma, Palatia, 2004 [Pannonhalmi Füzetek 50].

CSAPODI, 1958 = CSAPODI Csaba, *Zrínyi levelek, amelyeket nem Zrínyi írt*, ItK, 1958, 19–24.

DEZSÉNYI, 1941 = DEZSÉNYI Béla, *A magyar hírlapirodalom első százada*, Bp., 1941.

Erdély története, 1986 = *Erdély története, 1606–1830*, II. kötet, szerk. PÉTER Katalin, TRÓCSÁNYI Zsolt, R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 1986.

ESZE, 1951 = ESZE Tamás, *A kuruc költészet problémái*, It, 1951, 31–47.

G. ETÉNYI, 1995 = G. ETÉNYI Nóra, *A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében*, Aetas, 1995, 95–140.

HABERMAS, 1993 = HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*, Bp., Századvég, Gondolat, 1993.

HARGITTAY, 1995 = HARGITTAY Emil, *A fejedelmi tükrő műfaja a 17. századi Magyarországon és Erdélyben* = ItK, 1995, 441–484.

HELTAI, 1984 = HELTAI János, *Bethlen Péter és Pázmány = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1982–83*, szerk. KOVÁCS Ilona, Bp., 1984., 419.

HOPP, 1988 = HOPP Lajos, *Die ungarische Publizistik in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts = Laurus Austriaco–Hungarica. Literarische Gattungen und Politik in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, hrsg. Béla KÖPECZI und Andor TARNAI, Bp.–Wien, 1988, 47–68.

HORN, 2005 = HORN Ildikó, *Az erdélyi fejedelmi tanács 1648–1657*, Uő, *Tündérország útvesztői*, Bp., ELTE BTK, 2005, 232–256.

HORN, 2005b = HORN Ildikó, *Az erdélyi katolikus elit Pázmány Péter korában* = Uő, *Tündérország útvesztői*, Bp., ELTE BTK, 2005, 188–199.

HORVÁTH, 2004 = HORVÁTH Katalin, *Lektorai jelentés Beke József „Zrínyi-szótár”-áról*, *Irodalomismeret*, 2004, 3. sz., 99–106.

HÖRK, 1907 = HÖRK József, *Muzsaji Vitnyédy István*, *Századok*, 1907, 289–320, 400–414, 502–517.

HUBAY, 1948 = HUBAY Ilona, *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718*, Bp., OSZK, 1948.

IMRE, 1995 = IMRE Mihály, „*Magyarország panasza*”, *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, 1995, [Bibliotheca Studiorum Litterarium].

IZSÉPY, 1968 = IZSÉPY Edit, *Ibrányi Mihály váradi kapitány szerepe Bethlen István 1636. évi felkelésében*, Bp., Egyetemi Könyvtár, 1968, 276 [Különnyomat, Egyetemi Könyvtár évkönyve, 4. kötet].

JANKOVICS, 1999 = JANKOVICS József, *Ex Occidente... A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*, Bp., Balassi, 1999 [Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok 3].

KARÁCSON, 1893 = KARÁCSON Imre, *Rákóczi György 1636-iki háborúja. Naima török történetró leírása szerint*, *Hadtörténeti Közlemények* 6., 1893, 297–308.

KLANICZAY, 1964 = KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., 1964.

KLANICZAY, 1970 = KLANICZAY Tibor, *Zrínyi olvasmányai*, *Vittorio Siri*, ItK, 1970, 684–689.

KÓKAY, BUZINKAY, MURÁNYI, 1994 = KÓKAY György, BUZINKAY Géza, MURÁNYI Gábor, *A magyar sajtó története*, Bp., Sajtóház, 1994.

KÖPECZI, 1976 = KÖPECZI Béla, „Magyarország a kereszténység ellensége”, *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*, Bp., Akadémiai, 1976.

KOVÁCS, 1979 = KOVÁCS Sándor Iván, *Thaly Kálmán a kriptában*, Kortárs, 1979, 255.

KOVÁCS, 1979b = KOVÁCS Sándor Iván, *Tallózás Zrínyi Miklós könyvtárában és egy ismeretlen Zrínyi arckép*, = Uő, *Zrínyi-tanulmányok*, Bp., 1979, 154.

KOVÁCS, 1987 = KOVÁCS SÁNDOR Iván, *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*, bev., szerk. KOVÁCS SÁNDOR Iván, Bp., Zrínyi Katonai, 1987 [Zrínyi Könyvtár II].

LÁNG, 2013 = LÁNG Benedek, *Zrínyi Miklós titkosírás-iskolcsa*, Itk, 2013.

LÁZÁR, 1889 = LÁZÁR Miklós, *Erdély főispánjai (1540–1711)*, Bp., Athenaeum, 1889.

LUKINICH, 1927 = LUKINICH Imre, *A bethleni gróf Bethlen-család története*, Bp., 1927.

LUKINICH, 1910 = LUKINICH Imre, *Bethlen István támadása 1636-ban*, *Századok*, 1910, 24, 98, 212, 298, 477.

Magyarország története, 1985 = *Magyarország története, 1526–1686*, I–II, főszerk. PACH Zsigmond Pál, Bp., Akadémiai, 1985.

METNITZ, 1953 = Gustav Adolf METNITZ: *Auersperg, Johann Weikhard Fürst = Neue Deutsche Biographie*, Band 1, Berlin, Duncker & Humblot, 1953, 437.

MIKA, SZILÁGYI, 1893 = MIKA Sándor, SZILÁGYI Sándor, *Magyar történeti életrajzok, Weiss Mihály, Rákóczi György*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Magyar Történeti Társulat, Bp., 1893.

MILLER, 1815 = MILLER Ferdinánd Jakab, *Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano Regnicolaris*, Sopron, 1815.

F. MOLNÁR, 2006 = F. MOLNÁR Mónika, *Tárgyalási technikák és hatalmi játszmák, A Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti határ meghúzása a karlócai békét követően*, Századok, 2006/6, 1475–1498.

NAGY, 1984 = NAGY László, *A "bibliás őrálló" fejedelem, I. Rákóczi György a magyar történelemben*, Bp., Magvető, 1984.

NAGY, 2003 = NAGY Levente, *Zrínyi és Erdély, (A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel)*, Bp., Argumentum, 2003 [Irodalomtörténeti Füzetek 154].

NÉMETH, 1997 = NÉMETH S. Katalin, *Comenius elfelejtett propagandistái: Jakob Redinger és Christian Hoburg*, ItK, 1997, 1–21.

ORLOVSZKY, 1995 = ORLOVSZKY Géza, *Zrínyi nyelvéről és helyesírásáról*, Irodalomismeret, 1995, 1–2.

ÖTVÖS, 1848 = *Rejtelmes levelek első Rákóczy György korából*, megfejtette és közli ÖTVÖS Ágoston, Kolozsvár, Királyi Főtanoda Ny., 1848.

Pallas = *Pallas Nagy Lexikona*, 1–16., szerk. BOKOR József, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt, 1893–1904.

PAULER, 1868 = PAULER Gyula, *Gróf Ráday László*, Bp., Századok, 1868, 584–586.

PAULER, 1876 = PAULER Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671*, I., Bp., 1876.

PERJÉS, 1957 = PERJÉS Géza, *Új adatok és szempontok az álkuruc balladák vitájához*, ItK, 1957, 313–336.

PERJÉS, 1965 = PERJÉS Géza, *Zrínyi Miklós és kora*, Bp., 1965.

PÉTER, 1973 = PÉTER Katalin, *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1973 [Irodalomtörténeti füzetek].

PÉTER, 1975 = PÉTER Katalin, *A magyar romlásnak századában*, Bp., 1975.

PÉTER, 1985 = PÉTER Katalin, *Esterházy Miklós*, Bp., Gondolat, 1985 [Magyar História. Életrajzok].

PÉTER, 1987 = PÉTER Katalin, „Zrínyi Miklós angol rajongói” = *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*, bev., szerk. KOVÁCS SÁNDOR Iván, Bp., Zrínyi Katonai, 1987 [Zrínyi Könyvtár II], 27–63.

PÉTER, 1975b = PÉTER Katalin, *Zrínyi Miklós magyar királyságának terve* = PÉTER, 1975, 186–190.

PETTKÓ, 1891 = PETTKÓ Béla, *Az 1655-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez*, Történeti Tár, 1891, 172–175.

PONORI THEWREWK, 1824 = PONORI THEWREWK József, *Csik-Szentiványi Kerekes Ábel életképe*, Pest, 1824.

RIEDL, 1913 = RIEDL Frigyes, *A kuruc balladák*, It, 1913, 417–452.

SALAMON, 1867 = SALAMON Ferenc, *Két magyar diplomata a XVII. századból*, Pest, 1867.

SZABÓ, 2007 = SZABÓ Péter, *II. Rákóczi György két ismeretlen levele*, Lymbus, 2007, 47–54.

SZABÓ, 2001 = SZABÓ Péter, *Pázmány Péter, I. Rákóczi György, Bethlen Péter = Pázmány Péter és kora*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, 2001, 92–96.

SZÉCHY, 1902 = SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664*, Bp., 1902 [Magyar Történeti Életrajzok].

SZERB, 1943 = SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., 1943, 173.

SZILÁGYI, 1885 = SZILÁGYI Sándor, *Adatok I. Rákóczi György kora történetéhez*, Történelmi Tár, 1885, 32–74.

SZILÁGYI, 1893 = SZILÁGYI Sándor, *I. Rákóczy György*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1893, 263.

SZILÁGYI, 1875 = SZILÁGYI Sándor, *Rákóczy és Pázmány* = Uő, *Rajzok és tanulmányok*, Bp., 1875, 125–199.

SZILÁGYI, 1884c = SZILÁGYI Sándor, *Tholdalaghy és társai vallomásai Bethlen István 1629-iki agitatója ügyében*, Történelmi Tár, 1884, 114–115.

SZILY, 1902 = *A magyar nyelvújítás szótára*, szerk. SZILY Kálmán, Bp., 1902.

SZINNYEI, 1891–1914 = SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái I–XIV*, Bp., Hornyánszky, 1891–1914.

SZINNYEI, 1981 = SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., Magyar Könyvkiadók Egyesülete, 1981.

THALY, 1868b = *Zrínyi Miklósnak egy ismeretlen levele*, kiad. THALY Kálmán, Századok, 1868.

TARNÓC, 1978 = TARNÓC Márton, *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*, Bp., Gondolat, 1978.

TELEKI, 1809 = Fol. MS. *Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék Pars Tertia*, TELEKI Sámuel, Bécs, Pichler Anton Nyomdája, 1809, 91.

TOLNAI, 1913 = TOLNAI Vilmos, *Kuruckori irodalmunk szövegei*, EPhK, 1913, 408–412.

TRÓCSÁNYI, 1976 = TRÓCSÁNYI Zsolt, *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései*, Bp., Akadémiai, 1976.

TRÓCSÁNYI, 1980 = TRÓCSÁNYI Zsolt, *Erdély központi kormányszata 1540–1690*, Bp., Akadémiai, 1980.

TURÓCZI-TROSTLER, 1947 = TURÓCZI-TROSTLER József, *A Thaly-pör és a kézzel rakott domb*, Magyar Nyelv, 1947, 105–111.

VARGA, 1961 = VARGA Imre, *A kuruc kor költészete*, ItK, 1961, 19–31.

R. VÁRKONYI, 1999 = R. VÁRKONYI Ágnes, *A királyi Magyarország*, Bp., Vince K., 1999.

R. VÁRKONYI, 2002 = R. VÁRKONYI Ágnes, *A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671 = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, Bp., 2002, 423–459.

R. VÁRKONYI, 2000 = R. VÁRKONYI Ágnes, *Az elveszett idő; Zrínyi Miklós nádori emlékirata?*, Hadtörténeti Közlemények, 2000.

R. VÁRKONYI, 1988 = R. VÁRKONYI Ágnes, *Búcsú és emlékezet (A visszaszoruló török képe a magyar közvéleményben)* = Kelet-kutatás, 1988, 3–24.

R. VÁRKONYI, 1996 = R. VÁRKONYI Ágnes, *Európa Zrínyije*, ItK, 1996.

R. VÁRKONYI, 1994 = R. VÁRKONYI Ágnes, *Europica varietas – Hungarica varietas*, Bp., Akadémiai, 1994.

R. VÁRKONYI, 1961 = R. VÁRKONYI Ágnes, *Thaly és történetírása*, Bp., Akadémiai, 1961.

VÁRKONYI, 1995 = VÁRKONYI Gábor, *Emlékirat a nádorság ügyében*, Irodalomismeret, 1995.

VÍGH, 1999 = VÍGH Éva, *Éthos és kratos között. Udvar és udvari ember a 16–17. századi Itáliában*, Bp., 1999.

ZOVÁNYI, 1977 = ZOVÁNYI Jenő, *Egyháztörténeti Lexikon*, Bp., 1977.

Források

ALVINCZI, 1619 = ALVINCZI Péter, *Querela Hungariae*, Kassa, 1619.

BEKE, 1881 = BEKE Antal, *Pázmány, Lippay és Esterházy levelezése I. Rákóczi Györggyel, 1629–44*, Történelmi Tár, 1881, 641 – 1882, 134, 279.

BEKE, 1882 = *Pázmány, Lippay és Esterházy levelezése I. Rákóczi Györggyel*, szerk. BEKE Antal, Bp., Atheaneum, 1882.

BEKE, 1891 = BEKE Antal, *Róthi Orbán jelentései Rákóczihoz az 1636-i mozgalmak idején*, Történelmi Tár, 1891, 344–352.

BEKE, BARABÁS, 1888 = BEKE Antal, BARABÁS Samu, *I. Rákóczi György és a Porta*, Bp., MTA, 1888.

FABÓ, 1871 = *Vitnyédy István levelei 1652–1664*, s. a. r. FABÓ András, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1871 [Magyar Történelmi Tár XV–XVI].

GERGELY, 1885 = GERGELY Samu, *Az 1636-iki mozgalmak történetéhez, I, II*, Történelmi Tár, 1885, 588–599, 734–749.

GERGELY, 1885b = GERGELY Samu, *Brandenburgi Katalin és Bethlen István összeköttetése a Portával*, Történelmi Tár, 1885, 97–117.

IVÁNYI, 1943 = IVÁNYI, 1943 = *A két Zrínyi körmendi levelei*, bev., jegyz., IVÁNYI Béla, Bp., 1943.

LUKINICH, 1909 = LUKINICH Imre, *Okiratok Bethlen István 1636. évi támadása történetéhez*, Történelmi Tár, 1909, 378–405.

MAGYARI, 1602 = MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásnak okairól*, Sárvár, 1602. Kiadása: Magyar Helikon, 1979.

MIKÓ, 1855–56 = *Toldalaghi Mihály Emlékiratai*, Erdélyi történelmi adatok I., szerk. és kiad. MIKÓ Imre, Kolozsvár, 1855–1856, 219–258.

ÖTVÖS, 1861 = *Tholdalaghy Mihály követségi naplói*, kiad. ÖTVÖS Ágoston, MTA Értesítő, 1861.

PÁZMÁNY, 1603 = PÁZMÁNY Péter, *Felelet az Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére*, Nagyszombat, 1603.

PÁZMÁNY, 2000 = PÁZMÁNY Péter, *Felelet az Magyarai Istvánnak sárvári prédikátornak*, s. a. r. HARGITTAY Emil, Universitas Könyvkiadó, 2000.

RMKT, 1, 1959 = *Régi magyar költők tára: XVII. század, I, A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete*, kiad. BISZTRAY Gyula, KLANICZAY Tibor, NAGY Lajos, STOLL Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1959.

Siralmas jajt, 1997 = *Siralmas jajt érdemlő játék. Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi mozgalomról*, Közzéteszi és a bevezetést írta BAJÁKI Rita, kísérő tanulmány BENE Sándor, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, 1997.

SZALÁRDI, 1980 = SZALÁRDI János *Siralmas magyar krónikája*, bev., jegyz., s. a. r. SZAKÁLY Ferenc, Magyar Helikon, 1980, 177.

SZALÁRDI, 2011 = SZALÁRDI János *Siralmas magyar krónikája*, Kolozsvár, Kriterion, 2011.

SZILÁGYI, 1856 = SZILÁGYI Sándor, *I. Rákóczi György és Bethlen István versenygése*, Új Magyar Múzeum, VI. évfolyam, V. füzet, 1856, 233–250. (OSZK, FM 3/413.)

SZILÁGYI, 1891 = SZILÁGYI Sándor, *Illésházy Gáspár emlékirata*, Történelmi Tár, 1891, 559–588.

SZILÁGYI, 1883 = SZILÁGYI Sándor, *Levelek és Okiratok*, 1883. [Erdélyi Országgyűlési Emlékek IX. kötet].

SZILÁGYI, 1884 = SZILÁGYI Sándor, *Levelek Bethlen István támadása történetéhez 1636-ból*, Történelmi Tár, 1884, 304–336, 486–512.

SZILÁGYI, 1884b = SZILÁGYI Sándor, *I. Rákóczi György fejedelemsége történetéhez. Rákóczi Pál levelezése Rákóczi Györggyel*, Történelmi Tár, 1884, 658–672.

SZILÁGYI, 1881 = SZILÁGYI Sándor, *Tholdalaghy Mihály évkönyve 1613–5*, Történelmi Tár, 1881, 1–11.

SZILÁGYI, 1882 = SZILÁGYI Sándor, *Tholdalaghy Mihály 1619-i követjárása*, Történelmi Tár, 1882, 470–476.

THALY, 1868 = THALY Kálmán, *Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez. 1653.*, Századok, 1868, 637.

THOLDALAGHY, 1637 = OSZK, Fol. Hung. 186, *Tholdalaghy Mihály levél-gyűjteménye*, 1637.

TMÁO = *Török–magyarkori állam–okmánytár*, 2., szerk., jegyz., SZILÁDY Áron, SZILÁGYI Sándor, Pest, 1869 [Török–magyarkori történelmi emlékek, Okmánytár, IV].

ÚMTSZ = *Új Magyar Tájszótár* 3., szerk. LŐRINCZY B. Éva, Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet, Akadémiai Kiadó, 1979.

VASS, 1856 = VASS József, *Pótlósorok I. Rákóczi György és Bethlen István versenygéséhez*, Új Magyar Múzeum, VI. évf., X. füzet, 1856, 506–524. (OSZK, FM 3/413.)

ZMÖM = ZRÍNYI Miklós *Összes Művei*, kiad. CSAPODI Csaba, KLANICZAY Tibor, Bp., Szépirodalmi, 1958.

ZMVL = *Zrínyi Miklós válogatott levelei*, szerk. KŐSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 1997.

ZMPM = *Zrínyi Miklós Prózai Művei*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1985. [Zrínyi Könyvtár I., főszerk. KLANICZAY Tibor, 1985].

Összefoglalás

Dolgozatom négy problémakört vizsgál, ezek mindegyike további témákat is érint. A nyilvános közéleti írásmódok műfajelméletének problémáit röviden tárgyalom, bemutatva a megszületett eredményeket, amelyek kijelölik a tárgyamba tartozó írásművek korszakolását, típusait, működésük mechanizmusát, befogadói és létrehozói attitűdjét.

A diplomáciai jellegű politikai publicisztika egyik jellegzetes dokumentuma az általam tárgyalt *Tholdalaghy-levélgyűjtemény*, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár kéziratái között találunk. Az irategyüttes Bethlen Gábor öccsének, Bethlen Istvánnak 1636-os restaurációs kísérletét kíséri végig az I. Rákóczi Györggyel folytatott publicisztikai vitán keresztül. A dokumentum összeállítójának kiléte egyelőre kérdéses, a dokumentum 121 levelének több mint fele eddig ismeretlen volt a kutatás előtt. Zrínyi Miklós politikai publicisztikája körültekintően vizsgált területe a magyar irodalomnak. A *Nádori emlékirat* szerzőségének megkérdőjelezésével nem csupán egy irodalmi mű létrehozójának személye vált kérdésessé, hanem Zrínyi eddig ismertnek vélt politikai gondolatai és szándékai is kétségessé váltak. Az is felmerült, hogy az eltérő szemléletű, ugyanakkor érett és előremutató elképzeléseket tartalmazó *Oktatás jó elmélkedésre* című irat esetleg mégis Zrínyi saját munkája, vagy szellemi holdudvarában született mű. Összetett mikroelemzés révén, stilisztikai, nyelvtörténeti módszerrel megállapíthatóvá vált, hogy a *Nádori emlékirat* – jelen tudásunk alapján – 17. századi eredetű szöveg, az *Oktatás* pedig nem lehetett Zrínyi munkája. A két publicisztika szerzőségi vizsgálatánál merült fel Vitnyédy István szerepe, akinek szóhasználata kimutatható a *Nádori emlékirat* szövegében, ezért szerepét külön vizsgálat tárgyává tettem, levelezésének áttekintésével újabb szempontokkal gazdagodhat a politikai levelezésről és publicisztikáról alkotott képünk. Tevékenységének kiterjedése, diplomáciai összeköttetései, műveltsége (politikai, államelméleti könyvtára például korának legkiválóbbika volt), támogató és szervező szerepe feltételezik, hogy jelentősége nem hanyagolható el, amikor a 17. század közepének évtizedeit a politika szemszögéből vizsgáljuk.

A fenti témaköröket a szerzőség és a nyilvánosság kérdése köti össze. A *Tholdalaghy-levélgyűjtemény* egyes darabjainak íróit legtöbbször nem tudjuk azonosítani, a szövegegyüttes összeállítójának személye is kérdéses. A *Nádori emlékirat* és az *Oktatás jó elmélkedésre* szerzőinek személyét megkérdőjelezték. Ugyanakkor Vitnyédy István azért került a dolgozat fókuszába, mert ő többször is szóba került, mint lehetséges publicisztika író.

Summary

My thesis examines four problem groups, all of which concern other themes as well. I discuss briefly the problems of genre theory in regard to public writing style, showing the already available results, which delineate the periodization and typology of works discussed hereby, as well as the attitudes of the authors and „receivers”, and the mechanisms of their communication.

One characteristic example of diplomatic and political writings, which I discuss, is the manuscript collection known as the Tholdalaghy-letters, found in the National Széchényi Library. The letters chronicle the 1636 restoration attempt of Gábor Bethlen's brother, István Bethlen, through the public debate with György I. Rákóczi. It is questionable who compiled the collection – there are altogether 121 letters, more than half of which were hitherto unknown. Miklós Zrínyi's political oeuvre is a thoroughly studied area of Hungarian literature. By revising the authorship of the so called „Nádori emlékirat” („Palatinal Memorandum”), which was attributed to Zrínyi, it is not simply the person of the author, but also Zrínyi's well-known political thoughts and intentions that become doubtful. Previously it has been also argued that another piece of document, entitled "Oktatás jó elmélkedésre” („Instructions for Good Thinking”), that puts forward a different, but mature and forward-looking view, could be also Zrínyi's own – or written by a second hand in his intellectual circle. Through complex micro analysis based on stylistic and linguistic methods, however, it was found that the „Memorandum” is a 17th century text – according to our present knowledge –, and the „Instructions” cannot be Zrínyi's own work. While examining the authorship of the two texts, István Vitnyédy's role has emerged, whose hand could be identified in the text of the „Memorandum.” Therefore, I did a separate investigation concerning his role and the survey of his correspondence brought to light new considerations for the research on political correspondence and public writings. The extent of his activity, his diplomatic connections and cultural background (his library, for example, was the finest of his age, with political and theoretical literatures), as well as his role as a supporter and organizer suggest that his role was significant, and cannot be ignored, when investigating the political history in the decades of the mid 17th century.

The above mentioned themes are linked by problems of authorship and publicity. Most of the authors of the Tholdalaghy letters cannot be identified, and the identity of the compiler is also questionable. The assumed authorship of the texts called „Memorandum” and „Instructions” have been revised. On the other hand, the focus has been put on István Vitnyédy, for he has been

possibly involved in the preparation of such texts as a writer and publicist.